WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

SZKOŁA PODSTAWOWA

Ks. Zdzisław Struzik

WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

SZKOŁA PODSTAWOWA

Poziom 1

INSTYTUT PAPIEŻA JANA PAWŁA II

WARSZAWA 2020

Redaktor naczelny
ks. dr hab. Zdzisław Struzik, prof. UKSW

Recenzenci
ks. prof. dr hab. Zbigniew Marek SJ, AIK
dr hab. Agnieszka Regulska, prof. UKSW

Redaktor prowadzący, opracowanie redakcyjne
dr Aneta Buczyńska

Korekta
Elżbieta Salwocka
Michał M. Pełka

Zdjęcia
https://pixabay.com
https://unsplash.com

Koncepcja graficzna serii, projekt okładki
Dominika Kotlińska

Opracowanie graficzne, skład i łamanie
Tomasz Twardziłowski / logostrefa24.pl

Druk
Drukarnia Wydawnictwa Arka

© Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2020
ISBN Instytutu Papieża Jana Pawła II 978-83-65198-26-6
ISBN Wydawnictwa Naukowego UKSW 978-83-8090-757-7

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Prymasa Augusta Hlonda 1 • 02-972 Warszawa
tel. 22 213 11 90 • fax 22 213 11 92 • instytut@ipjp2.pl • www.ipjp2.pl

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ul. Dewajtis 5, domek nr 2 • 01-815 Warszawa • tel. 22 561 89 23
wydawnictwo@uksw.edu.pl • wydawnictwo.uksw.edu.pl

Instytut Papieża Jana Pawła II jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Spis treści

Wykaz skrótów 9

Wstęp do programu wychowawczego dla klas szkół podstawowych 11

Wartość 1.
Pozytywna relacja ze wszystkimi kolegami w klasie 46

Wartość 2.
Pozytywna relacja ze wszystkimi ludźmi spotykanymi na terenie szkoły: nauczyciele, wychowawcy, dyrekcja i personel techniczny 54

Wartość 3.
Pozytywna relacja względem kolegów, koleżanek w szkole i poza szkołą . 64

Wartość 4.
Dynamiczna i pozytywna grupa podwórkowa, blokowa 73

Wartość 5.
Dobre znajomości międzyludzkie, międzykoleżeńskie 83

Wartość 6.
Wartość grupy społecznej, w której się żyje: wiejskiej, małomiejskiej, wielkomiejskiej 92

Wartość 7.
Wartości wspólnotowego życia 101

Wartość 8.
Wartość informacji przekazywanych przez radio 110

Wartość 9.
Wartość informacji przekazywanych przez telewizję 121

Wartość 10.
Wartość informacji przekazywanych przez Internet 131

Wartość 11.
Wartości przekazywane przez teatr 140

Wartość 12.
Wartości przekazywane przez świat filmu i fotografii 149

Wartość 13.
Wartość wyznawanej religii 158

Wartość 14.
Ekologiczny sposób życia 167

Wartość 15.
Znaczenie i niezbędność ludzkiej pracy 177

Wartość 16.
Wartość materialnego wymiaru życia ludzkiego, wartość pieniądza 188

Wartość 17.
Wartości różnorakich powołań: małżeństwa, życia samotnego,
życia duchownego 199

Wartość 18.
Wartość życia człowieka w aspekcie społecznym 209

Wartość 19.
Godność mojej osoby oraz godność innych ludzi 220

Wartość 20.
Godność ojcostwa 231

Wartość 21.
Godność macierzyństwa 242

Wartość 22.
Godność braterstwa 253

Wartość 23.
Znaczenie i godność rodziny wielopokoleniowej 262

Wartość 24.
Wartość i znaczenie dzieciństwa 272

Wartość 25.
Wartość i znaczenie wieku dorastania 282

Wartość 26.
Nauka, jej znaczenie w życiu indywidualnym i społecznym 294

Wartość 27.
Wartość i odpowiedzialność wieku dorosłego 304

Wartość 28.
Ludzie starsi w moim życiu – ich godność i wpływ na moje życie 314

Wartość 29.
Wartość, piękno i dobro przyrody nieożywionej 326

Wartość 30.
Wartość, piękno i bogactwo przyrody ożywionej: roślin i zwierząt 336

Bibliografia 346

Wykaz skrótów

adh.	adhortacja
ChL	Jan Paweł II, Adhortacja apostolska o powołaniu i misji świeckich w Kościele i świecie *Christifideles laici* (30.12.1988)
DA	Sobór Watykański II, Dekret o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (18.11.1965)
DD	Jan Paweł II, List apostolski o świętowaniu niedzieli *Dies Domini* (31.05.1998)
DM	Jan Paweł II, Encyklika o Bożym miłosierdziu *Dives in misericordia* (30.11.1980)
DRN	Sobór Watykański II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate* (28.10.1965)
DSP	Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli *Inter mirifica* (4.12.1963)
DWCH	Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (28.10.1965)
DWR	Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* (7.12.1965)
Dz.U.	Dziennik Ustaw
enc.	encyklika
EV	Jan Paweł II, Encyklika o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego *Evangelium vitae* (25.03.1995)
FC	Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* (22.11.1981)
FR	Jan Paweł II, Encyklika o relacjach miedzy wiarą a rozumem *Fides et ratio* (14.09.1998)
KDK	Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965)
KK	Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (21.11.1964)
KKK	Katechizm Kościoła Katolickiego 2002
KNSK	*Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła* (2005)
LdR	Jan Paweł II, List do rodzin *Gratissimam sane* (2.02.1994)

LE	Jan Paweł II, Encyklika o pracy ludzkiej *Laborem exercens* (14.09.1981)
LF	Franciszek, Encyklika o wierze *Lumen fidei* (29.06.2013)
LS	Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*,
MD	Jan Paweł II, List o godności i powołaniu kobiety *Mulieris dignitatem* (15.08.1988)
MEN	Ministerstwo Edukacji Narodowej
PDV	Jan Paweł II, Adhortacja posynodalna o formacji kapłańskiej *Pastores dabo vobis* (25.03.1992)
PS	Jan Paweł II, List do młodych całego świata *Parati semper* (31.03.1985)
RC	Jan Paweł II, Adhortacja o św. Józefie i jego posłannictwie *Redemptoris custos* (15.08.1989)
RH	Jan Paweł II, Encyklika o Jezusie Chrystusie Odkupicielu człowieka *Redemptor hominis* (4.03.1979)
RMs	Jan Paweł II, Encyklika o stałej aktualności posłania misyjnego *Redemptoris missio* (7.12.1990)
SRS	Jan Paweł II, Encyklika z okazji dwudziestej rocznicy ogłoszenia *Populorum Progressio, Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987)
ŚDŚSP	Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu
VS	Jan Paweł II, Encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła *Veritatis splendor* (6.08.1993)

Polskie skróty ksiąg biblijnych według Biblii Tysiąclecia.

Wstęp do programu wychowawczego dla klas szkół podstawowych[1]

I. WARTOŚCI OGNIWEM INTEGRUJĄCYM

1.1. EDUKACJA AKSJOLOGICZNA WYZWANIEM DLA SZKOŁY

Czynniki polityczne, gospodarcze i ideowe spowodowały, że w Europie zaczęły pojawiać się plany zinstytucjonalizowania współpracy między państwami. Było to możliwe dzięki podobnej strukturze kulturowej, filozoficznej i politycznej, opartej na zbliżonych systemach wartości. Dziedzictwo duchowe i moralne kultury europejskiej opiera się przecież na niepodzielnych i uniwersalnych wartościach: godności, wolności, równości i solidarności[2]. Wspólnotę państwową buduje się na zasadach demokracji oraz państwa prawa. I choć obserwujemy dziś tendencję do redukowania religii w życiu społeczeństw, która w cień usuwa religijne źródła historii Europy, nadal sięga się po jej spuściznę kulturową i humanistyczną. Poszczególne systemy wartości, które kształtowały się w danych epokach historycznych, wskazują na jedność kultury, która jest podstawą formowania się tożsamości europejskiej[3].

Elementem scalającym i jednoczącym państwa Europy jest przynależność do europejskiej kultury prawnej, a więc pewien stały stosunek społeczeństwa do prawa, które podobnie rozpoznaje normy i zasady postępowania[4].

---

[1] Niniejsze wprowadzenie jest poszerzoną wersją *Wprowadzenia do Programu wychowawczego opartego na wartościach według nauczania Jana Pawła II*. Por. Z. Struzik, *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

[2] Por. Jan Paweł II, adh. *Ecclesia in Europa*, 108-112, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 2: *Adhortacje*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2006.

[3] Por. F. Gołembski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2012.

[4] Por. R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

Przez wieki powstawania państw europejskich ich indywidualne prawa formowały się, powiedzielibyśmy „nasycały się", określonymi wartościami, budowały się na religii i kulturze chrześcijańskiej. W Europie podobnie rozumiano tzw. „rządy prawa", których zadaniem była służba człowiekowi i ochrona jego godności.

Błędem byłoby utożsamienie prawa z porządkiem religijnym, systemem norm moralnych czy obyczajowością. A jednak wychowanie w określonej kulturze, tu kulturze europejskiej, „ustawia" wartości niejako w pewnej hierarchii.

Dzisiejszy obraz Europy jest wynikiem kilku etapów formowania się prawa. Pierwszym z nich była recepcja prawa rzymskiego, która wprowadziła autonomię reguł prawnych wobec innych systemów regulujących stosunki między ludźmi. Jednocześnie w Europie postawa wobec świata, poczucie dobra i zła, poczucie sprawiedliwości, stosunek do życia etc. (a więc czynniki kształtujące świadomość prawną) były silnie zdeterminowane przez chrześcijaństwo[5]. Do XVIII wieku rozwijające się różnorodne nurty teorii prawa nie kwestionowały norm prawa pozytywnego. Raczej, mając zaplecze w postaci nakreślonych przez chrześcijaństwo wartości: sprawiedliwości, wolności, odpowiedzialności za życie, próbowano odpowiedzieć na pytanie: jak formułować ustawodawstwo prawne, aby najlepiej oddawało powszechnie przyjmowane wartości.

Rewolucja francuska (1789-1799) dokonała zwrotu w kwestii prawa, mimo iż w sferze funkcjonowania państwa zdecydowanie odrzuciła wymiar religijny, wyrosła na mocnym fundamencie kultury chrześcijańskiej, pozbawiając funkcjonującą definicję wartości wolności, sprawiedliwości i braterstwa płaszczyzny *sacrum*[6]. Francuska Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela, mimo iż odrzuciła Boga i religię z życia publicznego, nadal sytuowała człowieka w centrum relacji pomiędzy państwem a społeczeństwem. W swoich założeniach chciała bronić praw człowieka, które w Deklaracji określano jako naturalne i nieprzedawnione prawa człowieka.

---

[5] Por. M. Safjan, *Prawo, wartości i demokracja*, „Chrześcijaństwo, świat – polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła" 2008, nr 1(5), s. 5-22.

[6] Por. tamże, s. 9.

W ostatnich kilkudziesięciu latach kultura prawna Europy krytykowana jest za swój nadmierny liberalizm i aksjologiczny indyferentyzm, czyli obojętność i niestałość wobec wartości uniwersalnych. Jednak z drugiej strony u podstaw zmian prawa, dokonywanych w obrębie państw Europy, leży poszanowanie wartości związanych z godnością osoby, z przestrzeganiem praw człowieka, z wprowadzaniem międzynarodowych mechanizmów, które zapewniłyby bezpieczeństwo i podniosłyby standard życia.

Funkcjonowanie państw europejskich opiera się na pewnym określonym modelu instytucji, której główną normą, jak się wydaje, jest „jedność w różnorodności". Realizuje się ją w oparciu o zasady solidarności i pomocniczości. W obliczu głębokich przemian, jakie dotykają cywilizacji europejskiej, konieczny jest powrót do edukacji aksjologicznej. Wychowanie do wartości, w którym będą obecne: środowisko rodzinne, szkoła, miejsce pracy, Kościół i wszystkie inne środowiska, w których funkcjonuje człowiek, w których formułowane jest prawo, będzie odzwierciedleniem aksjologii.

Będzie to możliwe, jeżeli u podstaw wykształcenia i wychowania człowieka znajdą się jednakowo rozumiane wartości: życia, solidarności, wolności, prawdy, miłości, braterstwa i pokoju.

1.2. CZYM SĄ WARTOŚCI?

Podstawowa sprawność, w jaką powinien być „wyposażony" człowiek, to umiejętność wartościowania, poznawania siebie, swoich emocji i reakcji oraz odpowiedzialność za siebie i innych.

Zanim zadamy sobie pytanie, jakimi wartościami żyje Europejczyk i jakie wartości są konieczne w procesie integracji europejskiej, należałoby zapytać, czym jest wartość.

Najbardziej ogólna i dość powszechnie funkcjonująca definicja, określa wartość jako to, co jest cenne i ważne dla jednostki i społeczeństwa, a co prowadzi do jej integralnego rozwoju, dzięki czemu osiąga się pełnię człowieczeństwa. Najkrótsza, a zarazem najgłębsza definicja „wychowania do wartości", którą podaje Jan Paweł II to kształtowanie własnego człowieczeństwa. „W wychowaniu bowiem chodzi o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby coraz bardziej «był», a nie tylko więcej «miał» – aby więc poprzez wszystko, co «ma», co «posiada», umiał bardziej i pełniej być

człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej «być» nie tylko «z drugim», ale także i «dla drugich»”[7].

Powstanie aksjologii – nauki o wartościach zawdzięczamy filozofii XX wieku. Nie oznacza to jednocześnie, że filozofowie nie interesowali się tą problematyką dużo wcześniej. Wśród wartości estetycznych najbardziej interesowano się muzyką, rzeźbą, architekturą czy malarstwem. Filozofia XIX wieku, podążając za myślą Dawida Hume'a i Augusta Comte'a sprowadziła wartości wyłącznie do sfery wyrażania uczuć spowodowanych kontaktem z rzeczą i wynikających stąd stopni zadowolenia bądź rozczarowania i zawodu. Konsekwentnie uważano, że wartości należą do sfery przeżyć psychicznych, co uzewnętrznia się w postaci uczuciowego stosunku do konkretnych przedmiotów[8]. Zaszeregowanie wartości do sfery przeżyć subiektywnych automatycznie wykluczało aksjologię z obszaru nauki obiektywnej, doświadczalnie sprawdzalnej.

Nowe spojrzenie na wartości, jako niesubiektywne, ale obiektywne doświadczenie, przyniosła dopiero w XX wieku szkoła fenomenologiczna. Okazało się, że błędne poglądy i teorie zniekształcają sposób pojmowania i potrzebę wprowadzania wartości w procesach wychowania człowieka. I tak na przykład racjonaliści, ponieważ nie przyjmują istnienia sfery ducha, niewłaściwe interpretują emocjonalne odczuwanie wartości. Dla naturalistów wartości są wyłącznie subiektywnym, a przez to fałszywym dodatkiem do obiektywnego świata natury. Nihiliści z kolei wypowiedzą się na temat wartości, że nie istnieją one w ogóle, ponieważ obiektywne są jedynie ludzkie potrzeby i dążenia.

Jednak bardziej niebezpieczne od błędnych pojęć i teorii uniemożliwiających prawidłowe rozumienie wartości są niewłaściwe postawy i zachowania. Brak zdefiniowanej, obiektywnej hierarchii wartości prowadzi do kierowania się w życiu własnymi, subiektywnymi normami postępowania i zasadami działania, które dobro, sprawiedliwość, wolność, prawdę odczytują wyłącznie w obrębie własnych potrzeb i korzyści. Wartości rozpoznajemy w kontekście doświadczenia, które często nazywa się przeżywaniem. Nietypowość tego doświadczenia polega na tym, że podczas poznania każdej obiektywnej wartości

---

[7] Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie w UNESCO, Paryż, (2.06.1980), w: *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan, T. Gorzkula, K. Cywińska, wyd. Fundacja Jana Pawła II, Rzym 1986, s. 71.

[8] Por. A. Siemianowski, *Szkice z etyki wartości*, wyd. Gaudentinum, Gniezno 2006.

człowiekowi towarzyszy uczucie wzruszenia. Doświadczenie wartości obiektywnej jest spotęgowane osobistym przeżywaniem i całym spektrum odczuć i skojarzeń, które w tej samej chwili się ujawniają. Warto przywołać tu refleksję fenomenologów, którzy mówią o emocjonalnej intuicji wartości, o emocjonalnej percepcji[9]. Nie oznacza to jednocześnie, że poprzez odczuwanie wartości zaprzeczamy ich obiektywności i powszechności.

Jeżeli zatem przyjmiemy papieskie personalistyczne spojrzenie na człowieka, wówczas samo doświadczenie aksjologiczne również musi zostać zdefiniowane całościowo z rozumową, emocjonalną i duchową sferą poznawczą człowieka. Samo poznanie racjonalne, czy też samo tylko przeżycie emocjonalne pozbawia właściwego spojrzenia na wartości. Wartości muszą zostać rozpoznane w kontekście całej psychofizycznej sfery człowieka. Rozpoznawanie wartości, doświadczenie wartości i wychowywanie do wartości są przeżyciem złożonym i zróżnicowanym w zależności od typu wartości. Dlatego inaczej ujmujemy wartości estetyczne, utylitarne, moralne, wartości przeżyć duchowych, wartości czynów czy wartości materialne.

Z uwagi na różnorodność ujmowanych wartości, nasuwa się kolejna kwalifikacja – ze względu na sam przedmiot, który staje się nosicielem wartości. Jak zauważamy, mogą to być przedmioty indywidualne, żywe lub martwe, osobowe lub nieosobowe, wytworzone przez człowieka, przez naturę, nawet przez konkretne wydarzenia. Możemy więc mówić o wartości życia, o wartości relacji z rodzicami, o wartości kontaktów z przyrodą nieożywioną, o wartości kultury, o wartości poematu literackiego czy wartości heroicznych czynów bohaterów wojennych.

1.3. PERSONALISTYCZNE UJĘCIE JANA PAWŁA II

Personalistyczne ujęcie Jana Pawła II przypomina, że pośród tej różnorodności to człowiek jest wartością samą w sobie. Dodatkowo, sam jest ich nosicielem i twórcą. Wartość osoby nie zależy od jej postępowania. Oszust, złodziej czy morderca nadal zachowuje swoją wartość, pomimo negatywnej oceny jego czynów. Człowiek jako wartość ontyczna nie ma nigdy swego negatywnego bieguna. Inaczej wśród tzw. wartości kwalitatywnych wyróżniamy dwubiegu-

[9] Por. A. Siemianowski, *Szkice z etyki wartości*, dz. cyt., s. 57.

nowość: sprawiedliwość – niesprawiedliwość; uczciwość – nieuczciwość; pokora – pycha.

Współczesnym problemem w procesach wychowania jest odejście od wartości uniwersalnych, które kształtują osobowość człowieka oraz jego relacje z innymi ludźmi. Coraz trudniejsze staje się urzeczywistnienie wartości obiektywnych, które nie są zależne od preferencji i subiektywizmu. Fundamentem papieskiego spojrzenia na wychowanie jest godność człowieka. Człowiek jest zawsze podmiotem, jest takim dobrem, które nie może być traktowane jak przedmiot użycia czy zaspokajania przyjemności. Takie spojrzenie jest zarazem integralnym widzeniem natury człowieka. Mamy żyć i wzrastać w człowieczeństwie poprzez niekończące się uświadamianie sobie, kim jesteśmy i kim być powinniśmy? Papieska koncepcja wychowania z góry zakłada, że proces wychowawczy rozpoczyna się już w momencie poczęcia i ukierunkowany jest na cel nadrzędny, celem tym jest w wymiarze religijnym – odnajdywanie i rozwijanie w sobie obrazu i podobieństwa do Boga.

Wychowanie jest więc zadziwiającym procesem, który nieodłącznie wiąże się z rozpoznawaniem i kierowaniem się w codziennym życiu wartościami. Pięć podstawowych wartości, jakie wyróżnia Jan Paweł II to: życie, prawda, miłość, wolność, sprawiedliwość. Można przyjąć, że na ich podstawie mówi się o innych, bardziej szczegółowych wartościach. Sama aksjologia, jako proces wychowania do wartości, wymaga zaangażowania osoby – tzw. samowychowania oraz zaangażowania wspólnoty, która prowadzi i porządkuje proces wychowawczy dzieci, młodzieży, jak również dorosłych.

1.4. NORMY W WYCHOWANIU

Według Karola Wojtyły istnieją pewne stałe normy, które pozwalają na sformułowanie zasad wychowawczych. Jedną z nich jest wartość wolności, która w zależności od procesów wychowawczych czy samowychowania pozwala na wypowiadanie siebie poprzez swój czyn – w sposób wolny[10]. Wychowanie do wolności to kształtowanie umiejętności bycia wolnym dla wartości. Drogą wychowania do wolności będzie właśnie rozwijanie systemu motywa-

[10] Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, wyd. TN KUL, Lublin 2000, s. 201.

cyjnego oraz kształtowanie umiejętności dokonywania wyborów. Właściwą normą będzie takie wychowanie, które rozwija poczucie odpowiedzialności i umożliwia odpowiedzialne działania. Według Karola Wojtyły odpowiedzialność za siebie przenosi się na odpowiedzialność wobec drugiego i odwrotnie. „Człowiek dlatego bywa odpowiedzialny za swe czyny i dlatego przeżywa odpowiedzialność, ponieważ posiada zdolność odpowiadania wolą na wartość. Zachodzi powinność odniesienia się do przedmiotu wedle jego prawdziwej wartości, a w parze z nią rodzi się odpowiedzialność za przedmiot pod kątem jego wartości – czyli krótko mówiąc: odpowiedzialność za wartość”[11]. Jan Paweł II w nauczaniu o wychowaniu opiera się na sumieniu ludzkim, które zawsze przypomina człowiekowi, że istnieją prawdy i wartości moralne najwyższej rangi[12].

Te wartości są niejako zdeponowane w naturze człowieka, w jego „człowieczeństwie”. Dzięki temu sumienie podpowiada, co jest najważniejsze, najgodniejsze i najwartościowsze. Wyższość i dominacja sfery duchowej w człowieku sprawiają, że jest on w stanie poświęcić nawet swoje życie dla wyższych wartości.

Niezmienne normy moralne, możliwe do rozpoznania przez sumienie człowieka, w niczym nie ograniczają wolności. Wręcz przeciwnie, normy te stanowią o jego godności. Kiedy człowiek je zna, przestrzega ich i broni, wtedy staje w całej prawdzie i wyraża przez tę prawdę swoją wolność[13]. Więcej, można powiedzieć, że normy uniwersalne wpływają na osobowość i są drogą do wolności, a nawet są warunkiem istnienia wolności. Bez nich człowiek nie może być wolny. Bez norm następuje w ludzkim sumieniu zamieszanie moralne, czyli brak hierarchii wartości, brak ideałów, co prowadzi do utrwalenia się sumienia błędnego (bardziej lub mniej zawinionego). Dzieje się tak, dlatego że w życiu moralnym nie ma pustych przestrzeni. Jan Paweł II uważa,

[11] Tamże, s. 207.

[12] „Stanowczy głos sumienia zawsze przypomina człowiekowi, że istnieją prawdy i wartości moralne, dla których musi być gotów nawet oddać życie. W wyznawaniu, a nade wszystko w ofierze życia oddanego za wartości moralne, Kościół dostrzega to samo świadectwo o tej prawdzie, która jest już obecna w stworzeniu, a w pełni jaśnieje na obliczu Chrystusa (…)”. VS 94.

[13] „(…) obrona absolutnie niezbywalnych wymogów, jakie wypływają z osobowej godności człowieka, jest drogą do wolności i warunkiem samego jej istnienia”. Tamże, 96.

że „(…) trzeba pilnie odkryć na nowo istnienie wartości ludzkich i moralnych, należących do samej istoty i natury człowieka, które wynikają z prawdy o człowieku oraz wyrażają i chronią godność osoby: wartości zatem, których żadna jednostka, żadna większość ani żadne państwo nie mogą tworzyć, zmieniać, ani niszczyć, ale które winny uznać, szanować i umacniać"[14].

Istniejące wartości ludzkie i moralne mają charakter uniwersalny, powinny być przyjęte i stosowane w każdej społeczności, która pragnie swojego ustawicznego rozwoju. W wolnych społeczeństwach muszą istnieć wartości, które zabezpieczają najwyższe dobro całego człowieka, a wszelkie przemiany ekonomiczne powinny służyć kształtowaniu świata bardziej ludzkiego i sprawiedliwego[15].

Sprawiedliwy i ludzki świat to najbardziej upragnione, poszukiwane i nieustannie stawiane za wzór środowisko życia ludzkiego. Człowiek zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym instynktownie do niego dąży. Świat, ludzki i sprawiedliwy, jest zaplanowany przez najwyższe dobro, jakim jest Bóg Stwórca. W takim planie wszyscy pełnią określone role, funkcje, obowiązki, zadania[16]; w takim planie mają miejsce prawidłowe relacje międzyludzkie.

1.5. PODMIOTY W WYCHOWANIU

Wychowanie jest dynamicznym procesem, na który składa się wiele czynników wzajemnie siebie warunkujących, a szczególne znaczenie mają najważniejsze podmioty: wychowanek i wychowujący. Można też uwzględnić znaczenie środowiska, w jakim dokonuje się proces wychowawczy. Są nimi: rodzice, szkoła, ojczyzna, naród, państwo, Kościół, wspólnoty parafialne, a także środki społecznego przekazu. Każda z tych grup dodaje swoją część do kompleksowej formacji osobowej. Skoro więc wychowanie do wartości kształtuje relacje człowieka wychowywanego z innymi ludźmi, to w szerszej perspektywie tą samą zasadą objęte zostaną nie tylko szkoła, miejsce pracy i wszystkie

[14] EV 71.

[15] Por. Jan Paweł II, Przemówienie wygłoszone w Parlamencie, Warszawa, (11.06.1999), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1085.

[16] Por. Hi 7,1; 1 Kor 9,7; 2 Tm 2,3n.

grupy społeczne, ale naród, państwo, a jeszcze szerzej relacje i stosunki między państwami.

Aby budować społeczeństwo sprawiedliwe, moralne, zintegrowane konieczny jest powrót do wartości uniwersalnych, które porządkują funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie, jego relacje z innymi, a ostatecznie jego szczęście i poczucie spełnienia.

1.6. WARTOŚĆ ŻYCIA

Wartość życia i godność człowieka stanowią fundamentalne dobro. Życie jest wartością, którą zawsze należy afirmować i chronić od poczęcia do naturalnej śmierci, ponieważ jest darem.

Objawienie chrześcijańskie rzuca nowe światło na tożsamość człowieka, którego godność wypływa z racji stworzenia go na obraz i podobieństwo Boga[17]. Kresem życia człowieka nie jest wędrówka tu, na ziemi, ale wezwanie do wspólnoty z Bogiem w wieczności. Stąd konieczna jest wdzięczność za wartość życia, poprzez którą nawiązuje się relacje: miłości, sprawiedliwości i solidarności z innymi osobami.

Wychowanie musi pogłębiać przyrodzoną człowiekowi wrażliwość na wyjątkowość życia. Nie powstało ono bowiem z racji naukowych eksperymentów, ale decyzji miłującego Boga, która we wszystkich wymiarach przekracza człowieka. „Człowiek jest powołany do pełni życia, które przekracza znacznie wymiary jego ziemskiego bytowania, ponieważ polega na uczestnictwie w życiu samego Boga. Wzniosłość tego nadprzyrodzonego powołania ukazuje wielkość i ogromną wartość ludzkiego życia w jego fazie doczesnej. Życie w czasie jest bowiem podstawowym warunkiem, początkowym etapem i integralną częścią całego i niepodzielnego procesu ludzkiej egzystencji”[18]. Zasadami postępowania, które będą wynikiem zrozumienia wartości życia, będą konkretne działania realizowane we wszystkich grupach społecznych, w których funkcjonuje człowiek[19].

[17] „A wreszcie rzekł Bóg: Uczyńmy człowieka na Nasz obraz, podobnego Nam” (Rdz 1,26).

[18] EV 2.

[19] Por. VS 50.

Normy dla wartości życia będą realizowały się poprzez szacunek dla życia we wszystkich jego wymiarach, również w takich jak: szacunek dla rozmówcy, wychowawcy, ucznia, podwładnego, sąsiada, chorych i upośledzonych, nieznajomego, wyznawcy innej religii, członka innej społeczności. Ochrona życia to również sprzeciw wobec wszelkich używek, które pozornie miałyby służyć zadowoleniu i poprawie ludzkiej egzystencji, a które docelowo niszczą organizm. Troska o życie to również takie postępowanie, które nie naraża siebie i innych na niepotrzebne niebezpieczeństwo: sporty ekstremalne, pijani kierowcy, niedouczeni specjaliści z różnych dziedzin czy kredyty obciążające rodzinę, które zaciągnięto z chęci mylnie rozpoznanych pragnień.

Wartość życia, która u młodego człowieka zacznie realizować się w drobnych przejawach szacunku i miłości bliźniego, takich jak ustąpione miejsce w autobusie czy bezinteresowna pomoc, niewątpliwie w życiu dorosłym objawi się jako dojrzała i zdecydowana postawa walki o godność człowieka.

1.7. WARTOŚĆ SOLIDARNOŚCI

Człowiek jest istotą społeczną, co oznacza, że dla realizacji własnego powołania i poczucia spełnienia potrzebuje drugiej osoby, wspólnoty, społeczeństwa, w którym mógłby się rozwijać i realizować siebie. Osoba nigdy nie egzystuje poza społeczeństwem. Takie życie jest niejako wymogiem jej natury. Solidarność[20] to znaczy jeden za drugiego, silniejszy za słabszego, mądrzejszy za „mniej mądrego", ale każdy z tą samą mocą wykorzystuje talenty, zdolności i sprawności, którymi obdarzył go Bóg (natura), a które ma obowiązek rozwijać ze względu na innych. Fundamentem solidarności jest współpraca zarówno w odniesieniu do relacji między jednostkami, jak i narodami.

Wartość ta pozwala przekroczyć indywidualizm, wzajemną nieufność czy przedmiotowe traktowanie człowieka jako taniej siły roboczej. Kluczowe dla zasady solidarności jest przekroczenie bariery „moje – twoje", „nasze – obce" oraz poszukiwanie punktów możliwego porozumienia. Solidarność zmusza niejako do odkrywania wartości człowieka i zastanowienia, co nas łączy, aby móc dążyć do wspólnego dobra. Zaangażowanie w działalność

[20] Por. SRS 39.

na rzecz doczesnego świata oznacza zawsze służbę konkretnemu człowiekowi, a nie bezimiennej masie, którą zwykło się nazywać „zasobami ludzkimi". Zasada solidarności staje się równocześnie gwarantem dobra wszystkich i dobra jednostki. „Potrzebna jest dziś nowa wyobraźnia miłosierdzia, której przejawem będzie nie tyle, i nie tylko skuteczność pomocy, ale zdolność bycia bliźnim dla cierpiącego człowieka, solidaryzowania się z nim, tak aby gest pomocy nie był odczuwany jako poniżająca jałmużna, ale jako świadectwo braterskiej wspólnoty dóbr"[21].

Wartość solidarności uczy odpowiedzialności, powszechnego braterstwa oraz umiejętności rezygnacji z osobistych celów. Solidarność jest właściwym odczytaniem sprawiedliwości i miłości.

„Miłość we wzajemnych stosunkach między ludźmi nie jest czymś gotowym. Jest ona naprzód zasadą czy też ideą, do której ludzie muszą niejako podciągnąć swe postępowanie, jeżeli chcą – czego chcieć powinni – uwolnić je od nastawienia użytkowego, czyli konsumpcyjnego względem innych osób"[22].

1.8. WARTOŚĆ PRAWDY I WOLNOŚCI

„Wiara w możliwość poznania prawdy mającej wartość uniwersalną nie jest bynajmniej źródłem nietolerancji; przeciwne, stanowi nieodzowny warunek szczerego i autentycznego dialogu między ludźmi"[23].

Poznanie ludzkie ze swej natury dąży do prawdy, czyli do uzyskania rzetelnej, obiektywnej, informacji o swoim przedmiocie. Według definicji wywodzącej się od Arystotelesa, a znanej ze sformułowań św. Tomasza z Akwinu, prawda to intencjonalna zgodność rozumu (intelektu) z rzeczą. Prawda i wolność są to dwie wartości, które nawzajem się warunkują i przenikają, a miejscem ich spotkania jest osoba. Do takiego stwierdzenia upoważnia przede wszystkim relacyjny charakter prawdy i wolności.

Wolność spełnia się wtedy, gdy kieruje się na zewnątrz samej siebie, ku jakiejś wartości, jakiemuś dobru, gdy je wybiera i urzeczywistnia. Pierwszym

[21] Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, 50, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007.

[22] K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015, s. 31-32.

[23] FR 92.

dobrem wolności jest prawda. Wierność wobec prawdy oznacza wierność „przede wszystkim dla prawdy o ludzkiej wolności, o jej naturze, o warunkach spełnienia wolności. (…) Żadna prawda nie może stać się prawdą dla człowieka i prawdą człowieka, jeśli za taką nie uzna jej jego wolność. (…) Tak więc to, że ja wierzę w posiadaną przeze mnie prawdę, wcale nie upoważnia mnie do przekreślania cudzej wolności. Aby wolność spełniła się w akcie uznania prawdy, drugi musi sam być przekonany, że to, co mu podaję, jest prawdą. (…) Im więcej jest między nami prawdy, tym więcej jest między nami wolności”[24].

Na poziomie rodziny rozpoznawanie prawdy i wolności ujawnia się poprzez poczucie własnej wartości. Na poziomie szkoły wspólne uczenie się i zdobywanie wiedzy pomaga w urzeczywistnianiu prawdy.

Na poziomie działań państwowych i międzynarodowych jest to umiejętność tworzenia prawa, które, w służbie wolności człowieka, będzie realizowało zasadę miłości bliźniego i sprawiedliwości.

1.9. WARTOŚĆ KULTURY OJCZYSTEJ I EUROPEJSKIEJ

Dziedzictwo kultury narodowej stanowi część tożsamości człowieka. Rozwija poczucie przynależności do Ojczyzny i jej kultury. Daje to możliwość odnalezienia swojego miejsca we wspólnocie, za czym idzie poczucie spełnienia i własnej wartości. „Nie można zaprzeczyć, że człowiek istnieje zawsze w ramach określonej kultury, ale prawdą jest też, że nie wyraża się on cały w tej kulturze. Zresztą sam fakt rozwoju kultur dowodzi, że w człowieku jest coś, co wykracza poza kulturę”[25].

„To «coś» to właśnie ludzka natura: to ona jest miarą kultury i to dzięki niej człowiek nie staje się więźniem żadnej ze swych kultur, ale umacnia swoją osobową godność, żyjąc zgodnie z głęboką prawdą swego bytu”[26].

Chrześcijaństwo nadało kształt Europie, zaszczepiając w niej pewne podstawowe wartości. Europa, która dała światu ideał demokracji i praw człowieka, czerpie swe wartości z kultur poszczególnych państw europejskich wyrosłych z chrześcijaństwa. O prawdziwości i obiektywności tych wartości

[24] J. Tischner, *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2002, s. 200-201.

[25] VS 53.

[26] Tamże.

świadczy fakt, że tak różne kultury narodów zdołały się zintegrować i potrafią wspólnie pracować z myślą o dobru człowieka[27].

1.10. WYCHOWANIE DO WARTOŚCI PRZEZ DIALOG

Z wychowaniem wiążą się prawda i wolność. Działania wychowawcze, jakie należy podejmować, inspirowane są szacunkiem dla życia ludzkiego. W tym celu papież Jan Paweł II wzywał do dialogu. Jest on trudny, ale możliwy. Ludzie są zdolni do tego, aby przezwyciężać podziały, konflikty interesów, nawet sprzeczności, zwłaszcza wtedy, gdy każda ze stron jest przekonana, że broni słusznej sprawy. Dialog wymaga otwartości i uznania różnic, tego, co dzieli bez rezygnacji z tego, o czym się wie, że jest dobre i słuszne. Z tego bowiem rezygnować nie wolno. Fałszywy i nietrwały byłby pokój oparty na kłamstwie, nawet w imię pozornego dobra. Tym bardziej, że sumienie człowieka bywa zniekształcone przez różne systemy społeczno-polityczne i ideologiczne. Budowanie pokoju oznacza również uznanie społecznej solidarności oraz propagowanie równej godności każdego człowieka.

Podstawowym podmiotem wychowującym jest Bóg. Tę prawdę przekazuje nam papież Jan Paweł II. Poszukując źródła prawa wychowawczego, sięga do Księgi Rodzaju. Bóg stworzył człowieka, „ulepił" go z nicości i przeznaczył do życia. Bóg jako wychowawca przejawia się więc w życiu człowieka poprzez akt stwórczy. Na tym poziomie wychowanie człowieka realizuje się również poprzez autorytet Boga i Jego Świętość. Człowiek ma być święty tak, jak święty jest Bóg. To On przekazał człowiekowi jasny i trwały nakaz: „Bądźcie płodni, rozmnażajcie się, napełniajcie ziemię i czyńcie ją sobie poddaną" (Rdz 1,28).

„Bądźcie płodni i rozmnażajcie się" (Rdz 1,28) to polecenie kierowane jest przez Boga do wszystkich ludzi. Polecenie to przyjmuje charakter przekazywanego autorytetu i władzy, mocy stwarzającej i prawa do wychowania. Rodzice otrzymują od Boga mandat wychowawczy i na tej podstawie mają niezbywalne prawo do wychowywania dzieci. Rodzice stają się więc współuczestnikami mocy stwórczych Boga, a przez to biorą na siebie odpowiedzialność wychowania. W dziele stworzenia współuczestniczą jednak nie tylko ro-

[27] Por. Jan Paweł II, adh. *Ecclesia in Europa*, 108.

dzice, ale i inne podmioty wychowawcze. Są więc nimi: szkoła, Kościół i inne instytucje. Zadaniem podmiotów wychowujących jest prowadzenie młodego człowieka ku głębszemu człowieczeństwu.

Praca wychowawcza, mimo iż rozpoczyna się w domu rodzinnym, znajduje swoje uzupełnienie w szeroko rozumianym pojęciu kultury. W jego ramach mieści się również szeroki dostęp do wiedzy i nauki. Wiedza jest związana z moralnością, powinna być tworzona i przekazywana ze względu na dobro człowieka. Trzeba więc zabiegać o edukację dziecka i tak nią kierować, aby w przyszłości mogła pozostawać w służbie życia.

Zdaniem Jana Pawła II dzieci i młodzież to grupa, która szczególnie szuka powiązania swojego życia z prawdą. Z chrześcijańskim ideałem należałoby więc trafiać szczególnie do młodzieży. Wydaje się, że młodzież jest dzisiaj bardzo wrażliwa na wszystkie naturalne, przyrodzone, humanistyczne właściwości osoby ludzkiej. Jan Paweł II postuluje więc pedagogikę osobowości naturalnej człowieka. Papież przejmuje ideę wychowania od kard. Stefana Wyszyńskiego[28], kiedy zwraca się do wychowawców i opiekunów z przesłaniem o tym, że ideałem nowoczesnego wychowania powinno być odważne przyznanie się do Ewangelii Chrystusowej, wyznawanie jej przed ludźmi, w szkole, przed kolegami; uruchomienie własnego serca, aby „nabrzmiało" miłością społeczną i służbą, aby w życiu kierować się wartościami: miłości, sprawiedliwości, pokoju i wolności.

Chcąc mieć wpływ na młodzież należałoby, zdaniem Ojca Świętego, zaapelować do niej na wstępie, nie tyle nawet wartościami narodowymi, socjologicznymi, pedagogicznymi czy nawet tradycjami, prawdami nieomylnymi podanymi przez Chrystusa, ale trzeba apelować do człowieczeństwa, do osobowości. W wychowaniu chrześcijańskim należy jak najmocniej podkreślić to: „Ecce homo – oto człowiek" (J 19,5), aż Chrystus Człowiek ukształtuje się w młodych. Owocne więc będzie przypomnienie im, że są ludźmi i ukazanie wszystkich naturalnych, ale wielkich właściwości człowieczeństwa.

Współczesne problemy, na jakie napotyka się pracując z dziećmi i młodzieżą, to przede wszystkim ucieczka od autorytetów i brak dyscypliny.

[28] Por. Z. Struzik, *Obrona wolności narodu Księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski w 100. rocznicę odzyskania niepodległości 1918-2018*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Niektórzy wychowawcy twierdzą, że wśród współczesnej młodzieży zanika rozumienie, co to jest praca nad sobą, przezwyciężanie siebie, samoograniczenie, wyrzeczenie, ofiara; zanika postawa służby, pomocy, uczynności, koleżeńskości. I jest w tym cząstka prawdy. Młodzież jednak nie jest i nigdy nie była zła. Jest tylko zagubiona i czasem rozpaczliwie szuka autorytetu, poprzez różne formy buntu (wyzywające ubranie, farbowanie włosów, lekceważące zachowanie). Swoim postępowaniem upomina się o osobę, która ją poprowadzi, wskaże drogę, zainspiruje. Nie w każdej dziedzinie i nie zawsze rolę tę mogą spełnić rodzice. Wychowawca, nauczyciel powinni wpisać się w tę właśnie lukę wychowawczą. Aby wychowanie odniosło skutek, musi się zawsze łączyć z cierpliwą nadzieją. Nadzieja wydłuża perspektywy procesu wychowawczego. Wszystkiego sami nie zrobimy – ani przez szeptanie do ucha, ani w najlepszej rodzinie, ani też w najbardziej oddanej młodzieży szkole. Nadzieja w wychowaniu otwiera oczy wszystkim – rodzinie, narodowi i państwu – na dalekie cele, o których zawsze trzeba pamiętać. Wychowujemy przecież dla przyszłości, również dla własnej przyszłości. To oni, wkraczając w dorosłe życie, pragną wnieść swój wkład w budowanie cywilizacji pokoju. To młodzi dostarczają nowych rozwiązań starych problemów.

Jan Paweł II świadomy potencjału, jakim dysponują ludzie młodzi, kieruje do nich wezwanie: „Nie lękajcie się. (…) Przyszłość znajduje się w waszych sercach. (…) Musicie być ludźmi, którzy głęboko zaufali człowiekowi i którzy głęboko zaufali wielkości ludzkiego powołania: powołania, które ma być wypełniane w duchu poszanowania prawdy, godności i nienaruszalności praw osoby ludzkiej”[29]. Kto inny, jak nie nauczyciele mogą nauczyć młodzież ufności człowiekowi. Formacja młodzieży jest więc ściśle powiązana z formacją własną. Mądrzy i roztropni wychowawcy muszą odwołać się nie tylko do miłości zawodu i pracy, ale do miłości Boga. Jeśli te trzy prawdy: wiara, nadzieja, miłość są zharmonizowane, wtedy wychowanie jest możliwe i skuteczne. Słowo nauczyciela, wychowawcy, zwłaszcza gdy jest poparte przykładem, zaczyna wiele znaczyć.

[29] Jan Paweł II, *Pokój i młodzi idą razem*. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju – 1985 r., Watykan, (1.01.1985), 1, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 4: *Konstytucje apostolskie. Listy motu proprio i bulle. Orędzia na światowe dni*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Wydaje się więc, pisze papież, że zadaniem nauczyciela musi być przezwyciężenie w sobie autokratyzmu, który jest największą przeszkodą w dotarciu do młodzieży. Należy tworzyć atmosferę przyjaźni dla młodych serc, atmosferę współpracy. „Idźmy do młodzieży: oto pierwszy i podstawowy wymóg wychowawczy”[30]. Oznacza to uczestniczenie w jej życiu, sprawach, problemach, a przede wszystkim rozumienie. Proces wychowania należy rozpocząć od zrozumienia młodych. Zrozumieć i kochać to niezrównana formuła pedagogiczna. Miłość domaga się, aby w procesie wychowania rozwijać człowieczeństwo, przekazywać życiowe mądrości, umiejętności.

Podsumowując powyższe wskazania można stwierdzić, że wartości są niewątpliwie elementem konstytuującym osobowość człowieka. Równocześnie, ponieważ naturą osoby jest życie i działanie w społeczeństwie i dla społeczeństwa, wyznawane wartości stanowią trwały fundament dla wszelkich wspólnot, również dla kultury prawa każdej społeczności państwowej.

II. ZAŁOŻENIA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

2.1. CEL PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Celem Programu wychowawczego[31] jest przygotowanie materiału dydaktycznego do procesu formacyjnego i wychowawczego uczniów wszystkich klas szkoły podstawowej oraz grup przedszkolnych (0-8).

Naturalnym obowiązkiem człowieka jest przekazywanie formacji z jednego pokolenia – starszego, na drugie – młodsze. Obowiązek ten wynika niejako z natury ludzkiej i zostaje rozpoznany przez społeczeństwo oraz jest wypełniany sukcesywnie, stosownie do etapu rozwoju człowieka. Na przestrzeni tysięcy lat kształtowania się różnych kultur i przekazywania ich swoim, sukcesywnie następującym pokoleniom, można zaobserwować tendencje do odkrywania naturalnych wartości potrzebnych do ciągłości życia, do poczucia bezpieczeństwa i możliwości rozwoju. Odkrywane w ten sposób podstawowe

[30] Jan Paweł II, List *Juvenum patris*, Rzym, (31.01.1988), 14, w: tegoż, *Dzieła zebrane*. *Listy*, dz. cyt.

[31] Por. Z. Struzik, *Program wychowawczy…*, dz. cyt.

wartości: wolność, sprawiedliwość, pokój, bezpieczeństwo, prawda i solidarność – powoli, ale systematycznie wpływały na umacnianie się określonych społeczności. Człowiek na przestrzeni tysięcy lat starał się budować zorganizowane struktury rodzinne, plemienne i narodowe. Niektórym społecznościom udało się dojść do utworzenia narodu charakteryzującego się jednym językiem, jedną historią, religią i świadomością wspólnoty. Spojrzenie na historię świata i ludzkości pozwala zyskać przeświadczenie, że u podstaw antropologicznych człowieka leży umiejętność odkrywania wartości oraz zdolność kierowania się nimi. Do odkrywania wartości, podtrzymywania ich w świadomości i kultywowania, niejako naturalną formą przekazu stawało się wychowanie. Z czasem wychowanie zaczęło iść w parze z kształceniem, przekazywanym i zdobywanym dzięki zorganizowanym formom szkolnictwa.

Można zauważyć, że fundamentem formacji, edukacji i kształcenia, we wszystkich jego zakresach, jest postawa życzliwości, jako przejaw miłości i poszanowania drugiego człowieka. Każda cywilizacja, czyli zorganizowana społeczność ludzka, wymaga kształtowania należących do niej przedstawicieli – jednostek ludzkich tak, by kierowali się zasadą czynienia dobra. Dobro to – przekazywane dzieciom i młodzieży – jest podstawą egzystencji, rozwoju, postępu i wzajemnego doskonalenia. Kształtuje ono i utrwala świadomość indywidualną i społeczną oraz świadczy o pięknie ludzkiego życia i działania.

Człowiek dobry, szlachetny, wychowany i wykształcony, dąży do osiągnięcia szczęścia i pragnie tym szczęściem podzielić się z innymi ludźmi, a nawet dzielić swoją radość z otaczającym go światem, z całą przyrodą ożywioną i nieożywioną.

Proces wychowania i kształcenia przyspiesza rozwój osobowości, pozwala na przyswojenie podstawowych wartości: prawdy, dobra, piękna, sprawiedliwości, miłości i solidarności oraz stwarza możliwość racjonalnego i harmonijnego rozwoju. Wszystkie wielkie cywilizacje powstawały i rozwijały się dzięki niestrudzonemu wysiłkowi wychowawczemu i formacyjnemu. Współczesny świat, ze względu na intensywny rozwój kultury, środków przekazu oraz narastającą globalizację, wymaga coraz lepszych programów wychowawczych uwzględniających wszystkie podstawowe wartości życia ludzkiego.

2.2. PODMIOTOWOŚĆ W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Program wychowawczy oparty na koncepcji, która angażuje dogłębnie dobrą wolę, może być realizowany tylko przy świadomym i wolnym udziale tych wszystkich, którzy w nim uczestniczą. Nie może być nikomu narzucony, na zasadzie celów i zadań pomijających dobro człowieka. Dla urzeczywistnienia go z całą wiernością, szkoła powinna móc liczyć na jedność intencji i stałość w przekonaniu do tegoż programu, który będzie realizowany przez wszystkich członków wspólnoty szkolnej[32].

W sensie ogólnym podmiotem Programu wychowawczego jest człowiek jako taki, ponieważ wymaga on nieustannego samowychowania i samokształcenia w każdym momencie swego życia. Wychowanie nigdy się nie kończy, ponieważ stale pytamy o sens naszego istnienia i działania. Z chwilą wyznaczenia sobie określonych celów następuje konieczność poszukiwania adekwatnych środków do ich realizacji. Aby osiągnąć cele ogólne, społeczne oraz indywidualne, osobowe, musimy wejść na drogę poszukiwania właściwych metod i programów wychowawczych.

Podstawowym zadaniem w metodologii wychowania jest poznawanie własnego „ja" i poznawanie drugiego człowieka, rozumianego jako „dar"[33] dla nas i dla innych.

Wzajemne rozpoznanie człowieka przez drugiego człowieka (także rozpoznanie jednostki w społeczeństwie) rozpoczyna nieustanny dialog. Obie strony muszą realizować się wzajemnie, personalnie na siebie oddziaływać, wzajemnie się kształcić i odnosić obopólne korzyści moralne. Nie ma w tym dialogu żadnej dominacji, wyniosłości jednego podmiotu nad drugim. Wychowywany i wychowujący mają tę samą godność, wartość indywidualną. Ich wzajemne relacje charakteryzują się poszanowaniem, brakiem jakiejkolwiek agresji, zmuszania czy poniżania. Jedynym motywem wychowującego jest miłość do wychowanka oraz pragnienie dobra, poparte autorytetem, ale nigdy nienadużywanym.

---

[32] Por. Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, w: *Służyć wzrastaniu w prawdzie i miłości. Wybór dokumentów Kościoła na temat szkoły katolickiej i wychowania*, red. J. Poniewierski, wyd. AA, Kraków 2009, s. 431-476.

[33] „(…) każdy urzeczywistnia siebie przez bezinteresowny dar z siebie samego". LdR 16.

W sensie szczegółowym podmiotem Programu wychowawczego i całego procesu wychowawczego jest uczeń szkoły podstawowej i „zerówki".

Wszechstronny rozwój ucznia powinien znajdować się w centralnym punkcie pracy edukacyjnej. Uczeń jest najważniejszym podmiotem, który podlega procesowi wychowania, a jednocześnie, jako byt rozumny, sam siebie wychowuje poprzez samokształcenie. Wszystkie inne podmioty wychowujące pełnią wobec niego funkcje pomocnicze, wspierające, dostarczając odpowiednich treści wychowawczych oraz przykładów procesów wychowawczych, poddanych kryterium prawdy.

Szczególną rolę w wychowaniu pełni środowisko rodziny, z której pochodzi uczeń. Rodzice mają pierwsze i podstawowe prawo do wychowywania swoich dzieci[34]. Otrzymują to prawo poprzez fakt zrodzenia. Jest ono niepowtarzalne, jedyne, pełne i autonomiczne.

W sensie specjalnym podmiotem Programu wychowawczego jest pedagog, wychowawca klasy, moralnie i zawodowo odpowiedzialny za swoich uczniów. Każdy wychowawca kształtuje swoich podopiecznych zgodnie z własnym sumieniem, uformowanym wcześniej i zweryfikowanym przez własne doświadczenie życiowe. Dzieje się tak dlatego, że to człowiek wychowuje człowieka, w atmosferze miłości i zgodnie z prawdą.

W procesie wychowawczym mamy do czynienia ze wzajemnym oddziaływaniem osobowości ludzkich jako zjawiskiem psychologicznym. Wyszczególnione podmioty: każdy człowiek, uczeń, wychowawca oraz rodzice ucznia, tworzą środowisko przyjazne i dobre dla kształtowania nowej, młodej indywidualności i osobowości. W procesach wzajemnego oddziaływania należy uwzględnić także inne środowiska i zbiorowości: dalszą rodzinę, społeczność szkolną, grupę podwórkową, miejscowość, w której młody człowiek żyje, region z własną kulturą, państwo oraz części świata.

[34] „Zadanie wychowania wypływa z najbardziej pierwotnego powołania małżonków do uczestnictwa w stwórczym dziele Boga: rodząc w miłości i dla miłości nową osobę, która sama w sobie jest powołana do wzrostu i rozwoju, rodzice tym samym podejmują zadanie umożliwienia jej życia w pełni ludzkiego. Przypomniał o tym II Sobór Watykański". FC 36; por. DWCH 3.

2.3. PRZEDMIOTOWOŚĆ W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Program opiera się na założeniach filozoficznych, psychologicznych (psychologia rozwojowa dziecka) i dydaktycznych, zawartych m.in. w Konstytucji RP[35], dokumentach Kościoła Katolickiego[36], Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym[37], Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526), literaturze fachowej (dydaktycznej i wychowawczej), a ponadto na dobrej praktyce pedagogicznej.

Wszystkie wyżej wyszczególnione źródła są zbiorem autorytatywnym, który powstał na podstawie doświadczeń oraz został sformułowany normatywnie, dla dobra jakie ma przynosić proces wychowawczy. Dobro procesu wychowawczego jest najważniejszym czynnikiem ukierunkowanym na człowieka. Powszechność źródeł – osiągnięcia naukowe pedagogiki i dydaktyki, Konstytucja RP, Kościół Katolicki, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Konwencja o prawach dziecka, literatura fachowa oraz praktyka pedagogiczna – mogą i powinny gwarantować właściwą przedmiotowość procesu wychowawczego. One są gwarantem poprawności, celowości i skuteczności.

Przedmiotowość procesu wychowawczego nie może być pod żadnym pozorem myląca, nie może też wprowadzać w błąd, nie może mieć także charakteru eksperymentalnego. Tylko nauka pewna (dydaktyka i pedagogika), moralnie słuszna, sprawdzona i oparta na wartościach może być zaproponowana wychowywanemu człowiekowi. Ze względu na godność, osobowość, niepowtarzalność i unikalność życia ludzkiego proponowane wychowanie realizuje się tylko raz i pozostawia niezatarty ślad w człowieku.

Z tego też powodu do proponowanych programów wychowawczych należy podchodzić z wielką ostrożnością, kierując się wiedzą i doświadczeniem, zawsze mając przy tym na uwadze dobro wychowanka.

W Programie wychowawczym, wychodząc od aksjologii (wartości) – wyszczególniono w prospektach części z wybraną literaturą, wskazaną przez

---

[35] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

[36] Pismo Święte, Katechizm Kościoła Katolickiego, Kodeks Prawa Kanonicznego, dokumenty nauczania papieskiego.

[37] Ustawa z dnia 25.02.1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, tj. Dz.U. z 2019 r. poz. 2086 ze zm.

podstawę programową jako lektury szkolne dla poszczególnych klas[38]. Wybrano tylko poszczególne fragmenty, aby pedagogom wskazać ścieżkę poszukiwań wartości, zawartych w literaturze szkolnej, ale także w innych zjawiskach i przesłaniach kultury.

2.4. TREŚĆ PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Treścią opracowanego Programu wychowawczego są wartości[39] ogólnoludzkie: filozoficzne, intelektualne, moralne i informacyjne, które są niezbędne do odkrywania sensu życia ludzkiego i postępowania zgodnie z normami moralnymi przyjętymi w naszej kulturze narodowej i chrześcijańskiej.

Program zakłada budowanie relacji, dostosowane do wieku ucznia. Pierwsza część dotyczy relacji międzyludzkiej „ja – społeczność" i skierowania jest do grup przedszkolnych i klas 1-2, druga część relacji „ja – ty" i skierowania jest do klas 3-5. Trzecia część omawia relacje „ja – wobec samego siebie" i dotyczy klas 6-8. Każdą cześć ocenia wychowawca i dostosowuje ją do poziomu rozwoju ucznia.

Zaproponowany podział uwzględnia systematyczny rozwój osobowości ucznia (od 0 do 8 klasy), jego wzrastanie i dojrzewanie fizyczne i psychiczne oraz postęp w rozumieniu otaczającego świata i siebie samego.

Wartości omówione w części pierwszej (relacja „ja – społeczność") mają za zadanie pomóc ukształtować postawę życzliwości względem innych ludzi. Człowiek z natury jest bytem społecznym, jest częścią społeczności,

[38] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14.02.2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. 2017, poz. 356, [online:] https://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2017.039.0000356 [dostęp: 4.04.2020].

[39] „Kształtowanie się jest procesem duchowym wywołanym przez rozbudzony głos wartości urzeczywistnionych w wysoce wartościowych i przy tym różnorodnych dobrach kulturalnych: poznawczych, religijnych, moralnych i estetycznych, a nawet użytecznościowych i hedonistycznych". M. Boczar, *Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego)*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz, M. Nowak, wyd. TN KUL, Lublin 1997, s. 157-158; por. B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, w: tegoż, *Dzieła wybrane*, t. 2, WSiP, Warszawa 1987, s. 90.

w której żyje, w niej się najpierw rodzi, rozwija, dorasta, uczy się i kształtuje, a następnie wchodzi w krąg relacji społecznych, takich jak: nauka, praca, działalność w pełnieniu określonych ról społecznych, wypełnianie zadań zgodnych z wykształceniem i powołaniem. Od społeczności człowiek otrzymuje poczucie bezpieczeństwa, gwarancje bytowe i ekonomiczne, zabezpieczenie społeczne i zdrowotne. Relacja „ja – społeczność" nieustannie trwa, powoduje wzajemny rozwój, wspólne doskonalenie się, a celem tej relacji są osiągane i wprowadzane w życie wartości.

W części drugiej (relacja „ja – ty") Program kształtuje poprawne i moralnie dobre postawy wobec drugiego człowieka spotykanego w rodzinie, w szkole, w grupach rówieśniczych, podczas wypoczynku. Poziom, zakres, intensywność i celowość relacji „ja – ty", świadczy o sposobie realizacji własnego życia. Ta relacja wpływa na wzajemne uspołecznienie się, zbudowanie środowiska opartego na akceptacji, zaufaniu i pozytywnych związkach uczuciowych.

Część trzecia (relacja „ja – wobec samego siebie") pomaga w poprawnym poznawaniu swoich zalet, a także słabości charakteru, ukazuje możliwości samodoskonalenia się[40] i budowania osobowości nakierowanej na dobro, sprawiedliwość, prawdę, piękno i miłość. W procesie wychowania te podstawowe wartości powinny być przez ucznia (wychowanka) rozpoznane, wewnętrznie zaakceptowane, a następnie kultywowane na przestrzeni całego życia.

2.5. FORMA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Program ten zbudowany jest w sposób logiczny, z zastosowaniem zasad ogólnie przyjętych w literaturze popularnonaukowej. Specyfika przedmiotu wymaga wykorzystania wiedzy oraz doświadczenia, które są stosowane w programach nauczania obowiązujących w szkolnictwie polskim. Formę zastosowaną w niniejszym programie, w pewnym sensie, można uważać za rodzaj konspektów skoncentrowanych wokół danych wartości. Na każdy poziom edukacji zaproponowano 30 tematów, dotyczących konkretnych wartości. Niektóre wartości są tematycznie bardzo zbliżone do siebie i tworzą bloki, które grupują się wo-

[40] Por. H. Słotwińska, *Autoformacja przez wychowanie*, „Paedagogia Christiana" 2007, nr 1(19), s. 70-81.

kół jakiegoś szerszego zagadnienia, np. światopoglądu, relacji międzyludzkich, pracy, zabawy czy sportu.

Każda z opracowanych wartości zawiera pięć stałych elementów:

- I. Prospekt,
- II. Pedagog,
- III. Nauczanie religijne,
- IV. Literatura.

Prospekt zawiera konspekt lekcji według, którego nauczyciel może przygotować i przeprowadzić lekcję na temat wybranej wartości. Punkt pod nazwą Pedagog prezentuje wybrane fragmenty lektur szkolnych danej klasy z komentarzem pedagoga. Nauczanie religijne zawiera cytaty z Pisma Świętego oraz nauczania Kościoła dotyczące prezentowanej wartości. Jako ostatnie zostały zamieszczone szkolne lektury obowiązkowe i uzupełniające na omawianym poziomie oraz literatura przedmiotu.

2.6. MIEJSCE REALIZACJI PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Wychowanie obejmuje całe – bliższe i dalsze – środowisko, w którym żyje człowiek: dom rodzinny, szkołę, pracę, miejsca rozrywki, środki masowego przekazu itd. Każde z tych środowisk intensywnie oddziałuje na niego i stwarza możliwość dynamicznego współdziałania, a to współdziałanie jest jednocześnie wychowaniem.

Ze względu na dydaktyczno-wychowawczy charakter Programu miejscem, w którym proponuje się jego realizację jest szkoła, natomiast przestrzeń oddziaływania będzie rozciągnięta na wszystkie wspomniane sfery życia i działalności ucznia.

Szkoła jako jeden z głównych „wychowawców" powinna organizować z innymi podmiotami wychowawczymi odpowiednie pola oddziaływań, zachowując swoje kompetencje i odpowiedzialność. Szczególnym polem współpracy dla szkoły powinna być rodzina ucznia, ponieważ w rodzinie dokonu-

je się podstawowe wychowanie, i to właśnie na rodzinie spoczywają główne i zasadnicze prawa wychowawcze[41].

III. METODOLOGIA

3.1. ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Ogólnym metodologicznym założeniem Programu wychowawczego jest spójny projekt pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi i młodzieżą każdej klasy szkoły podstawowej i najstarszej grupy przedszkolnej. Program przewidziany jest do realizacji na lekcjach. W tym celu przygotowano 30 tematów (wartości). Do poszczególnych zagadnień podawane są lektury dla każdej klasy oraz literatura przedmiotu (m.in. dokumenty nauczania papieskiego, publikacje fachowe, prasa, filmy).

Pedagog realizujący Program wychowawczy może dowolnie wybrać zaproponowane tematy, zredukować je lub zmienić, uwzględniając możliwości czasowe, percepcję uczniów, sugestie rodziców oraz materiały dydaktyczne, jakimi dysponuje. Uczniowie mogą wprowadzać do Programu wychowawczego swoje sugestie, pomysły i innowacje w zależności od aktualnych zainteresowań i potrzeb. Dynamiczna współpraca pomiędzy nauczycielem a uczniem ma uczynić z Programu wychowawczego skuteczne narzędzie formacji moralnej i intelektualnej, realizowanej na terenie szkoły oraz w środowisku rodzinnym i społecznym.

Rodzice ucznia mają włączyć się w realizację Programu wychowawczego, aby proces wychowawczy następował w sposób integralny. Na początku roku szkolnego pedagog dostarczy rodzicom ogólne założenia i treść Programu ze szczególnym uwzględnieniem tych części, które dotyczą praktycznej jego realizacji w domu rodzinnym.

W ramach omawiania poszczególnych wartości, Program wychowawczy proponuje odrębne zadania dla każdej z grup, do której jest adresowany:

[41] „Bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci pozostają zawsze na pierwszym miejscu rodzice". LdR 16.

- ZADANIA DLA UCZNIA,
- ZADANIA DLA NAUCZYCIELA (SZKOŁY),
- ZADANIA DLA RODZICA.

Zadania dla ucznia polegają na zapoznaniu się z odpowiednimi dla omawianej wartości normami i zasadami postępowania. Uczeń stara się je usystematyzować i realizować w życiu codziennym.

Zadania dla rodziców polegają na wspólnej z dzieckiem realizacji założeń Programu wychowawczego w środowisku domowym, przy wsparciu nauczycieli, podejmujących tę pracę na terenie szkoły. Rodzice bądź opiekunowie czynnie uczestniczą w całym procesie wychowawczym. Powinni oni ze szczególnym zaangażowaniem i poświęceniem pracować wychowawczo ze swoim wychowankiem – dzieckiem.

Zadania dla nauczycieli i wychowawców obejmują również dyrekcję szkoły, dydaktyka, pedagoga, psychologa, opiekuna na wycieczce lub wypoczynku wakacyjnym, czyli tych wszystkich, którzy mają przygotować, zaproponować i realizować Program wychowawczy w trakcie nauki ucznia w szkole podstawowej czy w przedszkolu.

3.2. SPÓJNOŚĆ PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Przy omawianiu kolejnych wartości można zaproponować jeden lub więcej tematów do realizowania w ramach jednostki lekcyjnej.

W każdym temacie wyróżniamy normy[42], które potwierdzają rozpoznaną wartość lub wartości, ich akceptację, czyli przyjęcie za swoje oraz ich praktyczne zastosowanie. Sposób postępowania ma charakter normatywny i autorytatywny i jego źródłem jest prawodawca pozytywny lub prawo naturalne, które człowiek rozpoznaje, jako podstawę swojego życia indywidualnego

[42] „Teza, w której treści zawarte jest prawo rządzące jakimiś procesami; podstawa, na której coś się opiera, reguła (…). Normy postępowania, uznane przez kogoś za obowiązujące". Hasło *Zasada*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994, s. 995; por. także: „Norma moralna, norma etyczna, ogólna reguła postępowania, obowiązująca w społeczeństwie – we wzajemnych stosunkach między ludźmi. Norma moralna może mieć charakter ogólnoludzki (…) może też być normą obowiązującą tylko w danym społeczeństwie (…). Normy moralne, podobnie jak normy prawne, są przykładem norm aksjologicznych, uzasadnia się je za pomocą odpowiednich ocen". Hasło *Norma moralna*, w: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2017, s. 264-265.

i społecznego. Bez stosowania tych norm trudno sobie wyobrazić jakiekolwiek współistnienie i współdziałanie ludzi. Bez stosowania ogólnie przyjętych norm dochodzi najczęściej do patologii zachowań, do powstawania negatywnych subkultur, do walki społecznej, a niekiedy do konfliktu zbrojnego. W zorganizowanych społecznościach źródłem norm jest władza ustawodawcza, która respektując prawo naturalne, swoim autorytetem ustanawia normy (Konstytucja, prawo cywilne) i zobowiązuje do ich stosowania.

Do norm, wynikających z wartości, należy dostosować odpowiednie zasady postępowania[43], dzięki którym czyny ludzkie – formalne (wewnętrzne) i materialne (zewnętrzne) – otrzymują hierarchię wartości, zostają poddane moralnej ocenie oraz skutecznie oddziałują. W procesie wychowania człowiek uczy się zasad, przyjmuje je za swoje i wprowadza w życie. Im więcej tych zasad będzie funkcjonowało, tym społeczeństwo będzie reprezentować wyższą kulturę, łatwiej się będzie wszystkim żyło i pracowało. Powiększać się będzie także zakres poczucia bezpieczeństwa, a norma sprawiedliwości będzie powszechnie stosowana.

Zarówno normy, jak i zasady postępowania (działania) wzajemnie się przenikają i uzupełniają w procesie realizacji odpowiednich wartości. Wartości, normy oraz zasady postępowania tworzą zwarty, wewnętrznie spójny system.

3.3. CEL WYCHOWANIA W PROGRAMIE WYCHOWAWCZYM

Realizując proces wychowawczy należy precyzyjnie określić cele podejmowanych działań, aby osiągnąć zamierzony skutek. W procesie wychowawczym, na szczególnych zasadach, dokonuje się wymiana idei i wartości. Młody człowiek, wychowywany przez rodziców, przy pomocy szkoły, wychowawcy, środowiska – ma odkrywać, poznawać i realizować wartości ludzkie. Ma rozpoznawać, kim jest i do czego dąży.

[43] „Ustalona, ogólnie przyjęta zasada; reguła, przepis, wzór; w etyce: zasada postępowania, dyrektywa wyznaczająca obowiązek określonego zachowania się w danej sytuacji przez odwołanie się do odpowiednich ocen i wartości moralnych". Hasło *Norma*, w: *Słownik języka…*, dz. cyt., s. 389-390.

3.4. WYCHOWANIE DO WARTOŚCI

W procesie wychowawczym podjętym świadomie i przyjętym dobrowolnie[44], zawsze występują określone cele. Dąży się do osiągnięcia postulowanych wyników, dąży się do określonego ideału wychowawczego, którym jest „dobrze wychowany człowiek". Treść wychowania zamyka się w sferze życia psychicznego i duchowego człowieka, dlatego przy formułowaniu celów wychowywania konieczne jest posługiwanie się pojęciami abstrakcyjnymi. Te pojęcia nie zawsze są możliwe do zweryfikowania w praktyce, w doświadczeniu wychowawcy, wychowanka oraz obserwatora. Weryfikacja może następować w dużym odstępie czasu. Człowiek wychowywany może nosić w sobie wpojone i zaakceptowane ideały, ale z różnych powodów na co dzień ich nie ujawniać. Duże znaczenie mogą mieć zewnętrzne okoliczności, wszelkiego rodzaju przymus. Często dochodzi do ujawnienia się ideałów dopiero w ekstremalnych warunkach, np. miłość do ojczyzny ujawnia się w czasie wojny obronnej danego kraju.

Cele wychowania bywają przedmiotem kontrowersji o charakterze ideologicznym i politycznym. Starsze pokolenie, rodziców czy dziadków, wykazuje tendencje do przekazywania treści wychowawczych w sposób uznany tylko przez siebie, nie uwzględniając rozwoju psychicznego i socjologicznego, jaki następuje w postępie czasowym.

W celach wychowawczych zawsze są zawarte jakieś określone założenia światopoglądowe, ideowo-moralne i społeczno-polityczne. Każda religia wychowuje swoich wyznawców na podstawie własnej tradycji i własnych treści. Nie zawsze wyznawcy danego światopoglądu reprezentują postawy tolerancji i pluralizmu wyznaniowego.

Z kolei założenia ideowo-moralne zakładają osiągnięcie wpływów w wychowaniu danej grupy ludzi i rozwój określonej ideologii, która ma służyć umocnieniu i zdobyciu władzy jednego człowieka nad drugim. Ideologia nie kieruje się prawdą czy dobrem powszechnym, ale dąży do stworzenia takiego kodeksu moralnego, który ubezwłasnowolnia jednostkę i każe jej służyć

[44] W przypadku dziecka zakładamy, że jego akceptacja procesu wychowawczego i zawartych w tym procesie ideałów, dokonuje się w oparciu o domniemanie zgody. Dziecko ufa rodzicom, najpierw potencjalnie, a kiedy dorasta, uznaje autorytet swoich rodziców potwierdzony ich miłością.

z bezgranicznym zaufaniem. Tak powstają wszelkiego rodzaju subkultury, niekiedy przeciwne zorganizowanym społecznościom, sprzeczne z podstawowymi prawami moralnymi, agresywne w swoim działaniu, niekiedy samoniszczące się.

Cele społeczno-polityczne zmieniają się i w każdym systemie politycznym są inne. Partie i ugrupowania społeczne walczą o zdobycie władzy, która pozwala rządzić, sterować podstawami gospodarczymi, wpływać na bogacenie się określonej grupy społecznej, organizują struktury życia społecznego i politycznego, aby zdobytą władzę za wszelką cenę utrzymać.

Cele i założenia niniejszego Programu są ściśle skorelowane z założeniami programu wychowawczego szkoły opracowanego przez MEN[45]: „U podstaw programu wychowawczego leży również określona filozofia, lecz tym razem jest to filozofia człowieka, czyli antropologia. Oznacza to, że nauczyciele, autorzy programu, tworzą swoje dzieło, nie tylko wykorzystując rozeznanie, kim są konkretne dzieci – uczniowie ich szkoły i jakie są ich potrzeby. Pisząc swój program wychowawczy, nauczyciele muszą mieć także rozeznanie, kim jest człowiek i ku czemu powinien zmierzać jego rozwój”[46].

W antropologii zaproponowanej w Programie wychowawczym musi być założona współpraca wszystkich podmiotów (ucznia, wychowawcy, rodziny, środowiska), działających w ramach określonej filozofii. W tym wypadku proponuje się filozofię i antropologię chrześcijańską.

---

[45] „Od roku szkolnego 2017/2018 w przedszkolach i szkołach realizowana jest nowa podstawa programowa. Począwszy od wychowania przedszkolnego, celem kształcenia jest rozwijanie u młodych ludzi świadomości i postaw społecznych oraz obywatelskich. Uczniowie uczą się, że wszyscy ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny. Poznają także metody i sposoby postępowania w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia (…). Warto również wspomnieć, że od roku szkolnego 2017/2018 nastąpiło połączenie programu wychowawczego i programu profilaktyki w jeden dokument – program wychowawczo-profilaktyczny szkoły, uchwalany przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną. Jego celem jest wspieranie wychowanków we wszechstronnym rozwoju ukierunkowanym na osiągnięcie pełni dojrzałości fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej”. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Działania edukacyjno-wychowawcze w szkołach*, 17.01.2019, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, [online:] https://www.gov.pl/web/edukacja/dzialania-edukacyjno-wychowawcze-w-szkolach [dostęp: 4.04.2020].

[46] Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie wychowawczym szkoły*, red. J. Dobrzyńska, „Biblioteczka Reformy” nr 37, wyd. MEN, Biuro Administracyjne, s. 28.

3.5. CEL NADRZĘDNY

Celem nadrzędnym Programu wychowawczego jest: „osiąganie przez ucznia pełni rozwoju osobowego, przebiegającego w sprzyjającym mu środowisku wychowawczym”[47].

Mówiąc o celu nadrzędnym, należy wskazywać na wartości z zachowaniem ich hierarchii: miłość, dobro, sprawiedliwość, piękno, pokój. Wartości te są osiągane w trakcie całego życia człowieka – od urodzenia aż do śmierci. Konieczne jest spojrzenie na człowieka, uwzględniające wszystkie etapy jego rozwoju: dzieciństwo, wiek młodzieńczy, dojrzałość oraz wiek starczy. Na każdym z tych etapów życie człowieka ma określoną wartość, godność. Należy mówić o osiągnięciach, celach, czyli wartościach rozpoznanych, zaakceptowanych i wprowadzanych we własne życie na określonym jego etapie. W tym przypadku – w wieku młodzieńczym, szkolnym.

3.6. CELE OGÓLNE

Dla ułatwienia procesu wychowawczego można rozróżniać w osobowości ucznia wielorakie sfery: sferę fizyczną, uczuciowo-emocjonalną, intelektualną, sferę woli i sferę duchową. W odniesieniu do każdej z tych sfer wyznaczamy cele ogólne, czyli:

- ROZWÓJ FIZYCZNY[48],
- ROZWÓJ ZDOLNOŚCI POSTRZEGANIA I KOJARZENIA[49],

[47] Dokument MEN mówi o celu jako procesie: „osiąganie przez ucznia pełni rozwoju osobowego, przebiegające w sprzyjającym mu środowisku wychowawczym. Na rozumienie tego celu wpływają osobiste poglądy i filozofia życiowa człowieka”. Niewątpliwie, wychowywanie jest procesem rozciągniętym w czasie. Zakładamy tutaj czas określony trwaniem nauki w liceum. Proces ten jest dynamiczny, rozwijający się poprzez wzajemne przenikanie się relacji międzyludzkich pomiędzy podmiotami. Niemniej jednak mówiąc o celu, powinniśmy założyć etap zakończony, a w tym wypadku – „osiągnięcie rozwoju osobowego” na etapie licealnym. Por. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie wychowawczym*…, dz. cyt., s. 31.

[48] „Proces zachodzenia zmian we wzroście i ciężarze ciała oraz w różnicowaniu się i funkcjonowaniu tkanek i organów ustroju; poziom rozwoju fizycznego określa się przez pomiar wagi i wzrostu ciała, a także na podstawie kostnienia nasad kości długich nadgarstka lub mutacji głosu, wyrzynania się zębów i in.”. Hasło *Rozwój fizyczny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik*…, dz. cyt., s. 343.

[49] „Zdolność, możliwość uzyskania spodziewanych wyników przy wykonywaniu danych czynności w określonych warunkach zewnętrznych (…), zdolności mają charakter ogólny (…). Do zdolności ogólnych zalicza się: spostrzegawczość, sprawność myślenia, wyobraźnię, pamięć, uwagę oraz sprawność motoryczną. Rozwój zdolności zależy od wrodzonych właściwości ukła-

- ROZWÓJ EMOCJONALNY[50],
- ROZWÓJ INTELEKTUALNY[51],
- ROZWÓJ MORALNY[52],
- ROZWÓJ WOLI[53],
- ROZWÓJ DUCHOWY[54],
- ROZWÓJ SPOŁECZNY[55].

---

du nerwowego, od wpływu kształcenia i wychowania, m.in. od rozwoju pozytywnej motywacji, zainteresowań i postaw oraz od własnej aktywności jednostki". Hasło *Zdolność*, w: W. Okoń, *Nowy słownik…*, dz. cyt., s. 463.

[50] „Środowisko wychowawcze stymuluje rozwój dziecka, dostarczając mu odpowiedniej wiedzy emocjonalnej i umożliwiając trening odpowiednich umiejętności emocjonalnych. Może to robić, organizując jego doświadczenia i dostarczając mu wzorców reagowania emocjonalnego oraz za pośrednictwem przekazu werbalnego". A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2003, s. 153.

[51] Rozwój intelektualny opiera się na zdolnościach umysłu, posługując się rozumem człowiek jest zdolny do poznawania świata i dokonywania operacji myślowych. W procesie rozwoju intelektualnego człowiek gromadzi wiedzę, którą następnie stosuje w relacjach osobowych i społecznych. Działanie rozumowe opiera się na prawdzie odkrytej przez intencjonalną zgodność umysłu poznającego z przedmiotem poznawanym. Rozwój intelektualny dokonuje adaptacji struktur poznawczych (schematów i operacji) do wymagań środowiska. Por. Hasło *Intelekt*, w: W. Okoń, *Nowy słownik…*, dz. cyt., s. 145; A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 41.

[52] „Proces stopniowych zmian zachodzących we wrażliwości moralnej dziecka: w jego stosunku do dobra i zła, do własnych czynów i ich skutków oraz do spraw innych ludzi". Hasło *Rozwój moralny*, w: W. Okoń, *Nowy słownik…*, dz. cyt., s. 343.

[53] „Wola, w psychologii zdolność do realizacji określonych czynności, zamiarów i zadań, a zarazem powstrzymywania się od innych". Hasło *Wola*, w: W. Okoń, *Nowy słownik…*, dz. cyt., s. 440.

[54] Rozwój duchowy dotyczy pierwiastka duchowego człowieka, który jest źródłem dynamizmu, a wyraża się w sprawczości, odpowiedzialności, samostanowieniu i sumieniu. Wszystkie te przymioty mogą się realizować w pełnej wolności, która dąży do prawdy, a ta z kolei prowadzi do dobra. Można powiedzieć, że miarą rozwoju duchowego człowieka jest dobro, jakie wprowadza on w życie. Por. I. Mroczkowski, *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*, wyd. IPJPII, Warszawa 2008, s. 65. Z punktu widzenia teologii postęp duchowy zmierza do coraz większego zjednoczenia z Chrystusem. Zjednoczenie to jest nazywane zjednoczeniem „mistycznym", ponieważ jest ono uczestnictwem w misterium Chrystusa przez sakramenty – „święte misteria" – a w Nim, w misterium Trójcy Świętej. Por. KKK 2014.

[55] Rozwój społeczny dotyczy zmian, które przychodzą wraz z wiekiem ucznia, a dotyczą prawidłowej relacji jednostki z otoczeniem, opartej na równowadze pomiędzy przystosowaniem się do społeczności, a oddziaływaniem jednostki na tę społeczność. Można w tym wypadku mówić o procesie „socjalizacji", która prowadzi do poznania i zastosowania sposobów zachowania się przyjętych w danym społeczeństwie. Takie przystosowanie i jednocześnie czynny udział w życiu społecznym prowadzić ma do rozwoju form życia zbiorowego, do zaspokajania potrzeb i tworzenia kultury. Por. A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwoju…*, dz. cyt., s. 15 i 154; hasło *Społeczeństwo*, w: W. Okoń, *Nowy słownik…*, dz. cyt., s. 364.

3.7. CELE SZCZEGÓŁOWE

Do każdego z wymienionych etapów i aspektów rozwoju osobowości ucznia można wprowadzić tzw. cele szczegółowe, oparte na: zdolnościach, umiejętnościach, sprawnościach, poznawaniu, gotowości, poszukiwaniu, zainteresowaniach i aktywności. Każdy człowiek jest inny, niepowtarzalny i wyjątkowy. Jest obdarzony różnorakimi zdolnościami, które, mimo że czasami są podobne, różnią się swoim zakresem i intensywnością. Ta bogata osobowość człowieka skłania do wyszukiwania celów szczegółowych dostosowanych w procesie wychowania do indywidualnych potrzeb.

O celach szczegółowych można mówić także na terenie szkoły. Szkoła, pomimo że ma ustaloną strukturę działania, może i powinna dostosowywać się do środowiska, w którym funkcjonuje. Poszczególne szkoły dysponują własną charakterystyką wychowawczą związaną z realizowanym przesłaniem. Wynika ona z tytułu szkoły, jej założyciela i patrona. Przesłanie może dotyczyć profilów kształcenia ogólnego, zawodowego, a nawet może skupiać się na określonych specjalizacjach. Ministerstwo Edukacji Narodowej cele szczegółowe określa w następujący sposób: „Nauczyciele powinni wybrać takie cele szczegółowe, które w danej szkole jawią się jako szczególnie ważne i zostały wyłonione w wyniku diagnozy pracy szkoły. Szkoła (…) powinna skupić wysiłki na tych wybranych celach”[56].

3.8. CELE WYCHOWAWCZE

Cele wychowawcze wyznaczają odpowiednie zadania wychowawcze, czyli działania szkoły, wychowawcy, rodziców i środowiska. W osiąganiu określonych celów należy stosować odpowiednie środki działania, uwzględniając wiele czynników, okoliczności, a także odpowiednią strategię działania. Przy realizacji celów wychowawczych zaangażowana jest cała wiedza dydaktyczna i doświadczenie wychowawcze podmiotów wychowujących. Poszczególne podmioty muszą ze sobą współpracować i wzajemnie się uzupełniać, nieustannie szukając ideału wychowania, który ma być wprowadzany w życie. Cele wychowawcze mogą być osiągane albo nie. W przypadku braku osiągnięć należy weryfikować zadania wychowawcze i ponownie dostosowywać je do powstałej sytuacji wy-

[56] Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie…*, dz. cyt., s. 34.

chowawczej, tak jednostkowej danego ucznia, jak i zbiorowej sytuacji środowiska uczniowskiego. Ministerstwo Edukacji Narodowej zadania wychowawcze określa w następujący sposób: „Zadania zależeć będą od wielu czynników, m.in. od umiejętności wychowawczych nauczycieli, ich cech osobowościowych, zainteresowań, ilości czasu, który są w stanie poświęcić na przygotowanie zajęć. Przede wszystkim jednak zadania muszą odpowiadać wiekowi uczniów, czyli powinny być dopasowane do poziomu ich dojrzałości psychicznej”[57].

3.9. REALIZACJA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO

Program wychowawczy powinien być realizowany przy wzajemnej zgodzie, porozumieniu, współpracy wszystkich podmiotów: uczniów, rodziców, wychowawców oraz instytucji, takich jak wspólnoty wyznaniowe, organizacje społeczne, młodzieżowe (np. harcerstwo, skauting), sportowe, organizacje samorządowe oraz inne instytucje funkcjonujące legalnie w Rzeczypospolitej Polskiej.

3.9.1. REALIZACJA W SZKOLE

Przygotowany, udokumentowany i zastosowany w szkole Program wychowawczy powinien zostać zaproponowany uczniom danej klasy tradycyjnie na papierze lub w formie elektronicznej, wzbogacony o wyczerpujący komentarz wychowawcy.

Konfrontacja propozycji Programu wychowawczego z rzeczywistością ma uwzględnić możliwości szkoły, możliwości i zdolności uczniów, ramy czasowe, kondycję psychofizyczną wszystkich podmiotów oraz środki materialne pozostające w ich dyspozycji.

Środowisko szkolne ma swój niepowtarzalny charakter, klimat i własną strukturę. Można także wyróżnić opinie o danej szkole, np.: „Ta szkoła wychowuje dobrze, a w tamtej są nieustanne problemy wychowawcze”. Po zakończonym procesie wychowania szkolnego, absolwent szkoły wydaje opinię, często utożsamia się z wartościami przekazywanymi w szkole, wspomina czasy szkolne z sentymentem, z uznaniem wyraża się o wychowawcach i nauczycielach.

[57] Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie*…, dz. cyt., s. 39.

3.9.2. REALIZACJA W KLASIE

Podstawowym miejscem oddziaływania i realizacji Programu wychowawczego jest klasa, czyli zespół uczniów o podobnych wiekowo cechach rozwojowych, zorganizowanych w grupach zainteresowań i działań. Zespół, jakim jest klasa, ma za zadanie wspólnie zdobywać formację moralną, wiedzę w zakresie poszczególnych przedmiotów oraz umiejętności niezbędne w życiu człowieka. Zarówno w każdej grupie społecznej, jak i w zespole klasowym mają miejsce różnorakie relacje koleżeńskie, charakteryzujące się dynamizmem, towarzyszącymi im emocjami, wzajemnym oddziaływaniem, wykonywaniem wspólnych zadań, pracą, wysiłkiem intelektualnym, a także obejmujące rekreację, zabawę i sport. Wszystkie te elementy mają charakter wychowawczy i określają środowisko, w którym dokonuje się wychowanie. Pedagog sprawuje pieczę nad środowiskiem klasowym, a posługując się wiedzą i autorytetem – kieruje całym zespołem, z uwzględnieniem cech indywidualnych każdego z wychowanków.

3.9.3. GRUPY ZAINTERESOWAŃ I DZIAŁAŃ

Na początku roku szkolnego uczniowie w klasie zostają podzieleni na poszczególne grupy zainteresowań i działań. Każda z grup powinna wykazać zainteresowanie danym tematem (wartością) i we właściwy sobie sposób wspólnie go przygotowywać, realizować, przedstawiać, omawiać, a nawet inscenizować i filmować. Zakłada się pełną dowolność przy wyborze zainteresowań i działań. Powinny one jednak uwzględniać perspektywę przyszłego wyboru kierunku rozwoju.

Program wychowawczy sugeruje niektóre z możliwych grup zainteresowań i działań:

- dyscyplinarna (samorząd klasowy) – współpraca z dyrekcją oraz rodzicami, kontrola pracy poszczególnych grup, koordynacja działań;
- filozoficzna – prezentacja podłoża filozoficznego tematu;
- teologiczna – prezentacja wartości religijnych zawartych w temacie;
- filmowo-medialna – wyszukiwanie i prezentowanie materiałów filmowych, radiowych, ilustrujących omawiany temat (wskazane również tworzenie własnych materiałów tego typu);
- historyczna – przedstawianie podłoża historycznego określonego tematu;

- informacyjna – wzbogacanie tematu o najnowsze dane (np.: legislacja dotycząca danego zagadnienia w różnych krajach, opinia społeczna na dany temat, publikacje prasowe);
- literacka – prezentacja utworów literackich związanych z tematem; również własnych (wskazana współpraca z polonistą i grupą teatralną);
- muzyczna – wzbogacenie lekcji utworami muzycznymi;
- naukowa – w zakresie nauk przyrodniczych i ścisłych: analiza i prezentacja osiągnięć nauki, a także historii nauki w omawianym temacie (w tym zakresie wskazana ścisła współpraca z grupą historyczną);
- psychologiczno-socjologiczna – prezentacja zagadnień psychologicznych i socjologicznych, a także zmiany postrzegania tych zagadnień w określonym temacie na przestrzeni dziejów (w tym zakresie również wskazana jest ścisła współpraca z grupą historyczną), opracowywanie i analiza ankiet oraz badań socjologicznych;
- sportowo-turystyczna – tworzenie gier i zabaw związanych z tematem, proponowanie i planowanie tras wycieczek;
- teatralna – uatrakcyjnianie lekcji przez odgrywanie małych przedstawień teatralnych (skecze, scenki, teatr alternatywny), również według własnego pomysłu.

W zależności od zainteresowań, liczby uczniów oraz możliwości materialnych, do poszczególnych grup mogą należeć zespoły: dwu-, trzy-, cztero- i wieloosobowe.

Wychowawca będzie odpowiednio przygotowywał i ukierunkowywał poszczególne zespoły na zdobywanie i selekcję materiałów, tak by prezentowały swoje osiągnięcia na forum klasy czy szkoły. Konieczna będzie współpraca z rodzicami, przy odpowiednim doborze, a także dokonywaniu ewentualnej selekcji, korekty i ocenianiu materiału.

3.9.4. REALIZACJA PROGRAMU WYCHOWAWCZEGO W DOMU RODZINNYM

Rodzice ucznia bądź jego opiekunowie mają za zadanie poznać zaproponowany Program wychowawczy, przekazać na jego temat swoje uwagi, propozycje oraz dokonać odpowiedniej korekty. Tematy omawiane na lekcjach powinny być przemyślane, przedyskutowane i – jeśli to możliwe – realizowane w domu

rodzinnym. Rodzice powinni być w stałym kontakcie ze szkołą, ze wszystkimi podmiotami wychowującymi, a w szczególny sposób współpracować z wychowawcą klasy. Okresowo należy przeprowadzać ankiety anonimowe wśród rodziców, ściśle związane z treściami zawartymi i wprowadzanymi przez Program wychowawczy.

1.

Pozytywna relacja ze wszystkimi kolegami w klasie

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność kontaktowania się z ludźmi

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wykształcenie pozytywnej postawy wobec drugiego człowieka

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Nikt nie jest „samotną wyspą". Jak rozumiesz to zdanie?
- Mój kolega, koleżanka, to drugi „ja".

– Grupa klasowa mnie akceptuje.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Nikomu w klasie nie należy czynić nic złego.
– Trzeba być pozytywnie nastawionym do wszystkich.
– Należy zawsze mówić prawdę.

Zasady

– Wyrażam się pozytywnie o moich kolegach.
– Mówię prawdę.
– Współuczestniczę w radościach i smutkach kolegów.
– Staram się akceptować moje koleżanki i kolegów.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Wszyscy uczniowie w szkole są jak moje własne dzieci.
– Szkoła jest dla mojego dziecka „drugim domem".
– Szkoła wspomaga mnie w wychowywaniu mojego dziecka.

Zasady

– Traktuję przyjaźnie wszystkich kolegów i koleżanki mojego dziecka.
– Zapraszam do domu kolegów i koleżanki mojego dziecka.
– Dbam o poprawne relacje wewnątrz mojej rodziny.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Wszyscy uczniowie i wychowankowie powinni być dla mnie jednakowo ważni.
– Należy być sprawiedliwym w działaniu i ocenianiu.
– Każdy uczeń jest darem, który należy szanować, pielęgnować i obdarować miłością.

Zasady

– Staram się dobrze poznać osobowości moich wychowanków.
– Organizuję integrujące spotkania dla moich uczniów.

– Uczestniczę w zajęciach pozalekcyjnych: wycieczkach, wyjazdach, zabawach, uroczystościach.
– Staram się dowartościować każdego ucznia w klasie.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Warto akcentować ważne wydarzenia z życia uczniów i nauczycieli np.: imieniny[1], urodziny i rocznice. Można zaznaczyć w kalendarzu wiszącym w widocznym miejscu wszystkie klasowe święta i razem wymyślić sposób ich obchodzenia. Warto unikać kupowanych prezentów i starać się wykonać je samodzielnie. Pamięć o ważnym dla drugiej osoby wydarzeniu to podstawa do tworzenia relacji autentycznych, a nie powierzchownych. Do przygotowania obchodów ważnych wydarzeń trzeba angażować uczniów.

[1] „Czas wolny służy budowaniu więzi z drugim człowiekiem, nawiązywaniu i umacnianiu przyjaźni, realizacji bezinteresownej solidarności, a także doświadczaniu radości z międzyludzkiego braterstwa". M. Ostrowski, *Czas wolny*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003, s. 88; por. DD 11.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Szkoła przestaje być dla uczniów tylko miejscem zdobywania wiedzy, staje się także środowiskiem ludzkim, wspólnotowym, przyjaznym[2]. Uczeń przyzwyczaja się do szkoły, lubi i chce do niej uczęszczać. W przyszłości będzie ją dobrze wspominał. Akceptacja szkoły i tego, co się w niej dzieje, jest zapowiedzią pozytywnych relacji społecznych w przyszłości. Każdy uczeń czuje się ważny i potrzebny w grupie klasowej.

1.10. ZAGROŻENIA

Może wyniknąć niezdrowa rywalizacja pomiędzy uczniami. Dzieci niechętnie przychodzą do szkoły. Silna grupa może powodować izolację osób z mniejszą siłą przebicia, które do niej nie należą[3]. Wyobcowanie ze społeczności szkolnej prowadzić może do lęku przed nią.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Wychowanie dziecka w pierwszych latach szkoły podstawowej powinno być nakierowane m.in. na nabywanie umiejętności społecznych: kontaktowania się i tworzenia relacji z rówieśnikami i z innymi ludźmi z otoczenia szkolnego. To także wykształcenie w dziecku pozytywnej postawy wobec drugiego człowieka. Dziecko rozumie, że każdy uczeń w klasie ma takie same prawa jak ono, że wszyscy uczniowie są wartościowi i każdy z nich jest potrzebny. Dziecko uczy się, że nikomu w klasie nie należy dokuczać, lecz akceptować wszystkich i współuczestniczyć w radościach i smutkach kolegów.

---

[2] „Bóg, który wszystko otacza ojcowską opieką, zechciał, by wszyscy ludzie tworzyli jedną rodzinę i odnosili się do siebie nawzajem w duchu braterstwa. Wszyscy bowiem, stworzeni na podobieństwo Boga, który «z jednego człowieka wywiódł cały rodzaj ludzki, aby zamieszkiwał całą powierzchnię ziemi» (Dz 17,26), powołani są do jednego i tego samego celu, to jest do Boga samego". KDK 24.

[3] „Młodzieży bardzo potrzebne jest okazanie przyjaźni i serca. Czasem spotykamy młodzież, która – zwłaszcza w wielkich miastach – czuje się bardzo samotna, i wtedy szuka jakiegoś odejścia od normalnej drogi życia, szuka zmiany. Często jest to alkohol, narkomania, które zaczynają człowieka stopniowo zabijać, a przynajmniej hamują jego rozwój". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006, s. 100.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

Ale opiekować się roślinami nie mogą wszyscy razem, trzeba wyznaczyć dyżury. Porządkowe i tak mają dużo roboty. Więc rada w radę, uradziliśmy, że będą „zielone dyżury", tylko trzeba obmyślić jakąś odznakę. Ale jaką? Jedni wołali, że czerwone kwiatki, inni, że zielone kokardki, a Walerka zawołała:

– Dać zieloną pannę z włóczki, kiedy taka do kwiatka ciekawa!

Wszystkim się to najlepiej podobało, nawet chłopcy zaczęli wołać, że i oni też chcą być kwiaciarzami i mieć pannę z włóczki jako odznakę.

Więc pani się ucieszyła i zaraz wybrała na dyżurnego tego Adriana, co przyniósł kaktus, i przypięła mu do boku najmniejszą pannę z włóczki.

A te inne o mało nie popękały z zazdrości.

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 52.

Przytoczony fragment dotyczy dobrej współpracy uczniów w klasie. Mimo że wszystkie dzieci chciały opiekować się roślinami, wspólnie zadecydowały, że będą miały dyżury. Dzieci, bez pomocy dorosłych, same ustaliły najbardziej sprawiedliwe zasady. Ustaliły również jaka będzie odznaka dyżurnego zajmującego się roślinami w klasie. Fragment ten ukazuje, jak się dzielić obowiązkami, by każdy mógł poczuć się ważny w grupie klasowej i nie czuł się pominięty.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Szczególnie jednak uczymy się człowieka, obcując z ludźmi. Trzeba, ażeby młodość pozwalała wam „wzrastać w mądrość" przez to obcowanie. Jest to przecież czas, w którym nawiązują się nowe kontakty, koleżeństwa, przyjaźnie, w kręgu szerszym niż sama rodzina. Błogosławione będzie to doświadczenie młodości, jeżeli stopniowo nauczycie się z niego owej zasadniczej prawdy o człowieku, prawdy, którą syntetyzuje znakomity tekst konstytucji *Gaudium et spes*: „Człowiek będąc jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego, nie może odnaleźć się w pełni inaczej, jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego" (KDK 6).

PS 14.

Jak dowodzą przykłady wielu świętych, dawnych i współczesnych, możliwe jest już teraz kształtowanie autentycznych relacji między ludźmi, jeśli miłuje się życie i broni go, jeśli dąży się nieustannie do tego, aby każdy człowiek był uznawany za dziecko Boże, które zostaje przyjęte z miłością, którego wzrost jest wspomagany, a prawa chronione.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa*. List do młodzieży Rzymu, Watykan, (8.09.1997), 6, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: Listy, red. P. Płasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Aby ewangelizować, jest zatem konieczne, byśmy jeszcze raz otworzyli się na horyzont Ducha Bożego, nie obawiając się, czego od nas zażąda i dokąd nas poprowadzi. Zawierzmy się Jemu! On sprawi, że będziemy zdolni żyć naszą wiarą i dawać o niej świadectwo, i oświeci serca osób, które spotkamy.

Franciszek, Audiencja generalna, (22.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 46.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowałem; żebyście i wy tak się miłowali wzajemnie. Po tym wszyscy poznają, żeście uczniami moimi, jeśli będziecie się wzajemnie miłowali (J 13,34).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Por. KKK 1702; 1829; 1914.

Uczestnictwo jest dobrowolnym i szlachetnym zaangażowaniem się osoby w wymianę społeczną. Jest konieczne, by wszyscy, stosownie do zajmowanego miejsca i odgrywanej przez siebie roli, uczestniczyli w rozwoju dobra wspólnego. Obowiązek ten jest nierozłącznie związany z godnością osoby ludzkiej (KKK 1913).

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Augustyn J., *Przewodnik po przyjaźni*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.

Benedykt XVI, Encyklika o nadziei chrześcijańskiej *Spe salvi*, (30.11.2007), Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Audiencja generalna, (22.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 46.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Grabarska T., *A bliźniego swego…*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2001.

Hajduk T., *W bliskich relacjach międzyludzkich. Poznać, pokochać i naśladować Jezusa* [MP3], Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa*. List do młodzieży Rzymu, Watykan, (8.09.1997), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 443-446.

Jan Paweł II, List apostolski o świętowaniu niedzieli *Dies Domini*, (31.05.1998), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 450-487.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *Młodzież solą ziemi, światłem świata*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Miłość na co dzień. Rozważania*, wyd. Soli Deo, wyd. Apostolicum, Warszawa–Ząbki 2001.

2.

Pozytywna relacja ze wszystkimi ludźmi spotykanymi na terenie szkoły: nauczyciele, wychowawcy, dyrekcja i personel techniczny

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Kultura bycia

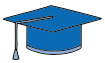

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Szacunek dla szkoły

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co by było ze mną, gdyby nie było szkoły?
- Dlaczego wszystkim w szkole należy się szacunek?
- Jedna trzecia mojego życia to szkoła.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Szkoła jest moim „drugim domem".
- Środowisko szkolne jest analogiczne do środowiska rodzinnego.
- W szkole nikt nie czyni nikomu krzywdy.
- Nauczyciel wychowuje również poprzez ukazanie niewłaściwego zachowania.

Zasady

- Staram się zrozumieć wszystkie role pracowników w mojej szkole.
- Gdy ktoś mi pomaga, okazuję wdzięczność.
- Nie prowokuję konfliktów z nauczycielami, wychowawcami, dyrekcją ani z personelem technicznym szkoły.
- Staram się zrozumieć, dlaczego nauczyciel zwraca mi uwagę? Po co to robi?
- Doceniam pracę każdego pracownika szkoły.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Godność wszystkich ludzi jest jednakowa.
- Powinno się mieć zaufanie do szkoły, w której uczy się moje dziecko.
- Pracownicy szkoły także uczestniczą w wychowaniu mojego dziecka.

Zasady

- Osobiście poznaję personel pracujący w szkole.
- Uczestniczę w spotkaniach i uroczystościach organizowanych przez szkołę.
- Słucham i analizuję krytycznie opinie mojego dziecka o personelu szkolnym i weryfikuję te opinie z rzeczywistością.
- Wyrażam szacunek wobec wszystkich pracowników szkoły i ich pracy.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Cały personel szkoły powinien uczestniczyć w procesie wychowawczym.
- Wszyscy pracujący w szkole mają tę samą godność.
- Uczniowie szanują nauczycieli za jasne zasady postępowania.

Zasady

- Dzielę się uwagami, spostrzeżeniami i trudnościami z całym personelem szkolnym.
- Zapraszam personel szkoły do współpracy wychowawczej.
- Dostrzegam znaczenie i zakres obowiązków wszystkich pracowników.
- Jestem w stałym kontakcie z rodzicami (opiekunami) ucznia.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy wspólną imprezę dla uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły (woźne, sekretarki, kucharki itd.). Warto starannie dobrać taki repertuar, w którym wszyscy będą się dobrze czuli. Innym pomysłem może być przeprowadzana raz w roku akcja, w której następuje zamiana ról: uczniowie przejmują obowiązki całego personelu szkoły. Organizujemy wspólną imprezę sportową, teatr, zabawę przy karaoke, w których udział wezmą zarówno uczniowie, jak i nauczyciele czy inni pracownicy szkoły. Warto poznać nauczycieli nie tylko od strony ich działań nie tylko dydaktycznych.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Następuje wzajemne zrozumienie i sympatia pomiędzy uczniami a całym personelem szkoły[1]. Wytwarza się zdrowa hierarchia relacji, bazująca na wzajemnym szacunku uczniów i nauczycieli[2]. Każda grupa szkolna: uczniowie, nauczyciele i personel, zna zakresy swoich kompetencji i działań. Powszechnie jest znana celowość postępowania każdej z grup. Dzieci szanują i doceniają wszystkie osoby pracujące w szkole.

---

[1] „Praktykowanie solidarności wewnątrz każdego społeczeństwa posiada wartość wtedy, gdy jego członkowie uznają się wzajemnie za osoby". SRS 39.

[2] „Sobór kładzie silny nacisk na człowieka, tak, aby poszczególni ludzie bezwzględnie uznawali każdego bez wyjątku bliźniego za drugiego siebie, zważając przede wszystkim na jego życie i środki do jego godnego prowadzenia". KDK 27.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje niebezpieczeństwo niezdrowej rywalizacji, deprecjacji poszczególnych pracowników szkoły, niebezpieczeństwo braku kompetencji w zakresach obowiązków zawodowych. Uczniowie mogą okazywać brak szacunku dla autorytetu nauczyciela w sytuacjach, kiedy klasa nie szanuje wychowawcy[3]. Szczególnie groźne jest wykorzystywanie przez nauczyciela i personel szkoły ich własnej dominującej pozycji względem uczniów.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko rozpoczynające naukę w szkole podstawowej poznaje zasady funkcjonowania placówki, poznaje jej pracowników: dyrekcję, sekretarki, nauczycieli, personel techniczny. Dziecko wdrażane jest do kultury bycia wobec wszystkich tych osób i do szacunku dla ich pracy. Uczeń w pierwszej klasie szkoły podstawowej przebywa już kilka godzin w szkole, staje się więc ona dla niego drugim domem. Środowisko szkolne jest dla dziecka środowiskiem wychowawczym,

[3] „Zło pojawia się także w stosunku do ludzi. Jeżeli wyrządza się krzywdę drugiemu człowiekowi, to jest to jednocześnie krzywda wyrządzona Panu Bogu. Pan Bóg bowiem tak ukształtował społeczność ludzką, aby tworzyła jedność, aby żyła prawem Bożym, które jest wpisane w naturę i dane jako przykazania Boże". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży*…, dz. cyt., s. 295.

analogicznym do środowiska rodzinnego. Dziecko powinno się w nim czuć bezpieczne i być traktowane troskliwie. Uczeń powinien móc zawsze liczyć na pomoc ludzi dorosłych pracujących w szkole. Z drugiej strony należy uczyć dzieci doceniania pracy każdego pracownika szkoły.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

My się kłócimy, a tu wchodzi pani od rachunków.

Tosia pobiegła na miejsce, nie zdążyła mnie zabrać z tablicy. Więc się bardzo zląkłem.

Pani długo dzieci pytała, a potem powiedziała, że napisze na tablicy trudne zadanie klasowe.

Pani podeszła do tablicy i wzięła mnie do ręki zamiast kredy, bo przy ścieraniu tablicy cały się ubieliłem.

Pani chce mną pisać, przyciska mnie nóżkami do tablicy (dobrze, że nie nosem), a tu ani rusz! Spojrzała pani na mnie i jak się nie zacznie śmiać! Wcale nie wiem, dlaczego się ta pani tak śmiała? Młynarz jest biały, a nikt się z niego nie śmieje.

I Tosia musiała wszystko o mnie opowiadać i zeszła reszta godziny, i nie było czasu na zadanie. Więc po dzwonku wszystkie dzieci się do mnie zbiegły i dziękowały mi, i wołały:

– Niech żyje Plastuś, zuch Plastuś!

Nawet ten Bronek poklepał mnie po nosie i powiedział:

– Plastek, morowy z ciebie facet!

Więc potem, jak wróciłem do piórnika, to się ich, tych w piórniku, tylko zapytałem:

– No co, słyszeliście?

A oni powiedzieli, że nie słyszeli, ale pewno dobrze uszyska nadstawiali.

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 57-58.

Przytoczony powyżej fragment opowiada o perypetiach głównego bohatera książki – Plastusia. Historia, o której mówi dzieje się w szkole podczas lekcji matematyki. Nauczycielka wydaje się na pierwszy rzut oka surowa i nieprzystępna. Zadaje dzieciom bardzo trudne zadania podczas pracy klasowej, jednak gdy dochodzi do zabawnej sytuacji w klasie – pani pomyliła Plastusia z kredą – okazuje się, że jest bardzo miła i serdeczna. Nauczycielka chętnie słucha opowiadania dzieci o Plastusiu. Jest wesoła i śmieje się razem nimi. Wszyscy są wdzięczni Plastusiowi, że dzięki niemu nie było klasówki, a dzieci po tej przygodzie zaprzyjaźniły się z panią od rachunków.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Budowanie cywilizacji miłości wymaga wyraźnej i wytrwałej gotowości do poświęceń, pragnienia, by otworzyć nowe drogi społecznego współżycia, przezwyciężając podziały i przeciwstawne sobie formy materializmu. Na tym właśnie polega konkretna odpowiedzialność współczesnej młodzieży, z której wyrosną mężczyźni i kobiety jutra, u progu trzeciego tysiąclecia. Drodzy młodzi, drodzy przyjaciele, bądźcie świadkami Bożej miłości, siewcami nadziei i budowniczymi pokoju.

Jan Paweł II, *Myśmy poznali i uwierzyli miłości, jaką Bóg ma ku nam.* Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na II Światowy Dzień Młodzieży, (5.06.1999), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 58.

Młody człowiek pragnie odnaleźć samego siebie, dlatego szuka, czasem burzliwie szuka prawdziwych wartości i ceni tych ludzi, którzy ich nauczają i według nich żyją. Któż z nas nie miał w życiu i nie wspomina z wdzięcznością takiego człowieka, kapłana, nauczyciela, profesora lub przyjaciela, który umiał odsłonić nam nowy świat wartości i wzbudzić dla niego trwały entuzjazm, czy nawet nadać cały kierunek życiu? W naszym świecie, w świecie wielorakiego postępu i rozwoju, ale i dominującego materializmu, młodzież szuka oparcia w Kościele, który kształtuje wiarę i ukazuje horyzonty chrześcijańskiego humanizmu.

Jan Paweł II, *Nauczanie religii w polskiej szkole*. Spotkanie z katechetami, nauczycielami i uczniami, Włocławek, (6.06.1991), w: tegoż, *Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków*, wybór i oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 112.

W obliczu zwodniczego oddziaływania, którego odbiorca społeczny dzisiaj doświadcza, katolicka szkoła, kierowana Ewangelią Jezusa Chrystusa, powinna pokazać młodzieży, że większa radość jest w dawaniu aniżeli w braniu, że wartość osoby bazuje raczej na tym, kim on czy ona jest, aniżeli na tym, co on czy ona posiada. W ten sposób oni odkrywają wyzwalającą wartość prostego i skromnego życia.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000*, (18.03.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 388.

Jedność góruje nad konfliktami, zawsze! Konflikty, jeśli nie są dobrze rozwiązane, dzielą nas i oddzielają nas od Boga. Konflikt może nam pomóc wzrastać, ale może też nas podzielić. Nie idźmy drogą podziałów, walk między nami! Wszyscy bądźmy zjednoczeni, różni, ale zjednoczeni, zawsze: oto droga Jezusa. Jedność góruje nad konfliktami. Jedność jest łaską, o którą musimy prosić Pana, aby nas uwolnił od pokus podziałów, walk między nami, egoizmów, gadaniny. Jak bardzo krzywdzi gadanina, ileż wyrządza zła! Nigdy nie należy obmawiać innych, nigdy! Ileż szkód wyrządzają Kościołowi podziały wśród chrześcijan, partykularyzmy, ciasne interesy! Podziały wśród nas, ale i podziały między wspólnotami: chrześcijanie ewangelicy, chrześcijanie prawosławni, chrześcijanie katolicy, ale dlaczego podzieleni? Musimy starać się budować jedność.

Franciszek, Audiencja generalna, (19.07.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 73-74.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Uczeń nie przewyższa nauczyciela. Lecz każdy, dopiero w pełni wykształcony, będzie jak jego nauczyciel (Łk 6,40).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Czwarte przykazanie jest wyraźnie skierowane do dzieci, określając ich relację do ojca i matki, która jest najbardziej powszechna. Dotyczy również związków pokrewieństwa z innymi członkami rodziny. Domaga się okazywania czci, miłości i wdzięczności dziadkom i przodkom. Obejmuje wreszcie obowiązki uczniów względem nauczycieli, pracowników względem pracodawców, podwładnych względem przełożonych, obywateli względem ojczyzny oraz tych, którzy nią rządzą lub kierują. Przykazanie to wskazuje i obejmuje obowiązki rodziców, opiekunów, nauczycieli, przełożonych, urzędników państwowych, rządzących, wszystkich tych, którzy sprawują władzę nad drugim człowiekiem lub nad wspólnotą osób (KKK 2199).

Por. KKK 1899.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Franciszek, Audiencja generalna, (19.07.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 73-74.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, *Myśmy poznali i uwierzyli miłości, jaką Bóg ma ku nam.* Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na II Światowy Dzień Młodzieży, (5.06.1999), w: tegoż: *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 54-59.

Jan Paweł II, *Nauczanie religii w polskiej szkole.* Spotkanie z katechetami, nauczycielami i uczniami, Włocławek, (6.06.1991), w: tegoż, *Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków*, wybór i oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 107-115.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych roku 2000*, (18.03.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Jan Paweł II, *Wychowanie młodego pokolenia zadaniem wszystkich*. Do uczestników europejskiego sympozjum na temat: „Wyzwania edukacji", (3.07.2004), „L'Osservatore Romano" 2004, nr 11-12.

Kaźmierczak P., *Personalistyczna koncepcja wychowania w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Urbański S., *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978-1999)*, wyd. Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2000.

Wrońska K., *Osoba i wychowanie: wokół personalistycznej filozofii wychowania Karola Wojtyły Jana Pawła II*, Wydawnictwo Uniwersytetu UJ, Kraków 2000.

3.

Pozytywna relacja względem kolegów, koleżanek w szkole i poza szkołą

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność współpracy w grupie

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność budowania dobrych i trwałych przyjaźni

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Co mi daje prawdziwa szkolna przyjaźń?
- Jak budować szkolne przyjaźnie?

– Człowiek samotny, a człowiek otoczony przyjaciółmi.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Drugi człowiek to drugi „ja".
– Czynię innym to, co chciałbym, aby czyniono mnie.
– Unikam izolacji.
– Dobra przyjaźń polega na wzajemności.

Zasady

– Rozwijam dobre przyjaźnie szkolne.
– Unikam złośliwości wobec koleżanek i kolegów.
– Zwracam uwagę na objawy samotności u moich kolegów i koleżanek.
– Nie odrzucam żadnego z kolegów i koleżanek na podwórku i w szkole.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Przyjaźnie mojego dziecka są ważne i znaczące.
– Przyjaciel mojego dziecka jest również dla mnie przyjacielem.
– Przyjaźń uspołecznia moje dziecko.

Zasady

– Przyjaciół mojego dziecka traktuję jak własne dzieci.
– Obserwuję, analizuję i oceniam przyjaźnie moich dzieci w szkole i poza szkołą.
– Podpowiadam dziecku, jak powinna kształtować się dobra przyjaźń.
– Pomagam dziecku nawiązywać i podtrzymywać przyjaźnie i znajomości szkolne i pozaszkolne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Życie społeczne bazuje na relacjach międzyludzkich.
– Szkolny okres życia służy do budowania dobrych i trwałych przyjaźni.
– Społeczeństwo dobrze zorganizowane opiera się na relacjach przyjaźni.

Zasady

- Pokazuję przykłady, dobrych i owocnych przyjaźni międzyludzkich z życia i literatury.
- Obserwuję, analizuję i oceniam uczniowskie przyjaźnie.
- Uczę, czym jest dobra przyjaźń.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Szukamy i analizujemy na podstawie znanych tekstów kultury – filmów, książek, obrazów – przykłady dobrych, trwałych i zdolnych do poświęceń przyjaźni międzyludzkich. Omawiamy, czym się charakteryzują, jak powstają, na czym polega ich trwałość itd.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Zdecydowana większość uczniów cieszy się wzajemną sympatią i buduje dobre przyjaźnie[1]. Uczniowie wychodzą naprzeciw potrzebom kolegów, nie pozostają

[1] „Dlatego umiłowanie Boga i bliźniego jest pierwszym i największym przykazaniem. Pismo święte zaś poucza nas, że nie można oddzielić miłości bliźniego: Wszystkie inne przykazania streszczają się w tym nakazie: Miłuj bliźniego swego jak siebie samego! (…) Przeto miłość jest doskonałym wypełnieniem prawa (Rz 13,9n., 1 J 4,20). To zaś uznaje się za rzecz najwyższej wagi dla ludzi, którzy coraz bardziej zależni są od siebie nawzajem, nawzajem także dla świata, który jednoczy coraz bardziej". KDK 24.

obojętni, gdy któryś z nich potrzebuje pomocy. Wewnętrzna pewność, że mogą na kogoś liczyć, wpływa pozytywnie na ich osobowość i sprawia, że nie obawiają się pokonywać trudności życiowych. W przyszłości uczniowie potrafią budować więzi wspólnotowe, oparte na przyjaźniach, nie obawiają się wchodzić w bliskie relacje przyjaźni.

1.10. ZAGROŻENIA

Mogą zawiązywać się znajomości prowadzące do niewłaściwych zachowań. Uczniowie przyjmują bierną postawę wobec kolegów, którzy potrzebują pomocy, nie potrafią nawiązywać i utrzymywać przyjaźni, tworzyć wspólnot.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Wychowanie dziecka w pierwszych latach szkoły podstawowej powinno być nakierowane m.in. na nabywanie umiejętności społecznych: kontaktowania się i tworzenia relacji z rówieśnikami i z innymi ludźmi z otoczenia szkolnego, a także pozaszkolnego (podwórko, koła zainteresowań itp.). To także wykształcenie w dziecku pozytywnej postawy wobec drugiego człowieka. Dziecko rozumie, że każdy człowiek ma takie same prawa jak ono, że wszyscy są wartościowi i każdy jest potrzebny. Dziecko potrafi nawiązywać i podtrzymywać relacje i przyjaźnie z rówieśnikami.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

O Zosi niszczycielce historia smutna wielce

Dzisiaj rano, ledwo Tosia otworzyła piórnik, zaraz Zosia woła:

– Tosiu, daj no mi scyzoryk, odkręcę tę śrubkę w ławce!

Scyzoryk nie zdążył się nasrożyć, a tu: zgrzyt… zgrzyt… już miał ostrze wyszczerbione o żelazną śrubkę.

Ale Zosia nie zważa na to, kręci dalej. Wtem ostrze ześlizguje się ze śrubki prosto w palec Zosi.

– A to wstrętny scyzoryk!

Zosia rzuciła go i owinęła krwawiący palec chusteczką.

Zaczęło się ćwiczenie.

– Oj, nie mam stalówki! Tosiu, pożycz mi stalówkę!

Tosia zaraz pożyczyła stalówkę.

Zosia gryzmoli, nie widzi, że atrament pryska ze stalówki, że całe palce atramentem powalane.

W końcu przycisnęła tak mocno, że… stalówka pękła.

A na stronicę skoczyło dziesięć kleksów.

– Oj! Co to będzie? Przyjdzie, pani będzie się gniewała!

Ale Zosia znowu:

– Tosiu! Pożycz mi gumę!

Chwyciła Zosia biedną gumę-myszkę – trze… trze… zamazała całą stronnicę.

– To jest guma do ołówka, atramentu nią nie zetrzesz!

Więc Zosia w płacz, a Tosia pociesza:

– Nie płacz, Zosiu, powoli nauczysz się wszystkiego… nie będziesz kaleczyła się scyzorykiem, nie będziesz robiła kleksów w zeszycie, nie będziesz łamała stalówek.

Wszyscyśmy w piórniku powiedzieli, że ta nasza Tosia, to jest za dobra…

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 27-28.

Przedstawiony powyżej fragment ukazuje pozytywną relację koleżeńską głównej bohaterki. Tosia jest dziewczynką przyjacielską i uczynną. Jest dobrze przygotowana do lekcji, ma wszystkie potrzebne przybory szkolne. Zosia – koleżanka z ławki, przeciwnie – jest nieprzygotowana, ma bałagan wokół siebie. Robi kleksy w swoim zeszycie, niszcząc go, a w dodatku psuje przybory Tosi. Mimo to, Tosia chce pomóc niezręcznej koleżance. Jest wobec niej serdeczna i troskliwa. Pociesza Zosię, że wszystkiego wkrótce się nauczy i będzie sobie lepiej radziła.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

W przyszłości nieraz będziecie musieli współdziałać z innymi, mierzyć się z innymi. Znajdziecie się w obliczu sytuacji, problemów i projektów czyniących życie tak podobnym do meczu, który musi być przecież rozegrany uczciwie; meczu, w którym gra rolę mądre użycie własnych energii, jasno sprecyzowany pogląd na ogólny kontekst społeczny; tego kontekstu jest się częścią; gra też rolę zdolność dostosowania tempa do innych oraz lojalny i szlachetny stosunek do sprawy współzawodnictwa.

Jan Paweł II, *Niechaj wasze życie będzie hymnem radości*. Przemówienie do uczniów szkół rzymskich i Lacjum, (1.03.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1985, s. 205.

Bądźcie świadkami Chrystusa przede wszystkim wśród swoich rówieśników. Zmartwychwstały wzywa was, byście nawiązali przymierze z nimi i między sobą nawzajem, aby nadać miastu kształt bardziej sprawiedliwy, wolny i chrześcijański. Bądźcie twórcami przymierza w relacjach z innymi młodymi, w życiu rodzinnym, w swoich dzielnicach, szkołach i uniwersytetach, w miejscach pracy, w ośrodkach sportu i zdrowej rozrywki. Nieście nadzieję i otuchę tam, gdzie panuje rezygnacja i cierpienie. Niech każdy z was będzie gotów okazać życzliwość i pomoc tym, którzy pragną przybliżyć się do wiary i do Kościoła.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa*. List do młodzieży Rzymu, (8.09.1997), 9, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, dz. cyt.

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem*. Orędzie na XXII ŚDM, 27.01.2007, w: *Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 141-142.

Starajcie się gorliwie o dobro drugiego człowieka, wiernie wypełniajcie przyjęte zobowiązania. Nie wahajcie się rezygnować z radością z niektórych waszych rozrywek, akceptujcie wielkodusznie konieczne ofiary, dawajcie świadectwo waszej wiernej miłości do Jezusa, głosząc Jego Ewangelię zwłaszcza wśród waszych rówieśników.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

To jest moje przykazanie, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowałem. Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich. Wy jesteście przyjaciółmi moimi, jeżeli czynicie to, co wam przykazuję. Już was nie nazywam sługami, bo sługa nie wie, co czyni pan jego, ale nazwałem was przyjaciółmi, albowiem oznajmiłem wam wszystko, co usłyszałem od Ojca mego (J 15,12-16).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Poszanowanie osoby ludzkiej przejawia się w poszanowaniu zasady: „Poszczególni ludzie powinni uważać swojego bliźniego bez żadnego wyjątku za «drugiego samego siebie», zwracając przede wszystkim uwagę na zachowanie jego życia i środki do godnego jego prowadzenia". Żadne prawodawstwo nie jest w stanie samo przez się usunąć niepokojów, uprzedzeń oraz postaw egoizmu i pychy, stojących na przeszkodzie ustanowieniu prawdziwie braterskich społeczności. Postawy te przezwycięża jedynie miłość, która w każdym człowieku dostrzega „bliźniego", brata (KKK 1931).

Por. KKK 1829; 1944.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem*. Orędzie na XXII ŚDM, 27.01.2007, w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Berkowitz R.S., Romaine D.S., *Pomocne anioły. Jak odnaleźć miłość, przebaczenie i szczęście*, tłum. A. Wyszogrodzka-Gaik, wyd. Świat Książki, Warszawa 2007.

Bratny R., *Kolumbowie. Rocznik 20*, wyd. Alfa-Wero, Warszawa 2004.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa*. List do młodzieży Rzymu, Watykan, (8.09.1997), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 443-446.

Jan Paweł II, *Niechaj wasze życie będzie hymnem radości*. Przemówienie do uczniów szkół rzymskich i Lacjum, (1.03.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1985, s. 204-206.

Kamiński A., *Kamienie na szaniec*, Nasza Księgarnia, Warszawa 2003.

McGinnis A.L., *Sztuka przyjaźni czyli jak zbliżyć się do ludzi, na których ci zależy*, [tłum. z ang.], Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2020.

Remarque E.M., *Na Zachodzie bez zmian*, tłum. S. Napierski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2004.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

4.

Dynamiczna i pozytywna grupa podwórkowa, blokowa

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Aktywność w środowisku

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wykształcenie postawy altruistycznej

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wspólne przebywanie i zabawy w gronie grupy blokowej, podwórkowej.
- Czy znam wszystkich moich sąsiadów, rówieśników?

– Czas i pomysły przeznaczone na budowanie wspólnoty blokowej, podwórkowej.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Osoby mieszkające wokół mnie są moimi znajomymi.
– Wszystkie dzieci i młodzież z mojego bloku, podwórka są moimi kolegami.
– Należy zorganizować czas tak, aby przebywać z kolegami i koleżankami, z bloku lub podwórka.

Zasady

– Ze wszystkimi się witam i nawiązuję krótki dialog.
– Nie wyłączam nikogo z grona znajomych.
– Chętnie przebywam z moimi kolegami, koleżankami.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Wszystkie dzieci w bloku, na podwórku moralnie są moimi dziećmi.
– Powinno się mieć poczucie odpowiedzialności za wszystkich mieszkańców, a szczególnie za młodzież i dzieci.
– Należy reagować na złe zachowania, a pochwalać dobre.

Zasady

– Staram się nawiązywać kontakt z dziećmi i młodzieżą z mojego bloku, podwórka, okolicy.
– Pomagam w organizowaniu wspólnych spotkań, zabaw, wycieczek.
– Obserwuję, co dzieje się w środowisku blokowym, podwórkowym.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Środowisko rówieśnicze pełni ważną funkcję wychowawczą.
– Nauczyciel ma pośredni wpływ na środowisko uczniów poprzez kształtowanie ich postaw.
– Środowisko pozaszkolne ma duży wpływ na wychowanie dzieci i młodzieży.

Zasady

- Odwiedzam miejsca zamieszkania moich uczniów.
- Obserwuję grupy środowiskowe uczniów.
- Podejmuję z rodzicami wspólne zadania wychowawcze.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Proponujemy uczniom konkurs z atrakcyjnymi nagrodami na pomysł i realizację inicjatywy aktywizującej ich małą wspólnotę lokalną – blok, kamienicę, ulicę. Może być to wystawa starych fotografii ze zbiorów mieszkańców kamienicy; może – zaadaptowanie często niewykorzystanej części wspólnej budynku (suszarnia, magazyn) na miejsce cyklicznych spotkań. Dobrym miejscem spotkań są obiekty sportowe, boiska, tereny rekreacyjne, skwery, parki.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Nastąpiło wspólne poznanie się młodzieży, dzieci, rodziców i wychowawcy w środowisku podwórkowym, w bloku, w miejscu wspólnego zamieszkania[1]. Integracja małych wspólnot lokalnych staje się możliwa dzięki inicjatywom wychodzącym od młodych i od rodziców. Wspólne działania przyczyniają się do zacieśniania znajomości, więzi koleżeńskich, sympatii. Są one również zaczynem do zmian na lepsze w najbliższym środowisku, z którego dzieci się wywodzą.

1.10. ZAGROŻENIA

Możliwy jest całkowity brak kontroli nad środowiskiem blokowym, podwórkowym. Pojawia się obawa i strach otoczenia w przypadku złego zachowania dzieci i młodzieży. Grupy blokowo-podwórkowe są pod wpływem agresywnych i wulgarnych grup patologicznych[2]. Brakuje umiejętnego zagospodaro-

---

[1] „Braterski dialog ludzi dokonuje się jednak nie przez postęp, lecz głębiej, we wspólnocie osób, która wymaga wzajemnego poszanowania ich pełnej godności duchowej. Objawienie chrześcijańskie oferuje wielką pomoc w budowaniu wspólnoty osób, a równocześnie doprowadza nas do głębszego zrozumienia praw życia społecznego, które Stwórca zapisał w duchowej i społecznej naturze człowieka". KDK 23.

[2] „Wśród młodzieży w niektórych środowiskach szerzy się narkomania. Młodzi ludzie używają środków, które są straszliwe w skutkach i powodują zmiany dziś nieuleczalne. Mamy dwudziestoletnich młodzieńców i dziewczyny, które muszą umierać, bo ich organizm niszczy narkotyk. Ostrzegamy każdego młodego człowieka, żeby nie niszczył w sobie daru Bożego. Wytwarza się

wania czasu na wspólną zabawę. Środowisko dorosłych jest bezradne wobec agresywnego zachowania grup blokowych i podwórkowych lub też nie interesuje się znajomościami podwórkowymi swoich dzieci.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Wychowanie dziecka w pierwszych latach szkoły podstawowej powinno być nakierowane m.in. na nabywanie umiejętności społecznych: kontaktowania się i tworzenia relacji z rówieśnikami i z innymi ludźmi z własnego otoczenia, np. podwórko, koła zainteresowań itp. To także wykształcenie w dziecku pozytywnej postawy wobec drugiego człowieka. Dziecko rozumie, że każdy człowiek ma takie same prawa jak ono, że wszyscy są wartościowi i każdy jest potrzebny. Dziecko potrafi nawiązywać i podtrzymywać relacje i przyjaźnie z rówieśnikami. Niektóre z tych relacji przerodzą się w późniejszym okresie w głębsze więzi, które niejednokrotnie przetrwają aż do wieku dorosłego.

ten nałóg w kręgach młodzieży, w grupach przez jakąś ciekawość, gdy źli ludzie, którzy na tym zarabiają, podsuwają narkotyki". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży…*, dz. cyt., s. 121.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Terlikowska ps. Marcin Terebesz (1920-1990), polska pisarka dziecięca, poetka, scenarzystka filmów animowanych, autorka słuchowisk radiowych i audycji telewizyjnych. Jest także autorką piosenek oraz książek popularyzatorskich dla dzieci i młodzieży. Debiutowała w 1950 r. na łamach prasy dziecięcej, na stałe współpracowała z czasopismem „Świerszczyk". Wiele z jej książek zostało przetłumaczonych na języki obce.

Drzewo

Na środku naszego podwórka rośnie drzewo. Nigdy nie słyszeliśmy, żeby ktoś powiedział o nim – kasztan albo topola, albo lipa. Mówimy po prostu – drzewo. Bo nie ma innych drzew na podwórku. Nawet by się nie zmieściły.

Podwórko jest małe, z trzech stron otoczone przez trzypiętrowe kamienice, stare i brzydkie. Z czwartej jest niski budynek, w którym kiedyś była kuźnia. Dziadek Frączak pamięta, jak woźnice przyprowadzali tu konie do podkucia. To było bardzo dawno. Ale drzewo już wtedy rosło, prawie tak samo wysokie jak teraz. (…)

Bardzo kochamy nasze drzewo. Bo co byśmy bez niego robili? Na nowych osiedlach dzieci mają huśtawki, karuzele i mnóstwo miejsca do biegania. A my mamy ciasne podwórko, przez które ciągle przejeżdża jakaś ciężarówka. Tylko drzewo jest nasze. To jest dżungla pełna dzikich zwierząt. To jest Szklana Góra. To jest cudowne miejsce, z którego widać wszystko.

Na drzewo wdrapujemy się po ławce. Trzeba stanąć na poręczy, oprzeć się brzuchem o pień i chwycić rękami za najniższy konar. Każde dziecko z naszego podwórka pamięta dzień, kiedy po raz pierwszy udała mu się ta sztuka. Może dlatego staramy się bardzo szybko rosnąć. Właśnie żeby dosięgnąć rękami najniższej gałęzi. Potem trzeba podciągnąć się na rękach tak, żeby stopami zahaczyć o gałąź. Potem przekręcić się – i usiąść na gałęzi, z nogami w powietrzu, z głową wśród zielonych liści.

A tam zaczyna się przygoda.

M. Terlikowska, *Drzewo do samego nieba*, wyd. Muza, Warszawa 2018, s. 3-4.

Przytoczony fragment opisuje tytułowe drzewo, na którym bawią się dzieci ze stojącej obok starej kamienicy. Choć nie mają one pięknego placu zabaw z huśtawkami, jak na innych, nowych podwórkach, jest to miejsce jedyne w swoim rodzaju, niezwykłe. Na drzewie przeżywają najróżniejsze zabawy i przygody. Dzieci kochają swoje drzewo. To jest ich dżungla, szklana góra, ich królestwo, do którego nie mają wstępu dorośli. Drzewo jest również miejscem nawiązywania przyjaźni, przeżywania radości i smutków, miejscem z którego można podpatrzeć przez okno sąsiadów i zobaczyć ich życie, którego nie widać z dołu.

Grzegorz Kasdepke to współcześnie żyjący polski dziennikarz i pisarz. Jest autorem licznych książek dla dzieci i młodzieży, a także scenariuszy napisanych dla najmłodszego odbiorcy. Styl jego pisarstwa jest lekki i dowcipny, dlatego jest chętnie czytany przez dzieci. Autor bardzo często podejmuje tematy ważne dla współczesnego odbiorcy, umiejscawiając przygody swoich bohaterów w warunkach, w jakich żyją dzieci z dużych miast.

Sąsiad

Kuba i Buba nie są raczej aniołkami, a mimo wszystko cieszą się sporą sympatią wśród sąsiadów. Choć nie wszystkich, rzecz jasna. Pan Chmurnicki, na przykład, szczerze ich nie znosi. Cokolwiek złego wydarzy się w klace, natychmiast biegnie do rodziców naszych biednych bliźniaków. Tak było i tym razem.

– Pańskie dzieci – zasapał gniewnie, ledwo tata Kuby i Buby otworzył drzwi – wymazały windę flamastrem!

– Skąd pomysł, że to właśnie moje dzieci? – zapytał spokojnie tata.

– Bo to do nich pasuje! – powiedział pan Chmurnicki. – A rano jeszcze tych bazgrołów nie było!

Tata Kuby i Buby otworzył usta, żeby coś powiedzieć, ale pan Chmurnicki nie dał mu dojść do głosu.

– Poza tym nigdy mi nie mówią „dzień dobry”! – pokrzykiwał zapalczywie. – Dzisiaj w sklepie też mi nie powiedziały! (…)– Po pierwsze, moje dzieci dwa dni temu wyjechały do babci! (…) Po drugie, co może wiedzieć o dobrym wychowaniu człowiek, który trzepie dywany od szóstej rano,

a zamiast „dzień dobry" mówi na powitanie „pańskie dzieci wymazały windę flamastrem"?

I zanim pan Chmurnicki zdołał ochłonąć, tata Kuby i Buby zatrzasnął mu przed nosem drzwi.

G. Kasdepke, *Bon czy ton. Savoir-vivre dla dzieci*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 91-93.

Z przywołanego fragmentu dowiadujemy się, że jeden z sąsiadów z bloku przyszedł do taty głównych bohaterów – Kuby i Buby – poskarżyć się na jego dzieci. Sąsiad – pan Chmurnicki nie przepada za bliźniakami i co jakiś czas podejrzewa je o niecne czyny. Tym razem chodzi o pomazaną flamastrem windę. Podejrzenie od razu pada na Kubę i Bubę. Są to dzieci bardzo żywe i dynamiczne, pełne pomysłów, dlatego sąsiad uważa, że to właśnie one zniszczyły windę. Jednak okazuje się, że jest dokładnie odwrotnie – to pan Chmurnicki jest człowiekiem źle wychowanym i uprzykrzającym życie innym, zaś żywiołowe dzieciaki niekoniecznie są rozrabiakami.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jan Paweł II, *Wybierajcie Chrystusa jako swojego Mistrza i Zbawiciela*. Audiencja w Auli Pawła VI, (13.02.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, dz. cyt., s. 153.

Wybierajcie Chrystusa na swego najwspanialszego Mistrza i Nauczyciela. On was uwolni od egoistycznych namiętności, zamiłowania mody i chęci naśladowania ogółu. Ileż to młodych ludzi sądzi, że stają się wolni, ponieważ nie ulegają autorytetowi rodziców i wychowawców, podczas gdy nie zdają sobie sprawy, że stali się biernymi niewolnikami opinii byle jakiej grupy!

LS 230.

Przykład świętej Teresy z Lisieux zachęca nas do praktykowania małej drogi miłości, by nie przegapić okazji do dobrego słowa, uśmiechu, każdego małego gestu, zasiewającego pokój i przyjaźń. Na ekologię integralną składają się również proste codzienne gesty, przełamujące logikę przemocy, wyzysku, egoizmu. Tymczasem świat szalejącej konsumpcji jest równocześnie światem znęcania się nad życiem we wszystkich jego formach.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Dawaj każdemu, kto cię prosi, a nie dopominaj się zwrotu od tego, który bierze twoje. Jak chcecie, żeby ludzie wam czynili, podobnie wy im czyńcie. Jeśli bowiem miłujecie tych tylko, którzy was miłują, jakaż za to dla was wdzięczność? Przecież i grzesznicy miłość okazują tym, którzy ich miłują. I jeśli dobrze czynicie tym tylko, którzy wam dobrze czynią, jaka za to dla was wdzięczność? I grzesznicy to samo czynią. Jeśli pożyczek udzielacie tym, od których spodziewacie się zwrotu, jakaż za to należy się Wam wdzięczność? I grzesznicy pożyczają grzesznikom, żeby tyleż samo otrzymać. Wy natomiast miłujcie waszych nieprzyjaciół, czyńcie dobrze i pożyczajcie, niczego się za to nie spodziewając. A wasza nagroda będzie wielka, i będziecie synami Najwyższego; ponieważ On jest dobry dla niewdzięcznych i złych. Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny (Łk 6,30-36).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

„Wszystko mieli wspólne" (Dz 4,32). Wszystko, co posiada prawdziwy chrześcijanin, powinien traktować jako dobro, które ma wspólne z innymi, oraz zawsze powinien być gotowy i chętny przyjść z pomocą najbardziej potrzebującym. Chrześcijanin jest zarządcą dóbr Pana (KKK 952).

Por. KKK 953.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, Adhortacja *Christifideles laici*, (30.12.1988), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 349-488.

Jan Paweł II, Adhortacja *Ecclesia in Europa*, (28.06.2003), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 627-725.

Jan Paweł II, *Bóg bogaty w miłosierdzie*. Homilia wygłoszona na Błoniach krakowskich podczas VIII pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny, (18.08.2002), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 1211-1215.

Jan Paweł II, *Wybierajcie Chrystusa jako swojego Mistrza i Zbawiciela*. Audiencja w Auli Pawła VI, (13.02.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1985, s. 153-155.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Ojcze Nasz. Rozważania*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

5.

Dobre znajomości międzyludzkie, międzykoleżeńskie

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Kultura bycia

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie postawy życzliwości

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Znajomość i ocena wszystkich moich znajomych.
- Podział moich znajomych według określonych hierarchii wartości.

- Co dobrego zrobili dla mnie moi znajomi w ostatnim roku?
- Co dobrego ja zrobiłem dla swoich znajomych w ostatnim roku?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Należy być pozytywnie nastawionym do innych.
- Należy odpłacać dobrem za dobro.
- Należy odpłacać dobrem za zło.
- Powinno się dbać o zawarte przyjaźnie i dobre znajomości.

Zasady

- Dostrzegam pozytywne cechy moich znajomych.
- Staram się zrozumieć problemy moich bliskich.
- Staram się zapominać o doznanych urazach.
- Staram się być życzliwym i wyrozumiałym kolegą/koleżanką.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Drugi człowiek ma taką samą godność jak ja.
- Moje dziecko ma taką samą godność jak dzieci innych rodziców.
- Zależy mi na szczęściu i powodzeniu sąsiadów i znajomych.

Zasady

- Nawiązuję życzliwy kontakt z sąsiadami.
- Zapraszam znajomych do mojego domu.
- Jestem uczynny: pomagam w pilnowaniu domu moim znajomym, chętnie pomagam w ich potrzebach.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Należy traktować z życzliwością środowisko wychowanków.
- Należy doceniać wychowawczą rolę środowiska pozaszkolnego.
- Środowisko pozaszkolne powinno pomagać w procesie wychowawczym.

Zasady

- Dokładnie analizuję wartości środowiska pozaszkolnego moich wychowanków.
- Daję przykład życzliwego stosunku do środowiska pozaszkolnego. Szanuję inne osoby, instytucje i organizacje, które mają pozytywny wpływ na wychowanie młodzieży.
- Dbam o swój wygląd i wizerunek zwłaszcza w środowiskach, gdzie najczęściej przebywa moje dziecko.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Można wykorzystać metodę aktywizującą – „burzę mózgów" – na temat małych inicjatyw, które uczniowie sami będą podejmować po to, by budować dobrą atmosferę w najbliższym otoczeniu sąsiedzkim. Warto zaznaczyć, że jesteśmy odpowiedzialni za tych, obok których żyjemy. Należy również pamiętać o tym, by wraz z rodzicami w okresie świątecznym odwiedzić z opłatkiem samotnych, starszych mieszkańców bloku, zaprosić ich na wspólne kolędowanie albo zorganizować w ramach bloku kwestę na wyprawki szkolne dla dzieci z niezamożnej rodziny z sąsiedztwa.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Większość ludzi w swoim środowisku zna się na tyle, aby nawiązać dobry kontakt sąsiedzki. Mieszkańcy i sąsiedzi nie są sobie obcy. Młodzież i dzieci rozumieją konieczność dzielenia życia z innymi[1]. Nie dominuje wzajemna niechęć wynikająca z różnicy wykształcenia czy posiadania[2]. Czujemy się wspólnotą.

---

[1] „Nie można młodości zmarnować. A przeżywa się ją dobrze w warunkach wspólnoty. Moja cząstka młodości staje się w wielkim zespole ogromną siłą. Przeżywajcie więc swą młodość we wspólnocie. Przeżywać młodość we wspólnocie to znaczy przeżywać ją w bliskim kontakcie z bliźnim. A nasz bliźni to kolega szkolny, i rodzina, i społeczeństwo, i cały Naród". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży…*, dz. cyt., s. 100.

[2] „Ponieważ wszyscy ludzie, obdarzeni rozumną duszą i stworzeni na obraz Boga, mają tę samą naturę i to samo pochodzenie, i odkupieni przez Chrystusa korzystają z tego samego powołania i przeznaczenia Bożego, powinna być uznawana podstawowa równość wszystkich". KDK 29.

1.10. ZAGROŻENIA

Pojawia się niezdrowa rywalizacja pomiędzy sąsiadami, mieszkańcami i wychowankami. Istnieje obawa i strach przed grupami patologicznymi występującymi w środowisku sąsiedzkim. Dzieci i młodzież niszczą dobro wspólne, przyrodę; dewastują bloki mieszkalne, klatki schodowe, place zabaw, urządzenia rekreacyjne. Wyzwala się agresja jako forma bycia i życia[3].

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Wraz z rozwojem społecznym dziecka powinny iść w parze kultura bycia oraz kształtowanie postawy życzliwości wobec innych ludzi. Znajomości i przyjaźnie nie ograniczają się jedynie do kręgu domu i szkoły. Należy zadbać o to, by dziecko miało przyjaciół także poza szkołą, pielęgnowało te znajomości poprzez spotkania i zabawy w domu i na podwórku.

[3] „Skłonności do agresji mają charakter wewnętrzny i drzemią w sercu człowieka. Niejednokrotnie, jako podświadome skłonności, wpływają na motywy jego działania". Por. S. Koller, *Agresja*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego…*, dz. cyt., s. 24.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka „Dziennika Dziecięcego" redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

U nas w domu jest teraz bardzo wesoło, bo Lodzia przynosi ze sobą lalkę Klarcię. Po obiedzie wszyscy razem uczymy się lekcji, a potem się pysznie bawimy do wieczora. Dzisiaj tośmy się uczyli z takiej niebieskiej, nowej książeczki wierszyka o gałgankowej laleczce. Tam było tak: „Ta laleczka gałgankowa wciąż się Jagnie gdzieści chowa…". Było jeszcze o tym, jak się ta laleczka chowa do popielnika i do mysiej norki, i w różne miejsca. Nam się to okropnie podobało i zaraz zaczęliśmy wołać z Klarcią, że i my też chcemy się chować. Więc była zabawa w chowanego. Raz się chowała Klarcia, a raz ja. Ale ja się lepiej chowałem, bo jestem mniejszy i nie mam zielonej sukni w czerwone kwiateczki, to mnie nie widać. Chowałem się w różne miejsca, za książki na półce, w pokoiku Petronelki, a Tosia mówiła: – Ciepło… ciepło… zimno… zimno – a Lodzia szukała. Ale raz schowałem się za jakiś koszyczek, co stał w kąciku. Myślę sobie: „Tu mnie nikt nie znajdzie! Nawet czubka nosa nie widać". Stoję cichutko, czekam… Tosia ciągle powtarza: – Zimno… zimno… ciepło… ciepło…

A tu się ktoś skrada po cichutku i łaps mnie w pół! I hops do góry! Ojej! Co to było! Bęcnąłem na środek pokoju, pogubiłem oba pantofle, rozpłaszczyłem sobie nos o podłogę! To ten nasz szkaradny Mruczek! Myślał, że chcę się z nim bawić, bo stanąłem koło jego koszyczka.

A Tosia się śmieje, że Mruczek mnie prędzej znalazł niż Lodzia. Z Klarcią to było jeszcze lepiej. Usiadła pod kwiatuszkiem na brzegu doniczki, a że jest troszkę krzywa w pasie, przechyliła się na jeden boczek i chlup! Wpadła do akwarium ze złotymi rybkami, co tam pod nią stało.

Oj! Rybki się poprzelękały, myślały, że to wieloryb. Klarcia się zamoczyła calutka. Trzeba ją było suszyć na sznurku przy piecu. Takie były pyszne chowanki aż do kolacji…!"

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 69-71.

Przytoczony fragment opisuje wesołą, beztroską zabawę dzieci w domu. Tosia zaprosiła swoją koleżankę z klasy – Lodzię. Dziewczynki najpierw odrabiają lekcje, potem czytają książeczki i bawią się. Zabawa i wspólne przeżywanie różnych emocji stają się naturalną przestrzenią do tworzenia dobrych relacji międzykoleżeńskich dzieci.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jan Paweł II, *Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego*. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XI Światowy Dzień Młodzieży, Watykan, (26.11.1995), 6, w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, dz. cyt.

Was, młodych, którzy instynktownie odruchowo wyrażacie swoją „wolę życia" w marzeniach i nadziejach, proszę byście się stawali „prorokami życia". Bądźcie prorokami słowem i czynem, buntując się przeciw cywilizacji egoizmu, która często traktuje człowieka jako narzędzie zamiast jako cel, depcząc jego godność i uczucia w imię korzyści materialnej; bądźcie prorokami, pomagając w konkretny sposób tym, którzy was potrzebują i którzy bez waszej pomocy mogliby ulec pokusie rozpaczy.

Wasza młodość nie jest tylko waszą własnością osobistą czy pokoleniową – należy ona do całokształtu tej drogi, jaką przebywa każdy człowiek w swoim życiowym itinerarium, a zarazem jest jakimś szczególnym dobrem wszystkich.

PS 1.

Jesteśmy obok siebie także tutaj, ponad granicami partii i klas, rządzący i rządzeni, rzemieślnicy i intelektualiści, ludzie o różnych orientacjach. I właśnie to jest istotne, że gromadzi nas tutaj Pan i prowadzi do siebie. Przesłaniem tego święta powinien być apel, byśmy akceptowali siebie także od wewnątrz, otwierali i zbliżali do siebie; w rozproszeniu dnia codziennego zachowali wewnętrzne skupienie dzięki Panu.

J. Ratzinger, Benedykt XVI, *Szukajcie tego, co w górze*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007, s. 97.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Następnie przywołał do siebie Dwunastu i zaczął rozsyłać ich po dwóch. Dał im też władzę nad duchami nieczystymi i przykazał im, żeby nic z sobą nie brali na drogę prócz laski: ani chleba, ani torby, ani pieniędzy w trzosie. „Ale idźcie obuci w sandały i nie wdziewajcie dwóch sukien!” I mówił do nich: „Gdy do jakiego domu wejdziecie, zostańcie tam, aż stamtąd wyjdziecie. Jeśli w jakim miejscu was nie przyjmą i nie będą słuchać, wychodząc stamtąd strząśnijcie proch z nóg waszych na świadectwo dla nich!” Oni więc wyszli i wzywali do nawrócenia. Wyrzucali też wiele złych duchów oraz wielu chorych namaszczali olejem i uzdrawiali (Mk 6,7-13).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Sprawiedliwość jest cnotą moralną, która polega na stałej i trwałej woli oddawania Bogu i bliźniemu tego, co im się należy. (…) W stosunku do ludzi uzdalnia ona do poszanowania praw każdego i do wprowadzania w stosunkach ludzkich harmonii, która sprzyja bezstronności względem osób i dobra wspólnego. Człowiek sprawiedliwy, często wspominany w Piśmie Świętym, wyróżnia się stałą uczciwością swoich myśli i prawością swo-

Por. KKK 1459, 1939, 2477, 2317, 2478, 2538.

jego postępowania w stosunku do bliźniego. „Nie będziesz stronniczym na korzyść ubogiego, ani nie będziesz miał względów dla bogatego. Sprawiedliwie będziesz sądził bliźniego" (Kpł 19,15) (KKK 1807).

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Twitter, (8.07.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego*. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XI Światowy Dzień Młodzieży, Watykan, (26.11.1995), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 110-116.

Lewis C.S., *Opowieści z Narnii*, tłum. A. Polkowski, wyd. Media Rodzina, Poznań 2004.

Nie jesteś wyspą w morzu ludzi, red. K. Sielicki, Wydawnictwo Księży Marianów PROMIC, Warszawa 2005.

Pokrywka M., *Osoba. Uczestnictwo. Wspólnota*, RW KUL, Lublin 2000.

Ratzinger J., *Kościół. Pielgrzymująca wspólnota wiary*, tłum. W. Szymona, Wydawnictwo M, Kraków 2006.

Ratzinger J., Benedykt XVI, *Szukajcie tego, co w górze*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

6.

Wartość grupy społecznej, w której się żyje: wiejskiej, małomiejskiej, wielkomiejskiej

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Odpowiedzialność za środowisko społeczne

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształcenie postawy życzliwości do innych

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Ludzie z mojego otoczenia wpływają na moje życie.
- Moje środowisko wpływa na moją osobowość.

- Wielkie miasto, miasteczko, wioska, w których żyję, dostarczają mi wielu wartości.
- Czym jest dla mnie „moja mała Ojczyzna”?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Akceptacja miejsca i środowiska, w którym się żyje.
- Każdy styl i sposób życia można zmienić na lepszy albo go pogorszyć.
- Każdy jest cząstką społeczności, w której żyje.

Zasady

- Poznaję historię miejsca mojego życia oraz osoby, które przyczyniły się do jego rozwoju.
- Odkrywam wartości mojej społeczności.
- Staję w obronie mojego domu, środowiska.
- Czuję się odpowiedzialny za środowisko, w którym żyję.
- Nie pogardzam żadną ze spotkanych społeczności.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Nie należy mówić źle o swoim środowisku.
- Miejsce, środowisko, w którym żyję jest częścią mojego życia.
- Ludzie, którzy mnie otaczają, są moimi braćmi.

Zasady

- Doceniam miejsce, środowisko, w którym żyjemy.
- Dbam o dobro wspólne: wygląd mojego domu, ulicy, osiedla.
- Identyfikuję się z ludźmi z mojego miejsca zamieszkania.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Powinna następować akceptacja miejsca swojego życia, swojej pracy.
- W każdym miejscu na Ziemi można osiągać właściwy rozwój osoby i społeczności.
- Uczniowie pochodzący z różnych środowisk mają tę samą godność.

Zasady

- Poznaję środowisko życia moich uczniów, wychowanków.
- Wspólnie organizujemy działania na korzyść miejsca naszego życia.
- Analizuję, jaki wpływ miała, ma i będzie miała szkoła na miejscowe środowisko.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie poproszeni są o przyniesienie z domu przedmiotów związanych z regionem, miejscowością, z której pochodzą. Mogą to być pamiątki rodzinne, przedmioty, które mają swoją historię lub mają dla nich duże znaczenie sentymentalne (zdjęcie, historyczna pocztówka, portret przodka, odznaczenie wojenne). Następnie uczniowie opowiadają historię swoich pamiątek i o ich związku z miejscem, w którym mieszkają.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Doceniamy ludzi[1] i miejsce, w którym żyjemy. Jesteśmy życzliwie nastawieni do każdego człowieka. Szanujemy[2] swoich bliższych i dalszych sąsiadów, jesteśmy zawsze gotowi do udzielenia im pomocy. Nasze środowisko nie stanowi „zamkniętego kręgu", okazujemy innym ludziom zainteresowanie i chęć udzielenia pomocy. Razem z pracownikami szkoły, pedagogami, wychowankami i rodzicami działamy na rzecz naszego środowiska.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje ryzyko postawy niechęci i ciągłej krytyki swojego środowiska. Może się pojawić agresja wobec współmieszkańców albo wobec wspólnego dobra[3]. Uczniom grozi brak umiejętności adaptowania się do środowiska, trudności w nawiązywaniu kontaktów społecznych, brak wiedzy, brak zainteresowania się historią swojej wioski, miasta lub osiedla, nieumiejętność czerpania z własnej lokalnej tradycji.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Rozwój społeczny dziecka w wieku wczesnoszkolnym koncentruje się przede wszystkim na najbliższym mu otoczeniu. Jest to w pierwszym rzędzie rodzina, klasa, szkoła, ale także grupa społeczna, w której ono żyje: wieś, miasteczko czy osiedle. Warto rozwijać odpowiedzialność dziecka za swoje środowisko i kształtować w nim postawę życzliwości wobec osób żyjących obok. Poznawa-

---

[1] „Solidarność pomaga nam dostrzec «drugiego» – osobę, lud czy naród – nie jako narzędzie (…), ale jako «podobnego nam», jako «pomoc», czyniąc go na równi z sobą uczestnikiem «uczty życia», na którą Pan Bóg zaprasza jednakowo wszystkich ludzi". SRS 40; por. Rdz 2,18.

[2] „Szacunek dla osoby ludzkiej. Przechodząc do praktycznych i pilniejszych wniosków, Sobór kładzie silny nacisk na szacunek dla człowieka, tak by poszczególni ludzie bezwzględnie uznawali każdego bez wyjątku bliźniego za drugiego siebie, zważając przede wszystkim na jego życie i środki konieczne do jego godnego prowadzenia, aby nie naśladowali owego bogacza, który nie wykazał żadnej troski o ubogiego Łazarza". KDK 27.

[3] „Więzy społeczne mogą tworzyć z jednej strony «struktury dobra», ale mogą też służyć rozbudowywaniu «struktur zła»". M. Drożdż, *Mediacyjno-integracyjna rola mediów w osobowych relacjach komunikacyjnych*, „Studia Socialia Cracoviensia" 6(2014), nr 1(10), s. 40.

nie wartości własnej grupy społecznej dokonuje się również poprzez poznawanie historii swojej małej ojczyzny.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Czesław Janczarski (1911-1971), pseudonim Jan Antkiewicz, polski pisarz i poeta piszący dla dzieci. Był twórcą i redaktorem naczelnym czasopisma dla najmłodszych „Miś", współpracował także z innymi tytułami dla dzieci, publikując w „Świerszczyku", w „Płomyczku" i w „Iskierkach". Jest twórcą znanej wszystkim dzieciom literackiej postaci Uszatka – misia z klapniętym uszkiem.

Już ogień na strzechę
wdziera się zdradziecko.
Naraz słyszy Wojtek:
w izbie płacze dziecko.
To w płonącym domu,
w łóżeczku z wikliny,
obudził się Henio,
sąsiadowy synek.
Ani jednej chwili
nie ma do stracenia!
Brzdęk! – wybita szyba.
Wyniósł Wojtek Henia.
Trzeszczą suche belki,
pułap w izbie płonie.
Teraz – do remizy!
Wojtek jest przy dzwonie!
Bim-bam! Na ratunek!
Bije dzwon na alarm.
Żniwiarze głos dzwonu usłyszeli z dala.

Cz. Janczarski, *Jak Wojtek został strażakiem*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2016, s. 22-25.

Przytoczony fragment obrazuje postawę dziecka – Wojtka, który mocno identyfikuje się ze swoją społecznością lokalną. Dziecko zna wartość wiejskiej grupy społecznej, w której żyje, chce być pożyteczne, coś dla niej poświęcić. Wojtek, choć jeszcze mały, czuje się odpowiedzialny za miejsce, w którym mieszka.

Chciałby zostać strażakiem, ponieważ ocenia tę funkcję jako najbardziej pożyteczną dla swojej społeczności. W sytuacji zagrożenia życia niemowlęcia z sąsiedztwa reaguje odpowiedzialnie i odważnie.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Społeczeństwo, w którym brak jest silnej inspiracji moralnej, które nie jest oświecane światłem z góry, które do życia ludzkiego i jego godności nie odnosi się z szacunkiem – nie będzie mogło stworzyć prawdziwych podstaw do odnowy życia ani podać pomocnej dłoni tym, co często są ofiarami egoizmu i braków, za które sami nie odpowiadają.

Jan Paweł II, *Wierzę w was*. Przemówienie do nieletnich oczekujących na wyrok, (6.01.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, dz. cyt., s. 17.

Ukształtowana osobowość moralna stanowi (…) najistotniejszy wkład, jaki możecie wnieść do życia wspólnotowego, do rodziny, do społeczeństwa, do działalności zawodowej, a także do działalności kulturalnej czy politycznej – wreszcie do samej wspólnoty Kościoła, z którą jesteście, lub będziecie kiedykolwiek związani.

PS 7.

Bez „porządku moralnego", uporządkowane współżycie jest nieustannie zagrożone i nieuchronnie atakowane. Głębokie przekonanie moralne kształtuje właśnie sumienie obywateli, pobudzając ich do ludzkiego i braterskiego współżycia, we wzajemnym poszanowaniu, w obustronnym zrozumieniu i obopólnej pomocy. W ten sposób miasto, jakkolwiek wielkie i rozproszone, będzie miało swoją duszę i nie będzie mogło nazywać się aglomeracją jednostek, które nie znają się wzajemnie, lecz raczej wielką rodziną, której członkowie za cel stawiają sobie zrozumienie siebie i wzajemne pomaganie sobie.

Jan Paweł II, *Rzymska wspólnota chrześcijańska w służbie niepodzielnej rzeczywistości miejskiej*, w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, dz. cyt., s. 100.

W istocie degradacja środowiska i degradacja społeczeństwa wyrządzają szczególną szkodę najsłabszym mieszkańcom planety: Zarówno wspólne doświadczenia życia codziennego, jak badania naukowe wskazują, że najpoważniejsze skutki wszystkich przestępstw przeciwko środowisku znoszą ludzie najubożsi.

LS 48.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Nie tylko za nimi proszę, ale i za tymi, którzy dzięki ich słowu będą wierzyć we Mnie; aby wszyscy stanowili jedno, jak ty, Ojcze, we Mnie, a Ja w tobie, aby i oni stanowili w Nas jedno, by świat uwierzył, że ty Mnie posłałeś. I także chwałę, którą Mi dałeś, przekazałem im, aby stanowili jedno, tak jak My jedno stanowimy (J 17,20-22).

Nie zapominajcie o dobroczynności i wzajemnej więzi (Hbr 13,16).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Coraz bardziej pogłębia się wzajemna zależność ludzi. Rozszerza się ona stopniowo na całą ziemię. Jedność rodziny ludzkiej, obejmującej osoby cieszące się równą godnością naturalną, zakłada powszechne dobro wspólne. Domaga się ono organizacji wspólnoty narodów zdolnej zaradzać różnym potrzebom ludzi, zarówno na tych odcinkach życia społecznego, do których należą: wyżywienie, zdrowie, wychowanie, praca, jak i w pewnych specjalnych sytuacjach mogących tu i ówdzie występować… zaradzenia biedzie uchodźców rozproszonych po całym świecie… wspomagania emigrantów oraz ich rodzin (KKK 1911).

Por. KKK 1882; 1932; 2444; 2448.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

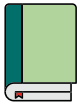

Benedykt XVI, Encyklika *Deus Caritas est*, w: tegoż, *Przemówienia i homilie Benedykta XVI (25-28.05.2006)*, red. K. Woynarowska, wyd. „Niedziela", Częstochowa 2006.

Drożdż M., *Mediacyjno-integracyjna rola mediów w osobowych relacjach komunikacyjnych*, „Studia Socialia Cracoviensia" 6(2014), nr 1(10), s. 40.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 1: *Encykliki*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2006, s. 619-664.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *Rzymska wspólnota chrześcijańska w służbie niepodzielnej rzeczywistości miejskiej*, w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 98-101.

Jan Paweł II, *Wierzę w was*. Przemówienie do nieletnich oczekujących na wyrok, (6.01.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1985, s. 16-18.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Druga kromka chleba*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2019.

Wyszyński S., *Kromka chleba*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2008.

Wyszyński S., *Miłość na co dzień*, wyd. Soli Deo, Warszawa–Ząbki 2001.

7.

Wartości wspólnotowego życia

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność kontaktowania się z ludźmi

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kształtowanie postawy życzliwości wobec innych

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Dwa wymiary życia: osobisty i społeczny.
- Jestem członkiem rodziny ludzkiej.
- Wpływ społeczności na moją osobowość.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Podstawą relacji z innymi jest życzliwość.
- Drugi człowiek ma taką samą wartość jak ja.
- Obowiązuje hierarchia relacji: rodzice, rodzeństwo, krewni, sąsiedzi, znajomi, przypadkowi znajomi.

Zasady

- Mam stały kontakt ze znajomymi.
- Dzielę się ze swoimi znajomymi sukcesami, porażkami i przeżyciami.
- Spędzam wspólny czas: z rodziną, przyjaciółmi i ze znajomymi.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Należy mówić dobrze o swoich bliskich i znajomych.
- Trzeba odkrywać wartości u innych ludzi.
- Rodzina, szkoła mojego dziecka i miejsce pracy powinny być dla mnie przyjaznym środowiskiem.

Zasady

- Jestem w stałym kontakcie z rodziną, przyjaciółmi i znajomymi.
- Chętnie organizuję wspólne spotkania, weekendy i urlopy.
- Poprzez swoją otwartość dla różnych środowisk, pokazuję dziecku znaczenie wspólnotowego życia.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Powinna następować akceptacja środowiska, w którym się mieszka, pracuje i wypoczywa.
- Należy podtrzymywać dawne znajomości.
- Obowiązuje postawa otwartości wobec ludzi: uczniów, ich rodziców, przyjaciół, znajomych.

Zasady

- Poszukuję dobra w moich uczniach i ich rodzicach, staram się im pomóc w trudnościach.

– Uczestniczę w problemach moich uczniów, w problemach szkoły i moich znajomych.
– Dzielę z innymi mój czas, wymieniam poglądy, wspólnie wypoczywam.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Każdy z uczniów wykonuje foliał z zaznaczonymi relacjami w rodzinie, wśród przyjaciół i znajomych. Następnie liczy się liczbę relacji. Można czerwonym kolorem zaznaczyć relacje przerwane bądź osłabione. Liniami przerywanymi zaznacza się niedoskonałe relacje, które wymagają naprawy. Trzeba podkreślić, iż liczba relacji nie stanowi o ich intensywności, jakości i szczerości. Dzieci mogą wykonać drzewo genealogiczne swoich przodków.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Większość uczniów potrafi nawiązywać i podtrzymywać pozytywne związki międzyludzkie[1]. Wychowankowie są otwarci na poznawanie nowych ludzi, nie zaniedbując jednocześnie starych znajomości. Dbają w jednakowy sposób o wszystkich bliskich i przyjaciół. Młodzi ludzie nie pozwalają, aby najbliżsi czuli się osamotnieni – pamiętają o ich rocznicach i utrzymują z nimi stały

[1] „Ludzkość stanowi jedną wielką rodzinę, a w związku z tym wszyscy ludzie są powołani do tego, aby podstawową solidarność rodziny ludzkiej uznać za zasadniczy warunek współżycia na ziemi". Jan Paweł II, *Orędzie z okazji XX Światowego Dnia Pokoju…*, dz. cyt., s. 600.

kontakt. Rozumieją, że są częścią większej całości środowiska, w którym żyją. Czerpią z tego, co daje im ich środowisko i wspólnota.

1.10. ZAGROŻENIA

Utrwalają się negatywne relacje w środowisku domowym, szkolnym i w miejscu zamieszkania. Niechęć rodziców do określonych osób przenosi się na postawę dzieci. Krąg rodzinny i kręgi znajomych są zredukowane i zamknięte. Bardzo sporadycznie dochodzi do wzajemnych spotkań i do wymiany informacji o sobie. Następuje zamieszanie w hierarchii relacji; przygodne znajomości dominują nad więzami rodzinnymi[2]. Brak kontaktów z drugim człowiekiem prowadzi do osamotnienia i zamknięcia się w sobie, a to z kolei uniemożliwia powstawanie rozwiniętych więzi społecznych[3].

[2] „Komunia małżeńska stanowi fundament, na którym powstaje szersza komunia rodziny (…). Komunia zakorzenia się w naturalnych więzach ciała i krwi, rozwija się i doskonali w sposób prawdziwie ludzki poprzez zawiązywanie i rozwijanie głębszych jeszcze i bogatszych więzów ducha". FC 21.

[3] „Spośród więzów społecznych, które są konieczne do doskonalenia człowieka, jedne, takie jak rodzina i wspólnota polityczna, bardziej bezpośrednio odpowiadają jego wewnętrznej naturze; inne wynikają raczej z jego wolnej woli. W naszej obecnej epoce z dnia na dzień mnożą się z różnych przyczyn wzajemne powiązania i zależności; w ten sposób powstają różnorodne stowarzyszenia i instytucje, czy to prawa publicznego, czy prywatnego. To zaś zjawisko, które nazywa się socjalizacją, chociaż z pewnością nie jest pozbawione niebezpieczeństw, wpływa jednak bardzo korzystnie na umacnianie i rozwijanie przymiotów osoby ludzkiej oraz na ochronę jej praw". KDK 25.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko w wieku wczesnoszkolnym doświadcza różnych emocji związanych z życiem we wspólnocie szkolnej i klasowej. Świat dziecka rozpoczynającego naukę w szkole podstawowej rozszerza się. Poza dotychczasową wspólnotą rodzinną dziecko doświadcza również relacji we wspólnocie klasowej, szkolnej, lokalnej, a także narodowej poprzez uczestnictwo w uroczystościach szkolnych związanych z obchodami świąt narodowych. Dziecko uczy się, że jest częścią większej wspólnoty, która ma swoją długą historię, legendy, tradycje i święta.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą.

> W czasach, kiedy ludzie nie umieli pisać, kiedy nie liczono lat i nie zapisywano dat, wieści o tym, co się zdarzyło, przekazywano sobie z ust do ust. Najpierw mówili o nich naoczni świadkowie, a potem szły w świat – powtarzane z pokolenia na pokolenie, synom, wnukom przez ojców i dziadów.
>
> Nazywano je „ustnymi podaniami" i niektórzy kronikarze umieszczali je później w swoich kronikach.

W. Chotomska, *Legenda o Lechu, Czechu i Rusie*, w: tejże, *Legendy polskie*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 5.

Zamieszczony powyżej fragment ilustruje, jak ważna dla dziecka jest wspólnota, w której żyje. To właśnie ona jest źródłem naszej godności, tożsamości, kulturowego zakorzenienia. Nasi pradziadowie byli przekazicielami tych wartości, których spadkobiercami jest najmłodsze pokolenie. Nasza wspólnota (rodzinna, narodowa) ma długą i ciekawą historię i tradycję, jej powstanie i istnienie

nie jest przypadkowe. Powinniśmy być dumni z naszej wspólnoty i jej historii, przekazując drogie nam wartości następnym pokoleniom.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Praktykowanie solidarności wewnątrz każdego społeczeństwa posiada wartość wtedy, gdy jego członkowie uznają się wzajemnie za osoby. Ci, którzy posiadają większe znaczenie, dysponując większymi zasobami dóbr i usług, winni poczuwać się do odpowiedzialności za słabszych i być gotowi do dzielenia z nimi tego, co posiadają. Słabsi ze swej strony, postępując w tym samym duchu solidarności, nie powinni przyjmować postawy czysto biernej lub niszczącej tkankę społeczną, ale dopominając się o swoje słuszne prawa, winni również dawać swój należny wkład w dobro wspólne. Grupy pośrednie zaś nie powinny egoistycznie popierać własnych interesów, ale szanować interesy drugich.

SRS 39.

„Jeden drugiego brzemiona noście" – to zwięzłe zdanie Apostoła jest inspiracją dla międzyludzkiej i społecznej solidarności. Solidarność – to znaczy jeden i drugi, a skoro brzemię, to brzemię niesione razem, we wspólnocie. Więc nigdy: jeden przeciw drugiemu. Jedni przeciw drugim. I nigdy „brzemię" dźwigane przez człowieka samotnie. Bez pomocy drugich. Nie może być walka silniejsza od solidarności. Nie może być program walki ponad programem solidarności. Inaczej rosną zbyt wielkie brzemiona. I rozkład tych brzemion narasta w sposób nieproporcjonalny. Gorzej jeszcze, gdy mówi się naprzód „walka" – choćby w znaczeniu walki klas – drugi czy drudzy pozostają na „polu społecznym" przede wszystkim jako wrogowie. Jako ci, których trzeba zwalczyć. Niejako ci, z którymi trzeba szukać porozumienia, z którymi wspólnie należy obmyślać, jak dźwigać brzemiona.

Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej dla świata pracy, Zaspa, (12.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 494.

Jeśli ktoś czasem mówi do drugiego: „Idź do domu, jesteś bezużyteczny", jest to nieprawda, bo nikt nie jest bezużyteczny w Kościele, wszyscy jesteśmy niezbędni, by zbudować tę Świątynię. Nikt nie jest drugorzędny. Nikt nie jest najważniejszy w Kościele, wszyscy jesteśmy równi w oczach Boga. (…) Nikt nie jest bezimienny: Wszyscy tworzymy i budujemy Kościół. Zachęca nas to także do refleksji nad faktem, że jeśli brakuje cegiełki naszego życia chrześcijańskiego, brakuje czegoś pięknu Kościoła. Niektórzy mówią: „Ja z Kościołem nie mam nic wspólnego", ale w ten sposób odpada cegiełka jednego życia z tej pięknej Świątyni. Nikt nie może sobie pójść, wszyscy musimy wnosić w Kościół nasze życie, nasze serce, naszą miłość, naszą myśl, naszą pracę: wszyscy razem.

Franciszek, Audiencja generalna, (26.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 17.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Dopełnijcie mojej radości przez to, że będziecie mieli te same dążenia: tę samą miłość i wspólnego ducha, pragnąc tylko jednego, a niczego nie pragnąc dla niewłaściwego współzawodnictwa ani dla próżnej chwały, lecz w pokorze oceniając jedni drugich za wyżej stojących od siebie. Niech każdy ma na oku nie tylko swoje własne sprawy, ale też i drugich. To dążenie niech was ożywia; ono też było w Chrystusie Jezusie (Flp 2,2-5).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Por. KKK 959; 1905; 1907; 2404.

Osoba ludzka potrzebuje życia społecznego. Nie jest ono dla niej czymś dodanym, lecz jest wymaganiem jej natury. Przez wymianę z innymi, wzajemną służbę i dialog z braćmi człowiek rozwija swoje możliwości; w ten sposób odpowiada na swoje powołanie (KKK 1879).

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Franciszek, Audiencja generalna, (26.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 17.

Galarowicz J., *Człowiek jest osobą*, wyd. Antyk, Kęty 2000.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej dla świata pracy, Zaspa, (12.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 490-498.

Krąpiec M.A., *Człowiek jako osoba*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2009.

Nawrot J., *Przyjaźń w „Etykach" Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.

Nessia L., *Zamiast telewizji*, tłum. J. Partyka, wyd. eSPe, Kraków 2006.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Solidarność w nauczaniu Jana Pawła II, red. A. Rynio, Wydawnictwo Fundacja Servire Veritati, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2005.

Sujak E., *ABC psychologii komunikacji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

8.

Wartość informacji przekazywanych przez radio

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność gromadzenia i weryfikowania informacji

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Porządkowanie i selekcja informacji radiowych

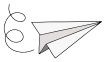

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Informacja radiowa poszerza wiedzę o świecie.
- Typy audycji radiowych.
- Radio – przekaz słowny i muzyczny.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Należy słuchać radia ze świadomością, o czym jest mowa i jaką muzykę przekazują stacje.
- Należy stosować kryterium wiarygodności przekazywanych treści.
- Poprzez radio nawiązuje się relacje z innymi.
- Poprzez radio poszerzam swoją wiedzę o świecie.

Zasady

- Wybieram konkretne i właściwe do mojego wieku audycje.
- Kontaktuję się z daną stacją radiową.
- Unikam natłoku niepotrzebnej informacji i muzyki.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Informacja radiowa nie zawsze jest zgodna z prawdą.
- Należy stosować ocenę moralną przekazu radiowego i ocenę jego przydatności.
- Radio powinno informować, pomagać w życiu, bawić i przekazywać wartości kultury.

Zasady

- Interesuję się tym, jakich audycji słucha moje dziecko.
- Stosuję selektywny wybór przekazu słownego i muzycznego.
- Dzielę się z innymi otrzymanymi informacjami oraz przeżyciami związanymi ze słuchanymi audycjami.
- Słucham audycji radiowych wraz z moim dzieckiem.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Przez radio nawiązuje się kontakt z innymi.
- Radio powinno wychowywać.
- Szkoła i wychowawca powinni reagować na treści przekazywane w określonych programach.

Zasady

- Wspólnie z wychowankami słuchamy określonych audycji radiowych.

– Traktuję radio jako pomoc dydaktyczno-wychowawczą[1].
– Audycje radiowe są inspiracją do poszukiwania nowych metod wychowawczych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Korzystając ze szkolnego węzła radiowego, tworzymy szkolny program radiowy dla danej klasy lub dla wszystkich w szkole. Przeprowadzamy wywiady na interesujące nas tematy, zarówno wśród uczniów, jak i pracowników szkoły. Po kilku dniach lub tygodniach nadawania audycji organizujemy ankietę na temat działalności naszej rozgłośni. Analizujemy wyniki i zastanawiamy się, jak ulepszyć audycje.

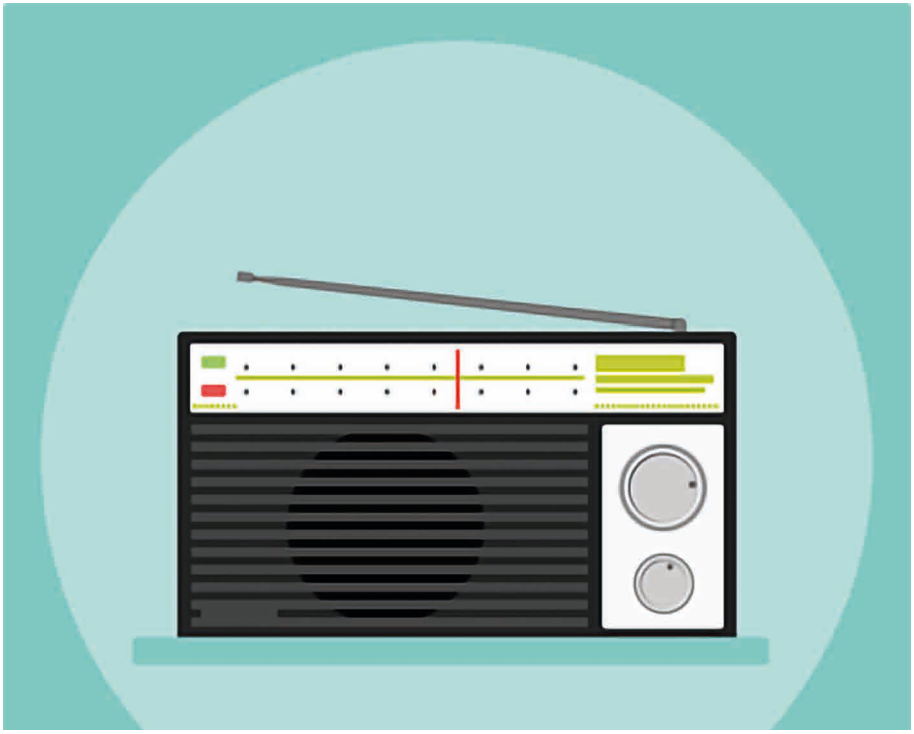

[1] „Podobnie skutecznego wsparcia należy udzielać przede wszystkim dobrym audycjom radiowym i programom telewizyjnym, które są wartościowe dla rodzin. Szczególnie gorliwie powinny być popierane audycje katolickie, które nakłaniają słuchaczy i widzów do uczestniczenia w życiu Kościoła i przekazują im prawdy religijne. Tam, gdzie zajdzie taka potrzeba, należy z rozmysłem tworzyć katolickie stacje nadawcze, troszcząc się, aby ich audycje odznaczały się odpowiednim poziomem merytorycznym i skutecznością oddziaływania". KDK 14.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

W sposób mądry i uporządkowany słuchamy radia oraz krytycznie ustosunkowujemy się do przekazywanych informacji i audycji. Poddajemy selekcji wiadomości uzyskiwane drogą radiową, w miarę możliwości porównujemy je z informacjami pochodzącymi z innych źródeł masowego przekazu. Radio dostarcza nam rozrywki, także intelektualnej.

1.10. ZAGROŻENIA

Radio jest traktowane jako sposób na zabicie wolnego czasu. Chaotycznie słuchamy wszystkiego, co jest przekazywane na antenie, nie przykładając wagi do nadawanych treści[2]. Odbieramy otrzymywane przekazy bez oceny moralnej i bez weryfikacji z rzeczywistością. Zbyt dużo cennego czasu poświęcamy na bezwartościowe audycje, nie koncentrujemy się na wyławianiu z chaosu informacyjnego najważniejszych treści. Radio spełnia głównie cele komercyjne i przeszkadza nam w refleksyjnym sposobie życia[3].

---

[2] „Bardzo łatwo jest dokonać złego wyboru, ponieważ zło przenika czasem pod pozorem dobra. Trzeba więc, abyście umieli wybierać dobro". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży…*, dz. cyt., s. 160.

[3] „Każda treść o charakterze informacyjnym kształtowana jest w taki sposób, by odbiorca mógł ją zrozumieć i przyjąć. Dlatego jeśli zdarza się, że informacja mająca dotrzeć do odbiorcy w jakiś sposób doznaje zakłóceń, np. przez zafałszowane prawdy, wówczas rodzi się zagrożenie nie tylko dla osobistego rozwoju konkretnej jednostki, ale i dla pełnego rozwoju całego społeczeństwa". A. Zwoliński, *Środki społecznego przekazu…*, w: *Encyklopedia nauczania spo-*

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Już od najmłodszych lat dziecko styka się z różnego typu mediami i środkami społecznego przekazu. Jest to między innymi radio. Dzieci, adekwatnie do swojego wieku, uczą się umiejętności gromadzenia i weryfikowania informacji zdobytych tą drogą. Warto proponować im audycje, które są wartościowe, poszerzają ich wiedzę o świecie, wyobraźnię i wrażliwość. W tym wieku należy unikać nadmiaru informacji i bodźców, tzw. „szumu informacyjnego".

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem licznych wierszy i opowiadań. Są to m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka*, *Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

Ptasie radio
Halo, halo! Tutaj ptasie radio w brzozowym gaju,
Nadajemy audycję z ptasiego kraju.
Proszę, niech każdy nastawi aparat,
Bo sfrunęły się ptaszki dla odbycia narad:
Po pierwsze – w sprawie,
Co świtem piszczy w trawie?
Po drugie – gdzie się
Ukrywa echo w lesie?
Po trzecie – kto się
Ma pierwszy kąpać w rosie?

łecznego…, dz. cyt., s. 507; por. Jan Paweł II, *Do dziennikarzy zagranicznych. Informacja – odpowiedzialna wolność*, „L'Osservatore Romano" 1981, nr 2, s. 22-24.

Po czwarte – jak
Poznać, kto ptak,
A kto nie ptak?
A po piąte przez dziesiąte
Będą ćwierkać, świstać, kwilić,
Pitpilitać i pimpilić
Ptaszki następujące:
Słowik, wróbel, kos, jaskółka,
Kogut, dzięcioł, gil, kukułka,
Szczygieł, sowa, kruk, czubatka,
Drozd, sikora i dzierlatka,
Kaczka, gąska, jemiołuszka,
Dudek, trznadel, pośmieciuszka,
Wilga, zięba, bocian, szpak
Oraz każdy inny ptak.
Pierwszy – słowik
Zaczął tak:
„Halo! O, halo lolololo!
Tu tutututututu
Radio, radijo, dijo, ijo, ijo,
Tijo, trijo, trulululu
Pio piopijolololololo
Ploploploploplo halo!”
Na to wróbel zaterlikał:
„Cóż to znowu za muzyka?
Muszę zajrzeć do słownika,
By zrozumieć śpiew słowika.
Ćwir ćwir świrk!
Świr świr ćwirk!
Tu nie teatr
Ani cyrk!
Patrzcie go! Nastroszył piórka!
I wydziera się jak kurka!

Dość tych arii, dość tych liryk!
Ćwir ćwirczyrik,
Czyrczyr ćwirik!”
I tak zaczął ćwirzyć, ćwikać,
Ćwierkać, czyrkać, czykczyrikać,
Że aż kogut na patyku
Zapiał gniewnie: „Kukuryku!”
Jak usłyszy to kukułka,
Wrzaśnie: „A to co za spółka?
Kuku-ryku? Kuku-ryku?
Nie pozwalam, rozbójniku!
Bierz, co chcesz, bo ja nie skąpię,
Ale kuku nie ustąpię.
Ryku – choć do jutra skrzecz!
Ale kuku – moja rzecz!”
Zakukała: kuku! kuku!
Na to dzięcioł: stuku! puku!
Czajka woła: czyjaś ty, czyjaś?
Byłaś gdzie? Piłaś co? Piłaś, to wyłaź!
Przepióreczka: chodź tu! Pójdź tu!
Masz co? daj mi! rzuć tu! rzuć tu!
I od razu wszystkie ptaki
W szczebiot, w świegot, w zgiełk – o taki:
„Daj tu! Rzuć tu! Co masz? Wiórek?
Piórko? Ziarnko? Korek? Sznurek?
Pójdź tu, rzuć tu! Ja ćwierć i ty ćwierć!
Lepię gniazdko, przylep to, przytwierdź!
Widzisz go! Nie dam ci! Moje! Czyje?
Gniazdko ci wiję, wiję, wiję!
Nie dasz mi? Takiś ty? Wstydź się, wstydź się!”
I wszystkie ptaki zaczęły bić się.
Przyfrunęła ptasia policja
I tak się skończyła ta leśna audycja.

J. Tuwim, *Ptasie radio*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 68-73.

Przytoczony tekst to znany wiersz Juliana Tuwima *Ptasie radio*. Ukazuje on świat ptaków z wykorzystaniem licznych środków poetyckich m.in.: personifikacji, słów dźwiękonaśladowczych, neologizmów, powtórzeń, które sprawiają, że tekst ten jest zabawny i atrakcyjny w odbiorze. Swoim śpiewem ptaki naśladują radio: są tu muzyka i dyskusje. Jednak, podobnie jak w ludzkim świecie, radio może być źródłem cennych informacji i kontaktu z pięknem, ale też powodem nieporozumień i kłótni.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

We współczesnym świecie głównym czynnikiem kształtującym opinię publiczną są różnorodne środki społecznego przekazu: prasa, kino, radio i telewizja. Dlatego na wszystkich, którzy się nimi posługują, bądź je inspirują, spoczywa ogromna odpowiedzialność. Środki te bowiem winny służyć człowiekowi, a więc prawdzie i dobru – najistotniejszym i niezbywalnym wartościom ludzkim. Stąd osoby pracujące w dziedzinie społecznego przekazu winny czuć się zaangażowane w kształtowanie i szerzenie poglądów zgodnych z prawdą i dobrem.

Jan Paweł II, *Kształtowanie opinii publicznej*. Orędzie Jana Pawła II na XX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (24.01.1986), 5, w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002.

Jeżeli przekazy radiowo-telewizyjne nie stanowią czynnika sprzyjającego wzrostowi jednostki, i to nade wszystko w obrębie rodziny, tracą swoje znaczenie i wskutek tego rację istnienia. A mówiąc o wzroście, nie mam na myśli jedynie wzrostu religijnego, lecz także i w szczególności wzrost po prostu ludzki i kulturalny, w przekonaniu, że to, co jest autentycznie ludzkie, jest już domyślnie chrześcijańskie.

Jan Paweł II, *Człowiek nie powinien być uzależniony od środków technicznych*, (17.04.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, dz. cyt., s. 536.

Staliśmy się olbrzymami w technice, a jednocześnie karłami w etyce w ogólności, w etyce informacji w szczególności. Kościół mówi w jednej ze swoich modlitw, że trzeba związać Bożą wiarę z ziemską wiedzą. Wtedy dopiero poznanie będzie prowadziło do prawdy, wiedza zaś do wykształcenia, do formacji i informacji człowieka!

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008, s. 216.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Co mówię wam w ciemności, powtarzajcie w świetle, a co słyszycie na ucho, rozgłaszajcie na dachach (Mt 10,27).

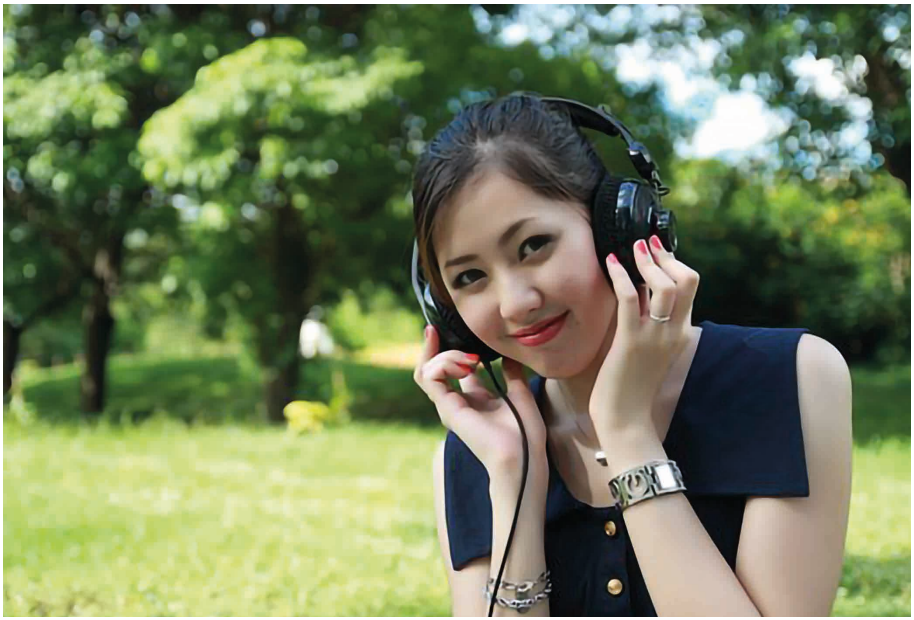

Kto ma uszy do słuchania, niechaj słucha (Mk 4,23).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Środki społecznego przekazu (w szczególności mass media) mogą doprowadzić do pewnej bierności u odbiorców, czyniąc z nich konsumentów niezbyt czujnych na to, co słyszą i widzą. Odbiorcy powinni narzucić sobie umiar i dyscyplinę w stosunku do mass mediów. Powinni kształtować w sobie światłe i prawe sumienie, by łatwiej opierać się niegodziwym wpływom (KKK 2496).

Por. KKK 2497.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 69.

Jan Paweł II, *Człowiek nie powinien być uzależniony od środków technicznych*, (17.04.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 535-536.

Jan Paweł II, *Do dziennikarzy zagranicznych. Informacja – odpowiedzialna wolność*, „L'Osservatore Romano" 1981, nr 2, s. 22-24.

Jan Paweł II, *Kształtowanie opinii publicznej*. Orędzie Jana Pawła II na XX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (24.01.1986), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 142-144.

Lepa A., *Funkcja logosfery w wychowaniu do mediów*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2003.

Mass media i ewangelizacja, oprac. J. Janiec, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2004.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, Instrukcja duszpasterska o przekazie społecznym *Aetatis novae*, „L'Osservatore Romano" 1992, nr 6(13), 50-59.

Paweł VI, Encyklika społeczna *Populorum progressio*, (26.03.1967), wyd. Tum, Wrocław 1999.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli *Inter mirifica*, (4.12.1963), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 87-95.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Kościół i media*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

Zasępa T., *Media, człowiek, społeczeństwo. Doświadczenia europejsko-amerykańskie*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2000.

Zwoliński A., *Słowo w relacjach społecznych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

9.

Wartość informacji przekazywanych przez telewizję

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie dorobku kultury

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Właściwy odbiór twórczości telewizyjnej

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Programy telewizyjne jako rzeczywistość wirtualna.
- Filmowe produkcje telewizyjne i wartości przez nie przekazywane.
- Postaci telewizyjne i filmowe: negatywne i pozytywne.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Rzeczywistość wirtualna, filmowa jest wytworem ludzkiego umysłu przekazanym przez filmowe środki techniczne.
- Należy krytycznie oglądać filmy i programy telewizyjne.
- Powinno się z góry ustalać, ile czasu można poświęcić na telewizję, np. film, teatr itp. (nie więcej niż jedna godzina dziennie).

Zasady

- Szukam prawdziwych informacji, przeżyć i wartości moralnych w określonych programach telewizyjnych.
- Nie poświęcam zbyt dużo czasu na oglądanie telewizji.
- Mam ulubione, ustalone programy i gatunki filmów.
- Unikam traktowania telewizji jako środka dla „zabicia czasu", ze szkodą dla innych zajęć.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Telewizja jest „oknem na świat", ale jest to świat wirtualny.
- Poddaję krytyce przekaz filmowy i telewizyjny.
- Telewizja nie zastępuje rzeczywistości i prawdy w życiu rodzinnym.
- Rodzic, a nie telewizja, jest dla dziecka autorytetem.

Zasady

- Interesuje mnie, ile czasu i jakie programy ogląda moje dziecko.
- Świadomie wybieram gatunki filmów i programy, które pomogą rozwijać się mojemu dziecku.
- Zwracam uwagę na określone treści moralne przekazywane w filmach.
- W ciągu dnia, poza oglądaniem telewizji, nie może zabraknąć czasu na aktywność fizyczną i kontakty społeczne mojego dziecka.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Telewizja, film są potężnym środkiem oddziaływania na osobowość człowieka.
- Kino, telewizja, film niosą wartości i jednocześnie mogą je niszczyć.
- Kino i jego przekaz należą do współczesnej kultury.

Zasady

- Wartości lub ich brak w przekazie filmowym omawiam razem z wychowankami.
- Wykorzystuję przekaz filmowy w edukacji i formach wychowawczych.
- Mam świadomość, że twórczość filmowa nie powinna zastępować rzeczywistości, ale ją ubogacać.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Poszczególne grupy aktywności: filmowa i teatralna, nagrywają kamerą krótki film na wybrany przez klasę temat. Przeprowadzamy omówienie powstałego filmu, zwracając uwagę na wiele aspektów takiej twórczości oraz na wartości artystyczne i moralne[1]. Podczas lekcji wychowawczej proszę uczniów o podzielenie się wrażeniami z obejrzanego filmu i określenie, jakie wartości ze sobą niósł.

[1] „Praca dla miłości Boga jest uczestnictwem człowieka nie tylko w dziele stworzenia, ale i w dziele odkupienia naszego". S. Wyszyński, *Duch pracy ludzkiej. Myśli o wartości pracy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001, s. 66.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Wychowankowie mają krytyczne spojrzenie na rzeczywistość filmową. Odróżniają rodzaje przekazu filmowego. Film i obrazowy przekaz informacji nie zastępują prawdziwej rzeczywistości, doświadczanej i przeżywanej osobiście. Przekaz filmowy powiększa wiedzę i dostarcza niezbędnych informacji[2]. Mądry przekaz telewizyjny poszerza dziecięcą wyobraźnię i rozwija wiedzę o świecie.

1.10. ZAGROŻENIA

Może nastąpić pomieszanie rzeczywistości wirtualnej z realną. Uczniowie bezkrytyczne oglądają wszystko. Często mamy do czynienia z niedostosowaniem wieku widza do gatunku i treści obrazu. Pornografia i patologia społeczna podawane są jako treści przekazu[3]. Wzmacnia się agresja, osłabia wola przez sugestywne obrazy[4]. Zbyt wiele czasu poświęca się na oglądanie telewizji lub filmów.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Już od najmłodszych lat dziecko styka się z różnego typu mediami i środkami społecznego przekazu. Najbardziej popularnym jest telewizja. Dzięki niej dzieci, adekwatnie do swojego wieku, mogą się uczyć umiejętności gromadzenia i weryfikowania informacji zdobytych tą drogą. Warto proponować dzieciom

---

[2] „Telewizja wprzęgnięta w służbę Ewangelii niezmiernie poszerza zakres słuchania Słowa Bożego i zanosi orędzie zbawienia milionom ludzi". ŚDŚSP 1986.

[3] „Jan Paweł II postrzega telewizję w schemacie dwuwartościowym: widzi zarówno możliwość wzbogacania przez nią i wspierania życia jednostek, rodzin, środowiska społecznego, jak i niebezpieczeństwa związane z upowszechnianiem fałszywych i degradujących człowieka wartości, ideałów i modeli życia". A. Zwoliński, *Środki społecznego*…, w: *Encyklopedia nauczania*…, dz. cyt., s. 508.

[4] „Ukazywanie za pośrednictwem środków społecznego przekazu, zła moralnego w opowiadaniu, opisie lub obrazie może niewątpliwie służyć głębszemu poznaniu i odkrywaniu człowieka oraz ukazywanie i podkreślanie wzniosłości prawdy i dobra, gdy zastosuje się odpowiednie dramatyczne środki wyrazu. Jednocześnie, aby środki te nie przyniosły duszom raczej szkody niż pożytku, winny być całkowicie podporządkowane zasadom moralnym, zwłaszcza jeżeli chodzi o sprawy, które wymagają należnego poszanowania, albo o takie, które budzą niskie instynkty w człowieku zranionym grzechem pierworodnym". DRN 7.

programy, które są wartościowe, poszerzają ich wiedzę o świecie, wyobraźnię i wrażliwość. W tym wieku należy unikać zbyt długiego oglądania telewizji oraz nadmiaru informacji i bodźców, tzw. „szumu informacyjnego".

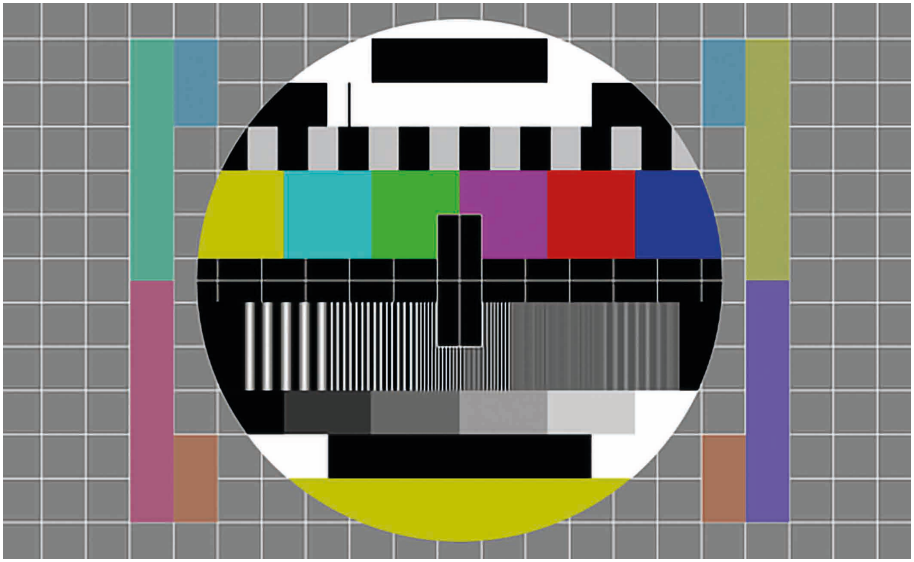

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Grzegorz Kasdepke to współcześnie żyjący polski dziennikarz i pisarz. Jest autorem licznych książek dla dzieci i młodzieży, a także scenariuszy napisanych dla najmłodszego odbiorcy. Styl jego pisarstwa jest lekki i dowcipny, dlatego jest chętnie czytany. Autor bardzo często podejmuje tematy ważne dla współczesnego odbiorcy.

Pani Cecylia ma dziwny zwyczaj przychodzenia do babci Joasi akurat wtedy, gdy są u niej Kuba i Buba i właśnie oglądają telewizję.

– O nie!… – jęknęła Buba, słysząc dzwonek do drzwi. – Znowu pani Cecylia!…

– Może jej nie wpuścimy? – zaproponował nieśmiało Kuba.

– No wiecie?! – babcia Joasia spojrzała na bliźniaki z oburzeniem. – Jak wam nie wstyd?!

Kuba i Buba westchnęli ciężko. Babcia wyłączyła telewizor i poszła otworzyć drzwi.

– Ooo, a kogo my widzimy?! – zaszczebiotała pani Cecylia, wchodząc do pokoju. – Dzieciaczki przyszły odwiedzić babunię, tak? Jakie to milutkie…

Kuba i Buba wstali, uśmiechając się niemrawo.

– A dlaczego dzieciaczki mają takie smutne minki? – pani Cecylia pochyliła się nad bliźniakami i zrobiła buzię w ciup. – Coś się stało dzieciaczkom?

– Babcia nie pozwala nam oglądać telewizji – wyznała Buba.

– Gdy pani przychodzi – dodał Kuba.

Panią Cecylię zamurowało.

– A dlaczego? – zapytała ze zdumieniem, spoglądając na babcię Joasię.

– Jak to dlaczego? – obruszyła się babcia. – Bo to niekulturalnie gapić się w telewizor, gdy przychodzą goście! Tak samo, jak nie wypada oglądać telewizji podczas posiłków!

– A jaki tam ze mnie gość! – pani Cecylia machnęła ręką. – Traktujcie mnie jak domownika. Chętnie razem z wami pogapię się w telewizor…

Kuba i Buba aż podskoczyli z radości do góry. Babcia Joasia uśmiechnęła się kwaśno.

– Tym bardziej… – kontynuowała pani Cecylia, sadowiąc się na kanapie – że… Zaraz, zaraz, która to już godzina? A właśnie, za moment rozpoczyna się moja ulubiona telenowela! Szybko, szybko, przełączcie na pierwszy program!…

Bliźniakom zrzedła mina. Telenowela?!

– Mówiłem, żeby jej nie wpuszczać… – szepnął Kuba.

– Właśnie… – mruknęła Buba.

– Mądry Polak po szkodzie – wyrwało się babci Joasi.

A potem podała pani Cecylii pilota.

G. Kasdepke, *Bon czy ton. Savoir-vivre dla dzieci*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 117-118.

Wybrany fragment dotyczy zasad dobrego zachowania podczas spotkań sąsiedzkich i wspólnego oglądania telewizji. Do babci bliźniaków przychodzi sąsiadka, która zachowuje się jak u siebie w domu, narzuca wszystkim program, który mają oglądać, nie pytając, czy inni mają na to ochotę. W ten sposób dzieci mogą nauczyć się, jakich zachowań należy unikać w kontaktach międzyludzkich.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Pracownicy telewizji – dyrektorzy i kierownicy, producenci i reżyserzy, autorzy, reporterzy i dziennikarze, osoby występujące przed kamerami i personel techniczny – wszyscy mają bardzo poważne obowiązki moralne wobec rodzin, które stanowią tak wielką część ich odbiorców. W swoim życiu zawodowym i osobistym pracownicy telewizji powinni kierować się szacunkiem i uznaniem dla rodziny jako najważniejszej w społeczeństwie wspólnoty życia, miłości i solidarności. Świadomi wielkiego wpływu, jaki wywiera środek przekazu, w którym pracują, powinni szerzyć zdrowe wartości moralne i duchowe, unikając „wszystkiego, co mogłoby zaszkodzić istnieniu, trwałości, harmonii i szczęściu rodziny", a więc „pornografii i przemocy, propagowania rozwodów lub aspołecznych postaw wśród młodzieży".

Jan Paweł II, *Telewizja w rodzinie: kryteria właściwego wyboru programów*. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XXVII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, Watykan, (24.01.1994), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, dz. cyt., s. 195-196.

Z uwagi na to, że środki społecznego przekazu – na równi ze szkołą i środowiskiem – wpływają często, i to w znacznej mierze, na formację dzieci, rodzice, jako odbiorcy, powinni sami uczestniczyć w korzystaniu z umiarem, krytycznie, czujnie i roztropnie z tych środków, a zdając sobie sprawę z tego, jaki wpływ wywierają one na dzieci, wpajać im zasady pozwalające na takie wykształcenie sumienia, by spokojnie i obiektywnie wskazywało, które wśród proponowanych programów należy przyjąć, a które odrzucić.

FC 76.

Nie ma czysto obiektywnych wiadomości. Sądzę, że każda informacja opiera się na trzech zasadach. Po pierwsze: każda informacja jest wyborem, a każdy wybór jest oceną. Ocena zaś wtedy jest odpowiedzialna, gdy opiera się na słusznie uznanych wartościach. Po drugie: sama liczba podanych faktów jeszcze nie informuje, może nawet ogłupiać, odwracając uwagę od sedna sprawy. Tak będzie, gdy informacja nie będzie odpowiednio wyważona, gdy poza ukazaniem wielości szczegółów nie podejmie próby ukazania całości sprawy, bo to dopiero prowadzi do rzeczywistego poznania. Po trzecie: trzeba pamiętać, że do prawdziwej informacji należy dyskrecja, informacja bez dyskrecji może nie tylko uwłaczać ludziom, ale i zniekształcać prawdę. Z drugiej strony istnieje jednak milczenie, które służy prawdzie. Co do pierwszego: jest wielkim zadaniem każdej informacji przeciwstawiać się milczeniu fałszywemu.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)..., dz. cyt., s. 216.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Po swym zmartwychwstaniu, wczesnym rankiem w pierwszy dzień tygodnia, Jezus ukazał się najpierw Marii Magdalenie, z której przedtem wyrzucił siedem złych duchów. Ona poszła i oznajmiła to tym z jej otoczenia, którzy byli z Nim, pogrążonym w smutku i płaczącym. Ci jednak słysząc, że żyje i że ona Go widziała, nie dali temu wiary. Potem ukazał się w innej postaci dwom z nich na drodze, gdy szli do wsi. Oni powrócili i oznajmili pozostałym. Lecz im też nie uwierzyli. W końcu ukazał się samym Jedenastu, gdy siedzieli za stołem, i wyrzucał im brak wiary i upór, że nie wierzyli tym, którzy widzieli Go zmartwychwstałego. I rzekł do nich: „Idźcie na cały świat i głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu!" (Mk 16,9-15).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Informacja przekazywana przez środki społecznego przekazu pozostaje w służbie dobra wspólnego. Społeczeństwo ma prawo do informacji opartej na prawdzie, wolności, sprawiedliwości i solidarności: właściwe zastosowanie tego prawa domaga się, by co do swego przedmiotu informacja była zawsze prawdziwa i pełna, przy zachowaniu sprawiedliwości i miłości; poza tym, aby co do sposobu była godziwa i odpowiednia, to znaczy przestrzegała święcie zasad moralnych oraz słusznych praw i godności człowieka tak przy zbieraniu wiadomości, jak i przy ogłaszaniu ich (KKK 2494).

Por. KKK 2497.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

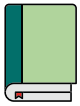

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Iłowiecki M., *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2010.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Legutko P., *Jad medialny*, wyd. Arcana, Kraków 2005.

Lepa A., *Mity i obraz*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2001.

Nagórny J., *Dziecko wśród mediów. Wychowanie w rodzinie do korzystania ze środków społecznego przekazu*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004.

Nowakowski P.T., *Fast food dla mózgu, czyli telewizja i okolice*, wyd. Maternus Media, Tychy 2002.

Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002.

Sobór Watykański II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, (28.10.1965), w tegoż: *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 333-337.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej. Myśli o wartości pracy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

10.

Wartość informacji przekazywanych przez Internet

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność gromadzenia, segregowania i weryfikacji informacji

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

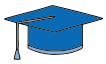

Wybór wiedzy i informacji użytecznych i wartościowych

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Nieskończona ilość informacji otrzymywanych przez Internet.
- Prawda, dobro, piękno, sprawiedliwość i miłość w Internecie.
- Możliwość współtworzenia kultury.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Należy przekazywać i przyjmować przez Internet treści prawdziwe.
- Rzeczywistość wirtualna nie jest dominująca w kontaktach z innymi.
- Internet jest pomocą, narzędziem elektronicznym, a nie celem samym w sobie.

Zasady

- Internetowe informacje i rozrywkę właściwie dozuję w czasie, także w zakresie doboru tematów.
- Poza Internetem wykorzystuję inne źródła wiedzy, rozrywki oraz inne formy kontaktu: książka, czasopismo, film, teatr, telefon, bezpośredni kontakt z drugim człowiekiem.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Należy moralnie oceniać informacje, wiedzę i zasady komunikowania się przez Internet.
- Internet jest szybkim środkiem komunikacji, ale powinien podlegać kontroli rodzicielskiej.
- Internet nie zastępuje i nie wyczerpuje kontaktów międzyludzkich, rodzinnych.

Zasady

- Przekazuję dziecku wartości moralne drogą bezpośredniego kontaktu.
- Wpływam na właściwe (ilościowe i jakościowe) kontaktowanie się mojego dziecka przez Internet.
- Wykorzystuję Internet do uczenia się, zdobywania informacji oraz rozrywki.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Szkoła stwarza dogodny dostęp do Internetu.
- Szkoła i wychowawca uczą właściwego korzystania z Internetu.
- Internet stwarza wiele możliwości w kształceniu i wychowaniu.

Zasady

- Wspólnie z uczniami przeprowadzam wymianę informacji przez Internet.
- Oceniam wartości treści i wartości moralne internetowych programów.
- Organizuję dostęp do wartości przekazywanych przez Internet.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie w grupach przygotowują „dekalog" korzystania z Internetu, tzn. zasady mądrego użytkowania, tak aby korzystanie z sieci umożliwiało efektywne zdobywanie informacji, rozwój osobowościowy i intelektualny oraz kontakty z drugim człowiekiem. Nauczyciel wraz z uczniami może również stworzyć „internetowy savoir-vivre" – co wypada, a czego nie, w Internecie.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Internet jest traktowany jako środek do przekazu informacji, wiedzy i rozrywki. Umożliwia pozytywny i szybki kontakt z drugim człowiekiem[1]. Ułatwia nauczanie i wychowanie. Uczy dyscypliny i poszerza horyzonty myślowe[2].

1.10. ZAGROŻENIA

Internet pochłania bardzo dużo czasu. Rzeczywistość wirtualna staje się dominującą i jedyną fascynacją dla młodzieży. Internet daje dostęp do bezwartościowych stron, zawierających treści patologiczne. Prowadzi do zaniechania korzystania z innych środków przekazu informacji i kontaktów międzyludzkich. Informacja internetowa traktowana jest jako wartość i wiedza absolutna, nie-

---

[1] „Kultura jest właściwym sposobem «istnienia» i «bytowania» człowieka. Człowiek bytuje zawsze na sposób jakiejś kultury sobie właściwej, która z kolei stwarza pomiędzy ludźmi właściwą dla nich więź, stanowiąc o międzyludzkim i społecznym charakterze ludzkiego bytowania". Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury. Przemówienie w UNESCO*, Paryż, (2.06.1980), w: tegoż, *Wiara i kultura*, dz. cyt., s. 67.

[2] „W światowej sieci istnieje już niezliczona ilość źródeł informacji, dokumentacji oraz materiałów edukacyjnych dotyczących Kościoła, jego historii i tradycji, doktryny oraz zaangażowania w każdą sferę życia społecznego we wszystkich częściach świata. Nie ulega zatem wątpliwości, że Internet (…) jako ważne uzupełnienie może pomóc zarówno w spotkaniu z Chrystusem we wspólnocie, jak i w stawianiu pierwszych kroków na drodze wiary". ŚDŚSP (2002), 3.

podlegająca krytyce i osądowi moralnemu[3]. Przez Internet można dokonywać wielu przestępstw i nadużyć, np.: *fake news*, cyberprzemoc, pornografia, przekaz „wirusów", kradzież programów i pieniędzy z kont bankowych za pomocą adresów elektronicznych oraz innych oszustw.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Internet jest obecnie stale rozwijającym się medium. Już nawet kilkuletnie dzieci mają do czynienia z siecią internetową. Należy uczyć dzieci, że Internet może być źródłem wiedzy, zabawy i rozrywki, ale również zagrożeniem dla małego użytkownika. Począwszy od wieku wczesnoszkolnego, dziecko powinno uczyć się nie tylko obsługi technicznej, informatycznej komputera, ale również swoistego savoir-vivre`u w sieci i umiejętności unikania zagrożeń. Dzieci w klasie pierwszej nie powinny spędzać przed komputerem więcej niż ok. pół godziny dziennie. Czas wolny powinien być również przeznaczony na zabawy ruchowe na powietrzu, sport oraz czas z rodziną i przyjaciółmi.

[3] „Rozwiązanie całej złożonej problematyki zagrożeń niesionych przez Internet leży w duchowej sferze człowieka, który potrzebuje odpowiedniej formacji, by dobrze, mądrze i pożytecznie użyć danego mu do ręki narzędzia". A. Zwoliński, *Środki społecznego*…, w: *Encyklopedia nauczania*…, dz. cyt., s. 510-511.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Grzegorz Kasdepke to współcześnie żyjący polski dziennikarz i pisarz. Jest autorem licznych książek dla dzieci i młodzieży, a także scenariuszy napisanych dla najmłodszego odbiorcy. Styl jego pisarstwa jest lekki i dowcipny, dlatego jest chętnie czytany przez dzieci. Autor bardzo często podejmuje tematy ważne dla współczesnego odbiorcy, np. dotyczące właściwego korzystania z Internetu.

Po kilku godzinach wylegiwania się na plaży Kuba i Buba zatęsknili za komputerem.

– Mamo… – jęczeli mamie nad uchem. – Możemy iść do internetowej kafejki?

– Idźcie… – warknęła w końcu zniecierpliwiona mama. – I napiszcie do taty, żeby jak najszybciej przyjeżdżał, bo zwariuję tu z wami!

Jednak nie było jej dane długo rozkoszować się spokojem, bo pół godziny później zadzwonił telefon.

– Powiedz dzieciakom – usłyszała poirytowany głos taty – żeby nie przysyłały mi ciągle jakichś zdjęć, rysunków, piosenek i śmiesznych filmików, bo już mi zapchały całą skrzynkę pocztową!

Po pięciu minutach zadzwoniła babcia Joasia.

– Powiedz bliźniakom – dał się słyszeć jej skrzekliwy głos – że jak już mi przysyłają maila zamiast zwykłego listu, to mogłyby się przynajmniej postarać! Poprawienie literówek chyba nie jest takie trudne?!

Ledwo mama skończyła rozmawiać z babcią Joasią, zadzwonił pan Waldemar.

– Czy mógłbym prosić o przekazanie bliźniakom – zaczął wytwornie – że w języku polskim występują takie litery jak „ą", „ę", „ć", „ś", „ź", „ż" i że należy je stosować? Nawet w mailach?

– Wysłaliśmy do wszystkich pozdrowienia znad morza! – powiedzieli radośnie. – Jesteś z nas dumna?

Ale, ku ich zdumieniu, mama wydała kategoryczny zakaz używania komputera aż do końca wakacji.

G. Kasdepke, *Bon czy ton. Savoir-vivre dla dzieci*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 30-31.

W przytoczonym fragmencie autor w zabawny sposób pokazuje dzieciom, jak należy korzystać z Internetu, a jakich błędów nie popełniać. Niesforne bliźnia-

ki – Kuba i Buba zapychają skrzynkę mailową taty zbyt dużą ilością zdjęć i obrazków. Wysyłają do rodziny i znajomych maile z błędami i „literówkami", nie sprawdzając pisowni oraz nie używając polskich znaków. Młody czytelnik rozumie, że używając poczty mailowej powinien zachować swego rodzaju internetowy savoir-vivre.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Szczególnie młodzież szybko przystosowuje się do kultury komputerów i do ich „języka", co z pewnością stanowi powód do zadowolenia. Okażmy zaufanie młodzieży! Przewaga ludzi młodych polega na tym, że wzrastają w czasie, gdy dokonuje się rozwój technologii; to im przypadnie zadanie wykorzystania nowych narzędzi w coraz szerszym i bardziej intensywnym dialogu między wszystkimi rasami i klasami, jakie zamieszkują nasz „coraz mniejszy świat". Będą musieli odkryć odpowiednie formy zastosowania nowych systemów przechowywania i wymiany danych, by mo-

gły one przyczynić się do umacniania coraz większej sprawiedliwości, do wzrostu poszanowania praw człowieka, do zdrowego rozwoju wszystkich jednostek i narodów oraz tych swobód, bez których niemożliwe jest życie w pełni ludzkie.

Jan Paweł II, *Misja Kościoła w erze komputerów*. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, Watykan, 24.01.1990, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/oredzie_ssp_1990.html [dostęp: 12.05.2020].

Bogactwa i troski doczesne zagłuszają Słowo Boże. I nie pozwalają mu wzrastać. I Słowo umiera, ponieważ nie jest chronione, zostaje zduszone. W takim przypadku służy się bogactwu albo doczesnym sprawom, a nie Słowu Bożemu.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (22.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 19.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Cała mądrość od Boga pochodzi, i z Nim jest na wieki. Piasek morski, krople deszczu i dni wieczności któż może policzyć? Wysokość nieba, szerokość ziemi, przepaść i mądrość któż potrafi zbadać? Jako pierwsza przed wszystkim stworzona została mądrość, rozum roztropności od wieków. Korzeń mądrości komuż się objawił, a dzieła jej wszechstronnej umiejętności któż poznał? Jest Jeden mądry, co bardzo lękiem przejmuje, siedzący na swym tronie. To Pan ją stworzył, przejrzał, policzył i wylał na wszystkie swe dzieła, na wszystkie stworzenia jako swój dar, a tych, co Go miłują, hojnie nią wyposażył (Syr 1,1-10).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Podstawowe badania naukowe, jak również badania stosowane stanowią znaczący wyraz panowania człowieka nad stworzeniem. Nauka i technika są cennymi bogactwami, gdy służą człowiekowi i jego integralnemu rozwojowi dla dobra wszystkich; nie mogą jednak być celem samym w sobie ani celem postępu ludzkiego. Nauka i technika są podporządkowane człowiekowi, od którego biorą początek i rozwój; zatem w osobie i w jej wartościach moralnych znajdują one swoją celowość i świadomość swoich ograniczeń (KKK 2293).

Por. KKK 159; 216; 1723; 2286; 2294.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

B. a., *Kontrola umysłu. Mówią ofiary i świadkowie elektronicznej kontroli umysłu*, wyd. Neuron, Wrocław 2002.

Cantelmi T., Grifo L.G., *Wirtualny umysł. Fascynująca pajęczyna Internetu*, tłum. L. Rodziewicz, wyd. Bratni Zew, Kraków 2003.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Foley P., *Bóg w globalnej wiosce*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo M, Kraków 2002.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (22.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 19.

Internet i nowe technologie – ku społeczeństwu przyszłości, red. T. Zasępa, R. Chmura, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2003.

Jan Paweł II, *Orędzie chrześcijańskie w erze komputerów*. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (24.01.1990), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 174.

Jan Paweł II, *Misja Kościoła w erze komputerów.* Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, Watykan, 24.01.1990, [online: https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/oredzie_ssp_1990.html [dostęp: 12.05.2020].

Lepa A., *Media a postawy*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2001.

Lepa A., *Świat propagandy*, wyd. „Niedziela", Częstochowa 2006.

Reroń T., *Media na usługach moralności chrześcijańskiej*, wyd. PWT, Wrocław 2002.

Robak M., *Zarzućcie sieć. Chrześcijanie wobec wyzwań Internetu*, Biblioteka „Więzi", Warszawa 2001.

Zasępa T., *Media, człowiek, społeczeństwo. Doświadczenia europejsko-amerykańskie*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2000.

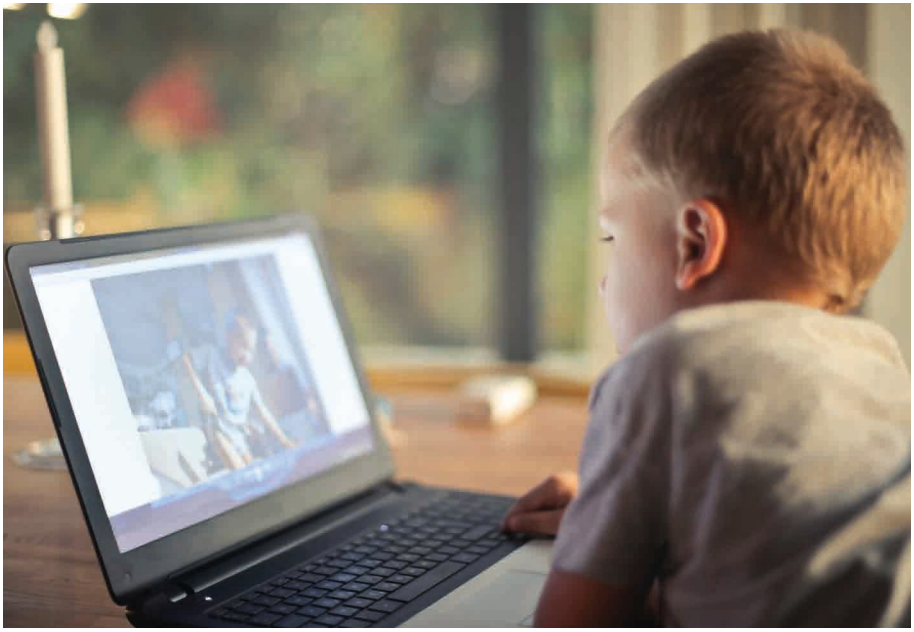

11.

Wartości przekazywane przez teatr

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie dorobku kultury

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Kultura jest aktualna, żywa i istotna w moim życiu

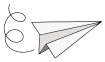

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Teatr jest ekspresją duchowych i emocjonalnych przeżyć.
- Historia teatru związana jest z historią kultury.
- Rodzaje sztuk teatralnych: dramat, komedia, opera, operetka, przedstawienie kukiełkowe, cyrkowe, pantomima, kabaret etc.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Teatr, sam w sobie i przez różnorodność swych form, jest nośnikiem kultury.
- Teatr uczy, bawi, pokazuje głębokie przeżycia.
- Poznawanie bohaterów teatralnych ubogaca osobowość widza.

Zasady

- Spotkanie z teatrem i jego różnorodnymi formami inspiruje mnie do wyrażania własnych uczuć i emocji.
- Staram się zrozumieć i przyjąć wartość artystycznej komunikacji, tzn. porozumienia pomiędzy aktorem i widzem.
- Uczestniczę w teatrze jako widz lub jako aktor: teatr szkolny, podwórkowy, osiedlowy.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Powinno się wspólnie z dzieckiem uczestniczyć w spektaklach teatralnych.
- Należy docenić wpływ teatru na rozwój kultury ogólnoludzkiej i na rozwój dziecka.
- Powinno się dzielić z dzieckiem oceną moralną treści przedstawień.

Zasady

- Razem z dzieckiem biorę udział w przedstawieniach teatralnych i uwrażliwiam je na sztukę. Mam określone upodobania teatralne i je realizuję.
- Wybieram spektakle, które mówią o wartościach, jakie chciałabym zaszczepić mojemu dziecku.
- Zachęcam dziecko do tworzenia teatru w szkole, a także w domu.
- Uczestniczę w działalności teatralnej jako widz, organizator, krytyk.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Teatr uczy, wychowuje i emocjonalnie łączy ludzi danej społeczności.
- Należy przygotować ucznia do odbioru wartości przekazywanych przez teatr.

– W szkole powinien działać uczniowski (klasowy) teatr.

Zasady

– Zachęcam do korzystania z oferty teatralnej.
– Oglądane sztuki teatralne uczę oceniać merytorycznie (gatunek) i moralnie (wpływ na osobowość).
– Przeprowadzam analizę postaci, osobowości ukazanych w sztukach teatralnych – profesjonalnych i szkolnych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy klasowe wyjście do teatru, a następnie dokonujemy analizy przedstawienia pod kątem jego walorów artystycznych, uwzględniając grę aktorów, scenografię, kostiumy, ruch sceniczny oraz zwracając uwagę na treści i przekazane wartości.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Teatr w swoich różnych formach jawi się jako doskonały środek komunikacji międzyludzkiej, rozumienia własnych emocji i przeżyć, uaktywnia rozwój indywidualny i społeczny, wpływa na postawy moralnie dobre[1]. Uczestnictwo w spektaklach rozwija wrażliwość estetyczną, poszerza horyzonty myślowe, inspiruje do działań, pozwala na zrozumienie kultury i zachowań danej epoki.

1.10. ZAGROŻENIA

Rzeczywistość teatralna zastępuje realne relacje międzyludzkie. Sztuki teatralne są odbierane bezkrytycznie, a treści nie podlegają ocenom moralnym[2]. Przy rozwoju radia, telewizji i Internetu, teatr, jako środek komunikacji, zostaje zepchnięty na margines. Konieczność dużego wysiłku, w prowadzeniu szkolnych kółek teatralnych, może prowadzić do zaniechania tego typu działalności. Zor-

[1] „Zasadniczym więc celem kultury jest doskonalić byt ludzki i zapewnić mu konieczne środki do rozwoju jego indywidualnego i społecznego charakteru". Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg sprzymierzył się z człowiekiem*. Spotkanie z ludźmi kultury, Rio de Janeiro, (1.07.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 2, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 16.

[2] „Ponadto należy się troszczyć, aby szlachetna i klasyczna sztuka teatralna, którą środki masowego przekazu szeroko rozpowszechniają, wpływała na kulturę widzów i na kształtowanie obyczajów". DSP 14.

ganizowanie transportu, koszty związane z wyjściem do teatru mogą powodować niechęć nauczycieli do korzystania z tej formy życia kulturalnego.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Teatr jest dziedziną sztuki, która pogłębia i pobudza wrażliwość i wyobraźnię dziecka. Nawet najmłodsze dzieci z powodzeniem uczestniczą w tego rodzaju wydarzeniach artystycznych. Spektakle teatralne, w których uczestniczą dzieci powinny być dobierane odpowiednio do ich wieku, rozwoju i wrażliwości. Ważnym przeżyciem jest dla dziecka wyjście do teatru wraz z klasą. Istotne jest, aby przed spektaklem nauczyciel przypomniał zasady właściwego zachowania się widzów w teatrze. Warto również zachęcać dzieci do wcielania się w różne role sceniczne, zachęcać do uczestnictwa w kołach teatralnych i okolicznościowych występach, klasowych teatrzykach, jasełkach. Metoda dramy jest również godną polecenia metodą pedagogiczną, w której dzieci mogą kreować i opisywać rzeczywistość poprzez wchodzenie w różne role. Metoda ta ma olbrzymie walory wychowawcze. Może służyć wyciszeniu, skupieniu uwagi, ułatwia i przyspiesza naukę oraz wszechstronne dojrzewanie dziecka do społecznego i twórczego życia.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Grzegorz Kasdepke to współcześnie żyjący polski dziennikarz i pisarz. Jest autorem licznych książek dla dzieci i młodzieży, a także scenariuszy napisanych dla najmłodszego odbiorcy. Styl jego pisarstwa jest lekki i dowcipny, dlatego jest chętnie czytany przez dzieci. Autor bardzo często podejmuje tematy ważne dla współczesnego odbiorcy. Jego publikacje mają często walor edukacyjny, np. uczą w zabawny sposób właściwego zachowania w teatrze.

– Szybciej! – poganiała Kubę i Bubę. – Bo się spóźnimy!

– Oj tam, najwyżej pięć minut! – Buba machnęła lekceważąco ręką.

– Do teatru nie wypada się spóźniać! – Babcia Joasia zrobiła srogą minę. – Bo przeszkadza to i aktorom, i widzom! I w ogóle jest oznaką… braku szacunku!

Buba wiedziała z doświadczenia, że gdy mowa jest o braku szacunku, lepiej nie dyskutować. (…) Na szczęście spektakl się jeszcze nie zaczął – mimo że przed chwilą przebrzmiał ostatni dzwonek.

– Tam są nasze miejsca! – krzyknął Kuba i zaczął przepychać się w stronę trzech wolnych siedzeń.

– Kuba!… – jęknęła babcia. – Czego cię uczyłam?

– Aaa, no tak! – krzyknął nagle. – Gdy idzie się na swoje miejsce w teatrze, kinie czy gdzieś tam, to należy iść przodem do ludzi siedzących w naszym rzędzie, a nie tyłem! O to chodzi, babciu?

– O to! – warknęła babcia.

– Możesz, chłopcze, wreszcie zejść z mojej nogi? – dał się słyszeć czyjś głos.

– Nie jestem chłopcem! – obraziła się Buba.

Spocona z emocji babcia Joasia dotarła w końcu na swoje miejsce i rozsiadła się między Kubą i Bubą.

– A dlaczego nie przywitałaś się z nami? – zapytał niespodziewanie Kuba.

– Słucham, słucham?! – babcia spojrzała na niego z osłupieniem.

– W tej książce od ciebie – wyjaśnił Kuba – wyczytałem, że zajmując miejsce w teatrze czy w filharmonii, wypada skinąć głową sąsiadom. Nie zrobiłaś tego!

– Przecież przyszliśmy tu razem! – babcia czuła, że za chwilę eksploduje.

Rozlegające się wokół syknięcia dały jej do zrozumienia, że powinna być cicho. Nagle, w zapadającej ciemności, usłyszała cichy świdrujący dźwięk.

– Włączyłam alarm w zegarku! – wyjaśniła teatralnym szeptem Buba. – Żeby ci przypomnieć, babciu, że musisz wyłączyć przed spektaklem komórkę! Wyłączyłaś?…

– Odwagi, odwagi, odwagi… – zaczęła mamrotać pod nosem babcia Joasia.

Ale nie trwało to długo, bo po chwili przyszła pani bileterka i kazała jej być cicho…

G. Kasdepke, *Bon czy ton. Savoir-vivre dla dzieci*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 112-113.

Główni bohaterowie książki Grzegorza Kasdepke – bliźniaki Kuba i Buba często popełniają *faux pas*, dlatego też wyjście do teatru jest dla nich kolejną okazją do nauczenia się czegoś nowego o zasadach dobrego wychowania. Dowiadują się od babci Joasi, która jest specjalistką od dobrych manier, że nie należy się spóźniać na spektakl, idąc na swoje miejsce, należy być zwróconym przodem do osób już siedzących na swoich miejscach. Babcia przypomina Kubie i Bubie, że należy wyłączyć telefony komórkowe przed rozpoczęciem przedstawienia i nie przeszkadzać innym widzom rozmową podczas jego trwania.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Społeczeństwo potrzebuje artystów, podobnie jak potrzebuje naukowców i techników, pracowników fizycznych i umysłowych, świadków wiary, nauczycieli, ojców i matek, którzy zabezpieczają wzrastanie człowieka i rozwój społeczeństwa poprzez ową wzniosłą formę sztuki, jaką jest „sztuka wychowania". W rozległej panoramie kultury każdego narodu artyści mają swoje miejsce. I idąc za głosem natchnienia, tworzą dzieła naprawdę wartościowe i piękne, nie tylko wzbogacają dziedzictwo kulturowe każdego narodu i całej ludzkości, ale pełnią także cenną posługę społeczną na rzecz dobra wspólnego.

Jan Paweł II, List do artystów, (4.04.1999), 4, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, dz. cyt.

Człowiek, choć jest również objęty procesami ewolucyjnymi, niesie ze sobą pewną nowość, której nie da się wyjaśnić przez ewolucję oraz inne systemy otwarte. Każdy z nas ma jakąś tożsamość osobistą, zdolną do wejścia w dialog z innymi i z samym Bogiem. Zdolność do refleksji, rozumowania, kreatywności, interpretacji, twórczości artystycznej i inne oryginalne możliwości ukazują pewną wyjątkowość, która wykracza poza dziedzinę fizyczną i biologiczną.

LS 81.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Saula natomiast opuścił duch Pański, a opętał go duch zły, zesłany przez Pana. Odezwali się do Saula jego słudzy: „Oto dręczy cię duch zły, zesłany przez Boga. Daj więc polecenie, panie nasz, aby słudzy twoi, który są przy tobie, poszukali człowieka dobrze grającego na cytrze. Gdy będzie cię męczył zły duch zesłany przez Boga, zagra ci i będzie ci lepiej". Saul odrzekł sługom: „Dobrze, wyszukajcie mi człowieka, który by dobrze grał, i przyprowadźcie go do mnie!" Na to odezwał się jeden z dworzan: „Właśnie widziałem syna Jessego Betlejemity, który dobrze gra. Jest to dzielny wojownik, wyćwiczony w walce, wyrażający się mądrze, mężczyzna piękny, a Pan jest z nim". Saul wyprawił posłańców do Jessego, by powiedzieli: „Przyślij mi twego syna, Dawida, który jest przy owcach". Jesse wziął pięć chlebów, bukłak wina oraz jednego koziołka i przez swego syna Dawida posłał to Saulowi. Dawid przybył do Saula i przebywał z nim. Saul pokochał go bardzo. Dawid stał się jego giermkiem. Kazał więc Saul powiedzieć przez posłańców Jessemu: „Chciałbym zatrzymać u siebie Dawida, gdyż mi się spodobał". A kiedy zły duch zesłany przez Boga napadał na Saula, brał Dawid cytrę i grał. Wtedy Saul doznawał ulgi, czuł się lepiej, a zły duch odstępował od niego (1 Sm 16,14-23).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Człowiek „stworzony na obraz Boży" (Rdz 1,26) wyraża również prawdę swojego związku z Bogiem Stwórcą przez piękno swoich dzieł artystycznych. Sztuka jest bowiem typowo ludzką formą wyrazu. Poza wspólnym dla wszystkich żywych stworzeń dążeniem do zaspokojenia potrzeb życiowych, jest ona darmową obfitością wewnętrznego bogactwa człowieka. Sztuka, będąc owocem talentu danego przez Stwórcę i wysiłku człowieka, jest formą mądrości praktycznej, łączącą wiedzę i umiejętność praktyczną, by prawdę o rzeczywistości wyrazić w języku dostępnym dla wzroku i słuchu. Sztuka zawiera w ten sposób pewne podobieństwo do działania Boga w tym, co stworzone, w takim stopniu, w jakim czerpie natchnienie z prawdy i umiłowania stworzeń. Podobnie jak każde inne działanie ludzkie, sztuka nie ma sama w sobie absolut-

nego celu, lecz jest podporządkowana ostatecznemu celowi człowieka i przezeń uszlachetniana (KKK 2501).

Por. KKK 2500; 2513.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Dziedzic A., *Teatr i edukacja*, wyd. Arka, Poznań 2004.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Fręś J.A., *Dramat i teatr w szkole średniej*, wyd. Centrum Edukacji Teatralnej, Warszawa 1992.

Jan Paweł II, List do artystów, Watykan, (4.04.1999), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 490-501.

Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg sprzymierzył się z człowiekiem*. Spotkanie z ludźmi kultury, Rio de Janeiro, (1.07.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 2, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1986, s. 9-12.

Kiereś H., *Co zagraża sztuce?*, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2004.

Kiereś H., *Służyć kulturze*, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 1998.

Kiereś H., *Spór o sztukę*, wyd. RW KUL, Lublin 1996.

Kunowski S., *Potrzeba chrześcijańskiego wychowania estetycznego*, „AK" 1961, t. 63, z. 315, s. 17-21.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli *Inter mirifica*, (4.12.1963), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 87-95.

Teatr edukacyjny – komunikacja bez granic, red. H. Gliniecki, L. Maksymowicz, wyd. Słupski Ośrodek Kultury, Teatr STOP z Koszalina, Słupsk 2001.

12.

Wartości przekazywane przez świat filmu i fotografii

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Postawa twórcza

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętny odbiór obrazu i zdolność osobistego tworzenia obrazu (mała kamera – filmy autorskie)

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Historia kina i wielość gatunków twórczości filmowej.
- Sposoby realizacji i ukazywania wartości artystycznej obrazu.

– Wpływ obrazu filmowego na kształtowanie się mojej osobowości i wyobraźni.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Rzeczywistość filmowa jest wytworem wyobraźni ludzkiej i owocem ludzkiego talentu.
– Świat i ludzi poznaje się m.in. drogą wzrokową, przez obraz.
– Obraz filmowy i działalność twórcza filmowa niosą wielkie wartości, ale także duże zagrożenia.
– Twórczość człowieka jest odzwierciedleniem jego duchowości.

Zasady

– Oceniam odbierany i tworzony obraz pod względem moralnym.
– Używając kamery (aparatu fotograficznego), jestem odpowiedzialny za to, co przekazuję drugiemu człowiekowi.
– Szukam piękna człowieka i piękna natury w przekazie filmowym, w fotografii.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Należy dyskutować o rzeczywistości filmowej z zachowaniem dystansu moralnego i oceny wartości artystycznych.
– Obrazy utrwalone za pomocą kamery i aparatu fotograficznego pomagają zachować pamięć o przeżytych, istotnych momentach z życia rodziny, małej społeczności (domowa wideoteka, albumy ze zdjęciami).
– Należy popierać zainteresowania i działalność fotograficzną i filmową dziecka.

Zasady

– Razem z dziećmi utrwalamy historię rodziny za pomocą obrazu filmowego i zdjęciowego.
– Zależy mi na tym, by moje dziecko rozwijało się, korzystając z możliwości technicznych obrazu filmowego, zdjęciowego.
– Uczulam dziecko na to, że oglądany film nie może spełniać jedynie funkcji rozrywkowej.

- Dbam o to, aby w domu było wiele zdjęć rodzinnych i pamiątek. Ukazują one historię rozwoju rodziny i wpływają na integrację pomiędzy pokoleniami.
- Często oglądamy rodzinne fotografie i filmy, będące pamiątką naszych wspólnych doświadczeń.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Techniczne możliwości tworzenia i przekazu obrazu (aparat fotograficzny, kamera wideo) są narzędziem wychowawczym i formacyjnym.
- Tworzenie obrazu kształtuje właściwe jego zrozumienie.
- Szkoła powinna mieć możliwości techniczne i dydaktyczne w korzystaniu ze sprzętu rejestrującego obraz.

Zasady

- Organizuję konkursy fotograficzne i filmowe.
- Wspólnie z uczniami oceniam materiał filmowy małych form.
- Popieram działalność kółka fotograficznego.
- Wspólnie z uczniami oglądam najbardziej popularne filmy kinowe i na bieżąco rozmawiam z nimi o ich wartościach: moralnych, technicznych, wychowawczych i artystycznych.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczestnicy kółka fotograficznego tworzą film wideo o klasie, szkole lub jakimś wydarzeniu. Przy realizacji filmu biorą udział uczniowie, nauczyciele oraz rodzice. Po wspólnym obejrzeniu dokonujemy oceny dzieła, analizujemy jego wartości artystyczne i moralne. Wspólnie tworzymy naszą klasową galerię zdjęć z wyjazdów, wycieczek klasowych i innych wydarzeń związanych z życiem szkoły i klasy.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Obraz filmowy, zdjęcie to środki do umacniania kontaktów, związków międzyosobowych[1]. Tworzenie obrazu pomaga w rozumieniu relacji międzyludzkich. Własna inicjatywa kulturalna uwrażliwia na drugiego człowieka. Twórczość filmowa mówi o pięknie życia, jego wartościach, podkreśla walory otaczającego

[1] „Wszelkimi sposobami należy wspierać i zabezpieczać produkcję oraz rozpowszechnianie filmów, zwłaszcza przeznaczonych dla młodzieży, które służą godziwej rozrywce, rozwojowi kulturalnemu i artystycznemu. Dokonuje się to przez wspieranie i zespalanie wysiłków i inicjatyw szanowanych twórców i dystrybutorów, przez wyróżnianie nagrodami filmów, które według opinii krytyków są godne pochwały, oraz przez popieranie i zrzeszanie kin prowadzonych przez katolickich i uczciwych przedsiębiorców". DSP 14.

nas świata[2]. Tworzenie własnych filmów i zdjęć rozwija kreatywność dziecka oraz uczy dostrzegania niuansów w otaczającym je świecie.

1.10. ZAGROŻENIA

Tworzony obraz nie ma wartości artystycznych, historycznych, nie przekazuje treści moralnych. Nie wykorzystuje się nowych środków wyrazu do przedstawiania rzeczywistości, pokazywania piękna i dobra otaczającego nas świata. Nie zostaje zarejestrowana historia rodziny i historia własnego życia. Obraz jest tylko odbierany, a nie współtworzony. Nadmiar odbieranych obrazów zakłóca ich prawidłową percepcję.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Począwszy od wieku wczesnoszkolnego, niektóre dzieci używają bardzo zaawansowanego technicznie sprzętu: telefonu komórkowego czy kamery. Warto zwrócić uwagę, że powinno ono uczyć się nie tylko jego obsługi technicznej, ale również wartości merytorycznej tworzonych przez siebie zdjęć czy filmów, a także swoistego savoir-vivre`u używania tego typu sprzętu. Dzieci powinny za pomocą tworzonych przez nie filmów rozwijać własną kreatywność, nie zaś używać ich do zabijania wolnego czasu i nudy. Dobrze jest, gdy tworzenie filmów odbywa się wspólnie, z całą rodziną, potem zaś jest pamiątką dla wszystkich jej członków w archiwum domowym.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabare-

[2] „Bóg tak pomyślał świat, że w ogromnej mierze dał nam możność prowadzenia dalszego ciągu swego dzieła stworzenia do tej miary doskonałości, którą sobie zamierzył. Chociaż dzieła Boże same w sobie są doskonałe, by jednak mogły być odpowiednio użyte, należy je przygotować do właściwego przeznaczenia. I tutaj jest miejsce dla udziału człowieka w dalszym kształtowaniu dzieła Bożego". S. Wyszyński, *Duch pracy ludzkiej*…, dz. cyt., s. 56-57.

tu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem wierszy i opowiadań, m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka*, *Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

Cuda i dziwy
Spadł kiedyś w lipcu
Śnieżek niebieski,
Szczekały ptaszki,
Ćwierkały pieski.
Fruwały krówki
Nad modrą łąką,
Śpiewało z nieba
Zielone słonko.
Gniazdka na kwiatach
Wiły motylki,
Trwało to wszystko
Może dwie chwilki.
A zobaczyłem
Ten świat uroczy,
Gdy miałem właśnie
Przymknięte oczy.
Gdym je otworzył,
Wszystko się skryło
I znów na świecie
Jak przedtem było.
Wszystko się pięknie
Dzieje i toczy…
Lecz odtąd – często
Przymykam oczy.

J. Tuwim, *Cuda i dziwy*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 256-257.

Wiersz Juliana Tuwima, który został przytoczony przy okazji tej wartości, jest pochwałą ludzkiej wyobraźni. Dotyczy to zarówno dzieci, jak i dorosłych.

Za pomocą wyobraźni możemy wyczarować świat, w którym wszystko jest możliwe. Możemy kreować obrazy, które w zwykłym świecie wydają się nierealne. Jest to postawa twórcza, która konieczna jest do tworzenia obrazów, filmów, poezji, muzyki i innych wytworów ludzkiej wyobraźni. Autor wskazuje również na to, że każdy człowiek, aby być twórcą, powinien zachować w sobie dziecięcą radość tworzenia i umiejętność dostrzegania tego, co niezwykłe.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Wartości ludzkie i chrześcijańskie, zasługujące na uwagę i pochwałę, można znaleźć nie tylko w filmach odwołujących się bezpośrednio do tradycji chrześcijańskiej, ale także powstających w innych kręgach kulturowych i religijnych, co potwierdza znaczenie kina jako przestrzeni wymiany kulturowej, która zachęca do otwarcia się i do refleksji nad rzeczywistościami obcymi naszej formacji i mentalności. W tym sensie kino pozwala zmniejszać odległości i zyskuje ową szczególną godność właściwą kulturze, która „jest specyficznym sposobem istnienia i życia człowieka i tworzy zespół powiązań pomiędzy osobami żyjącymi wewnątrz każdej wspólnoty, określając międzyludzki i społeczny charakter bytu człowieka".

Jan Paweł II, *Kino nośnikiem kultury i wartości.* Orędzie na XXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (6.01.1995), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967–2002*, dz. cyt., s. 202.

Moglibyście zapytać: „Ojcze, ale jaką bronią można się obronić przed tym kuszeniem, przed tym mamieniem księcia tego świata, przed jego pochlebstwami?”. Bronią jest sam Jezus: Słowo Boże, a także pokora i łagodność. Pomyślmy o Jezusie, kiedy Go policzkują: jaka pokora, jaka łagodność. Mógł ubliżyć, a jednak zadał tylko pokorne, łagodne pytanie. Pomyślmy o Jezusie w czasie Jego męki. Prorok mówi o Nim: „jak baranek na rzeź prowadzony, nie wydał żadnego okrzyku”. Pokora. Pokora i łagodność: to jest broń, której książę świata, duch świata nie toleruje, bo jego propozycje to władza światowa, propozycje próżności, bogactw. Pokory i łagodności nie toleruje.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 23.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Gdy patrzę na twe niebo, dzieło Twych palców, księżyc i gwiazdy, któreś Ty utwierdził: czym jest człowiek, że o nim pamiętasz, i czym – syn człowieczy, że się nim zajmujesz? Uczyniłeś go niewiele mniejszym od istot niebieskich, chwałą i czcią go uwieńczyłeś. (…) Obdarzyłeś go władzą nad dziełami rąk Twoich; złożyłeś wszystko pod jego stopy (Ps 8,4-5.7)

A dobroć Pana Boga naszego niech będzie nad nami! I wspieraj pracę rąk naszych, wspieraj dzieło rąk naszych! (Ps 90,17).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

We współczesnym społeczeństwie środki społecznego przekazu odgrywają wyjątkowo ważną rolę w informowaniu, rozwoju kultury i kształceniu. Rola ta wzrasta w związku z postępem technicznym, bogactwem i rozmaitością „przekazywanych wiadomości, wpływem wywieranym na opinię publiczną" (KKK 2493).

Por. KKK 2494; 2495; 2500; 2501; 2513.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 23.

Jan Paweł II, *Kino nośnikiem kultury i wartości*. Orędzie na XXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (6.01.1995), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967–2002*, red. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 202.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Communio et progressio*. Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu, Rzym 1971, Katolickie Stowarzyszenie Dziennikarzy, [online:] http://www.katolickie.media.pl/index.php/polecane/kosciol-o--mediach/414-communio-et-progressio---instrukcja-duszpasterska--o-srodkach-spolecznego-przekazu [dostęp: 17.06.2020].

Reroń T., *Media na usługach moralności chrześcijańskiej*, wyd. Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2002.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli *Inter mirifica*, (4.12.1963), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 87-95.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2000.

13.

Wartość wyznawanej religii

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie zasad wiary

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wpływ religii na postępowanie w moim życiu

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Historia religii na świecie.
- Podstawy religii chrześcijańskiej.
- Czy kierujemy się naszą wiarą na co dzień?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Człowiek jest istotą religijną.
- Zgodność rozumu poznającego z wyznawaną wiarą[1].
- Konieczność i obowiązek głoszenia wiary poprzez własną postawę i dobre uczynki.

Zasady

- Wyznaję wiarę duchowo i w sposób publiczny.
- Zasady wiary staram się wprowadzać w życie.
- Rozmawiam o wartościach wiary.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Wiara pozwala na poznawanie samego siebie i na właściwe wybory moralne w życiu.
- Należy przekazywać wiarę dzieciom jako największy skarb.
- Wartości wiary należy dostrzegać w życiu społecznym.

Zasady

- Wspólnie z dziećmi kierujemy się zasadami wiary chrześcijańskiej.
- Rozwijamy wiarę w rodzinie przez przekazywanie wiedzy religijnej (teologia), modlitwę i kult (udział w życiu liturgicznym Kościoła).
- Żyjąc zasadami wiary, pomagamy innym ludziom dostrzec jej wartości (działalność misyjna, świadectwo własnego życia).
- Moja osobista relacja z Bogiem jest przykładem dla moich dzieci.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Religia i wiara odgrywają zasadniczą i podstawową rolę wychowawczą.
- Wartości wiary świadczą o bogactwie duchowym człowieka.
- Szkoła i wychowanie nie mogą unikać zagadnień wiary i religii (tzw. postawa indyferentyzmu i „prywatności" wiary).

[1] Por. FR 2.

Zasady

- Rozmawiam z wychowankami na temat wartości wyznawanej wiary.
- Uznaję, że życie moralne ma uzasadnienie w wierze, ma konsekwencje w obecnym i przyszłym życiu.
- Jako wierzący budujemy wspólnotę wiary między nauczycielami i wychowawcami, rodzicami oraz wychowankami.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy wycieczkę do świątyń różnych wyznań chrześcijańskich i innych religii. Uczniowie przygotowują krótkie informacje na temat różnych religii i wyznań.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie akceptują wartości wiary[2]. Potrafią rozmawiać o niej z otwartością, analizują swoje życie w świetle zasad wiary. Zaangażowanie religijne przejawia się w: osobistej relacji z Bogiem, pogłębianiu wiedzy religijnej i w publicznym wyznawaniu wiary.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje zagrożenie indyferentyzmu religijnego[3], braku wiedzy i niechęć do uczestniczenia w katechezach, lekcjach religii, obecności w kościele. Wiarę traktuje się jedynie jako część kultury opartej na zwyczaju, bez osobistego zaangażowania. Oddziela się sfery życia wewnętrznego od kontaktów społecznych. Zanika kult jako wyraz wiary; zarzuca się modlitwę indywidualną i uczestnictwo w niedzielnej liturgii (w wypadku uczniów innego wyznania lub religii błędy i postawy mogą być analogiczne).

---

[2] „Wierni, przez chrzest wcieleni do Kościoła, dzięki otrzymanemu znamieniu są przeznaczeni do uczestnictwa w kulcie religii chrześcijańskiej, i odrodzeni jako dzieci Boże są zobowiązani do wyznawania przed ludźmi wiary, jaką otrzymali od Boga za pośrednictwem Kościoła". KK 11.

[3] „Wyobraźmy sobie świat, który wykreślił prawdziwego Boga ze swego społecznego życia. Będziemy wtedy mieli obraz cyrków rzymskich, gdzie ludzie walczyli ze zwierzętami i umierali, aby swoją śmiercią zabawić innych ludzi. Wykreślając Boga będziemy mieli obraz straszliwych wojen, wycinających w pień mieszkańców podbitych ziem i pozostawienie zgliszczy. Będziemy mieli obozy koncentracyjne dla zagłady całych narodów, czego doświadczył XX wiek". J. Glemp, *Prymas Polski do młodzieży…*, dz. cyt., s. 73.

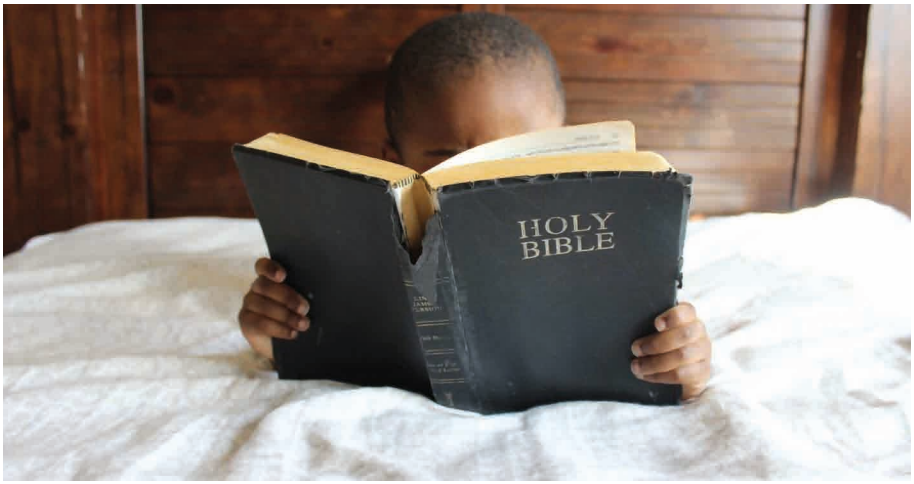

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko w wieku wczesnoszkolnym pogłębia swoją wiedzę religijną. Uczestniczy w lekcjach religii, zna podstawowe zasady swojej wiary, modlitwy. Dobrze jest, jeśli przekaz na temat wyznawanej religii w domu i w szkole jest spójny. Dzieci przyglądają się i naśladują sposób przeżywania wiary w swoim najbliższym środowisku, dlatego bardzo ważna jest postawa rodziców i dziadków – pierwszych, którzy przekazują dziecku wiarę i treści religijne. Nie należy obawiać się uczestnictwa dzieci w praktykach religijnych, nawet nie do końca dla nich zrozumiałych, ponieważ błędem jest utożsamianie wiedzy i świadomości religijnej z wiarą.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Władysław Bełza (1847-1913), polski poeta neoromantyczny, piszący w duchu patriotycznym, piewca polskości, animator życia kulturalnego i oświatowego. Pisał głównie lirykę społeczno-patriotyczną. Wydał zbiory wierszy: *Z wiosny*, *Pieśni liryczne*, *Z doli i niedoli*. Wiele jego patriotyczno-wychowawczych wierszy było skierowanych do polskiej młodzieży i dzieci np.: *Cnoty kardynalne*. Najbardziej znany wiersz Bełzy to *Katechizm polskiego dziecka*, zaczynający się słowami: – Kto ty jesteś? – Polak mały.

Cnoty kardynalne
Trzy są cnoty, o tym wiedz,
Które trzeba w sercu strzec.
Pierwsza, Wiary silna broń,
Wiary, w Polski trwały byt,
Że ją dźwignie Boża dłoń
I na sławy wzniesie szczyt!
Druga, w doli gorzkiej, złej,
Niech od zwątpień strzeże cię;
Zdrój pociechy płynie z niej,
A Nadzieją zowie się!
Trzecia, Miłość, której siew,
W serca rzucił niebios Pan,
Która karze własną krew,
Za ojczysty przelać łan!
Te są cnoty, o tym wiedz,
Któreś winien w sercu strzec!

W. Bełza, *Cnoty kardynalne*, w: tegoż, *Katechizm polskiego dziecka*, wyd. Nortom, Wrocław 2014, s. 9.

Autor wiersza przytacza trzy cnoty teologalne (kardynalne): wiarę, nadzieję i miłość jako wiodące wartości w życiu młodego czytelnika. Wiersz powstał w czasie, gdy Polska pozostawała pod zaborami, dlatego też autor pragnął podnieść morale młodzieży i dzieci, wiążąc postawę młodych Polaków z mocną wiarą w Boga i Jego Opatrzność. Miłość do ojczyzny wiąże się z wiarą i nadzieją na jej rychłą wolność, a także odwagą poświęcenia się dla niej. Autor wskazuje, że młodzi powinni te wartości strzec w swych sercach, mimo trudności.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Drodzy młodzi, dziś musicie opierać się subtelnej a zarazem śmiertelnej pokusie, by wyłączyć Boga z życia albo sprowadzić wiarę do okazjonalnych i formalnych gestów. Kościół potrzebuje świadków gotowych pójść za Chrystusem aż po krzyż.

Jan Paweł II, *Tylko Chrystus ukazuje drogę do pełnego szczęścia*. Przesłanie Ojca Świętego Jana Pawła II do młodzieży katolickiej z Federacji Rosyjskiej przed XX Światowym Dniem Młodzieży, (26.07.2004), 2, w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, dz. cyt.

Ciężar egzystencji przesunął się z perspektywy takiej pewności: chodziło o poranek życia, który uwolnił chwilę od jej ciężaru; wysuszył łzy wieczoru siłą łaskawości, która trwa na zawsze. To jest właśnie to, co chce nam podarować wiara Wielkiej Nocy: patrzeć z wieczora ku porankowi, od części do całości, a tym samym być w drodze do radości odkupionych, jaka płynie z poranka owego trzeciego dnia, w którym najpierw pojawiła się nowina: Chrystus zmartwychwstał.

J. Ratzinger, Benedykt XVI, *Szukajcie tego, co w górze*, dz. cyt., s. 70.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Patrzcie, nauczałem was praw i nakazów, jak mi rozkazał czynić Pan, Bóg mój, abyście je wypełniali w ziemi, do której idziecie, by objąć ją w posiadanie. Strzeżcie ich i wypełniajcie je, bo one są waszą mądrością i umiejętnością w oczach narodów, które usłyszawszy o tych prawach powiedzą: „Z pewnością ten wielki naród to lud mądry i rozumny". Bo któryż naród

wielki ma bogów tak bliskich, jak Pan, Bóg nasz, ilekroć Go wzywamy? Któryż wielki naród ma prawa i nakazy tak sprawiedliwe, jak całe to Prawo, które Ja wam dziś daję? (Pwt 4,5-8).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W ciągu historii, aż do naszych czasów, ludzie w rozmaity sposób wyrażali swoje poszukiwanie Boga przez wierzenia i akty religijne (modlitwy, ofiary, kulty, medytacje itd.). Mimo niejednoznaczności, jaką one mogą w sobie zawierać, te formy wyrazu są tak powszechne, że człowiek może być nazwany istotą religijną. On z jednego człowieka wyprowadził cały rodzaj ludzki, aby zamieszkiwał całą powierzchnię ziemi. Określił właściwe czasy i granice ich zamieszkania, aby szukali Boga, czy nie znajdą Go niejako po omacku. Bo w rzeczywistości jest On niedaleko od każdego z nas. Bo w Nim żyjemy, poruszamy się i jesteśmy (KKK 28).

Por. KKK 39; 842-845; 2244; 2569.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Dajczer T., *Buddyzm w swej specyfice i odrębności wobec chrześcijaństwa*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1993.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, (14.09.1998), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, (25.05.1995), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 753-822.

Jan Paweł II, *Tylko Chrystus ukazuje drogę do pełnego szczęścia*. Przesłanie Ojca Świętego Jana Pawła II do młodzieży katolickiej z Federacji Rosyjskiej przed XX Światowym Dniem Młodzieży, (26.07.2004), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 216-219.

Kasimow H., *Poszukiwanie was wyzwoli. Judaizm w dialogu z religiami świata*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Kongregacja Nauki Wiary, Deklaracja *Dominus Iesus*, (6.08.2000), wyd. Pallottinum, Poznań 2006.

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, w: *Służyć wzrastaniu w prawdzie i miłości. Wybór dokumentów Kościoła na temat szkoły katolickiej i wychowania*, red. J. Poniewierski, wyd. AA, Kraków 2009, s. 431-476.

Malherbe M., *Religie ludzkości*, tłum. M. Frankiewicz, wyd. Znak, Kraków 1999.

Odasso G., *Biblia i religie*, tłum. S. Obirek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Pięć wielkich religii świata. Hinduizm, buddyzm, islam, judaizm, chrześcijaństwo, red. E. Brunner-Traut, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Possenti V., *Religia i życie publiczne*, tłum. T. Żeleźnik, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Ratzinger J., Benedykt XVI, *Szukajcie tego, co w górze*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.

Rusecki M., *Istota i geneza religii*, Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, Lublin–Sandomierz 1997.

Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, (21.11.1964), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-166.

Stern M., *Co to jest judaizm? Odpowiedzi na najczęściej stawiane pytania*, tłum. M. Ruta, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

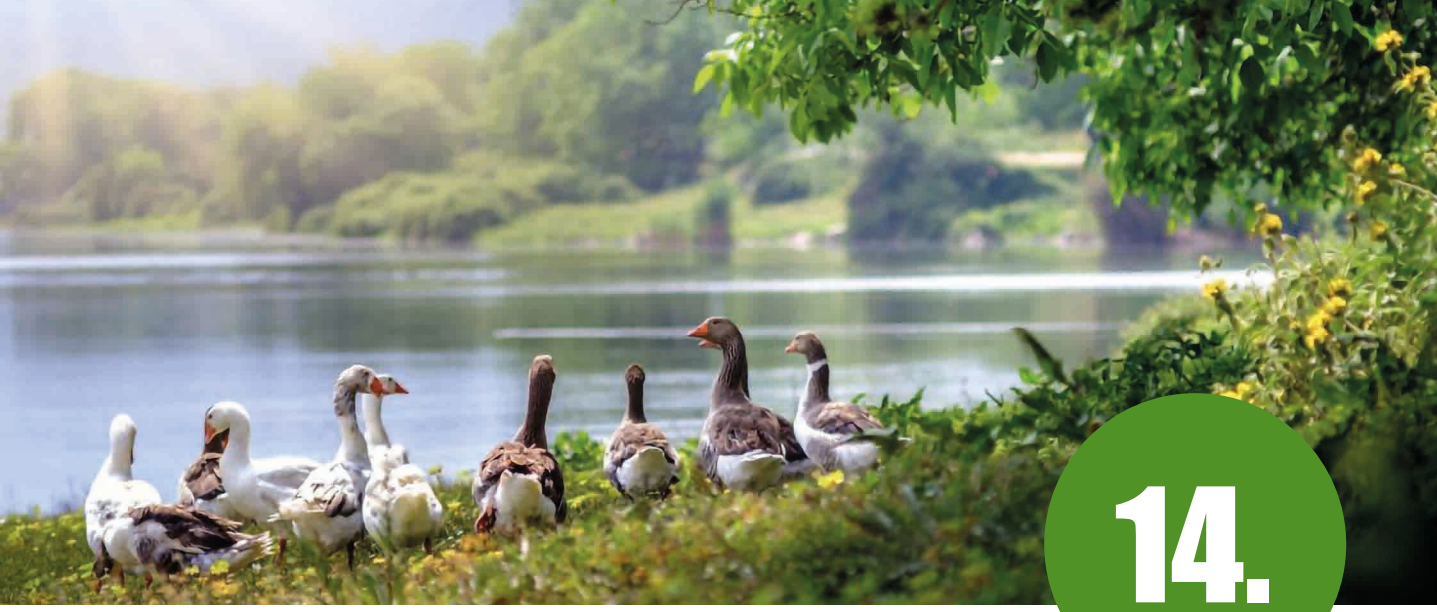

14.

Ekologiczny sposób życia

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Odpowiedzialność za środowisko przyrodnicze

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Uwrażliwienie na problematykę związaną z ekologią

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Stan ekologiczny najbliższego regionu.
- Odgórne i oddolne inicjatywy na rzecz ochrony środowiska.
- Czy możliwe jest pozostawienie Ziemi w nienaruszonym stanie dla przyszłych pokoleń?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Każdy jest odpowiedzialny za swoje zdrowie.
- Nawet małe działania proekologiczne przyczyniają się do zachowania równowagi naturalnej[1].
- Człowiek jest częścią przyrody ożywionej.

Zasady

- Poszerzam swoją wiedzę na temat ochrony środowiska.
- Biorę udział w inicjatywach proekologicznych[2].
- Korzystam z bogactwa przyrody w taki sposób, aby nie zachwiać równowagi biologicznej wszystkich organizmów żywych.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Rodzice są przykładem właściwej konsumpcji i oszczędności.
- W kontakcie z przyrodą najważniejsze jest zdrowie człowieka.
- Właściwe wyżywienie i właściwy ubiór to współpraca z ekologią.

Zasady

- Podsuwam dzieciom książki, filmy, programy telewizyjne na temat zagrożeń i ochrony środowiska.

---

[1] „Poważne problemy ekologiczne wymagają rzeczywistej przemiany mentalności, skłaniającej do przyjęcia nowych stylów życia, w których szukanie prawdy, piękna i dobra oraz wspólnota ludzi dążących do wspólnego rozwoju byłyby elementami decydującymi o wyborze jakości konsumpcji, oszczędności i inwestycji. Te style życia, na płaszczyźnie osobowej i społecznej, powinny czerpać inspirację z powściągliwości, umiarkowania, samodyscypliny. Należy porzucić logikę czystej konsumpcji i wspierać formy produkcji rolnej i przemysłowej, które szanowałyby porządek stworzenia i zaspokajały podstawowe potrzeby wszystkich. Tego typu postawa, wsparta odnowioną świadomością współzależności, łączącej wszystkich mieszkańców ziemi, przyczynia się do usunięcia różnych przyczyn klęsk ekologicznych i pozwala na wypracowanie zdolności szybkiego reagowania na kataklizmy, którymi dotknięte są różne ludy i terytoria. Kwestia ekologiczna nie powinna być podejmowana jedynie ze względu na przerażające perspektywy, jakie rysują się przed ludzkością w wyniku degradacji środowiska. Musi się ona wyrażać przede wszystkim w zdecydowanym dążeniu do autentycznej solidarności o wymiarach światowych". KNSK 486.

[2] „Chrześcijańska ekoetyka zwraca uwagę na ważną korelację: gdzie jest wrażliwość na potrzeby stworzeń, jest również troska o bliźnich, a gdzie bezwzględnie eksploatuje się przyrodę, tam wykorzystuje się też innych ludzi". S. Jaromi, *Ekologia*, w: *Encyklopedia bioetyki*…, dz. cyt., s. 115.

- Biorę udział w akcjach promujących ekologiczny styl życia.
- Uczę dzieci segregacji śmieci oraz tego, na czym polega recycling.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Należy uświadamiać uczniom wpływ ich postawy i zaangażowania na harmonię środowiska naturalnego.
- Nauczyciel kształtuje model ekologicznego postępowania.
- Ekologia obowiązuje środowisko szkolne.

Zasady

- Prowadzę lekcje poświęcone zagadnieniom proekologicznym.
- Zapraszam osoby zaangażowane w działania na rzecz zachowania równowagi ekologicznej.
- Uczę ekologii życia jednostkę (ucznia) i społeczność (klasa, szkoła, osiedle).
- Włączamy dzieci w akcje: dokarmiania ptaków zimą, zbierania żywności dla zwierząt ze schronisk, Sprzątanie Świata oraz Dzień Ziemi.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Grupa samorządowa może przedyskutować i wprowadzić w życie konkretną formę działania proekologicznego na terenie szkoły, np. ustawia pojemniki do segregacji śmieci. Uczniowie robią wystawę na temat ekologii współczesnego środowiska naturalnego. Dzieci mogą zorganizować akcję na rzecz pomocy zwierzętom. Mogą wykonać plakaty nt. prawidłowego segregowania śmieci.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie wykazują zainteresowanie problematyką ekologiczną. Podejmują konkretne działania na rzecz ochrony środowiska. Są świadomi zagrożeń wynikających z niewłaściwego postępowania, wbrew porządkowi naturalnemu.

1.10. ZAGROŻENIA

Ingerencja w porządek naturalny środowiska, z pominięciem ekologii, przyczynia się do zachwiania równowagi życia naszej planety. Zbytnia wiara w potęgę ludzkiej wiedzy może doprowadzić do stosowania praktyk, które mogą obrócić się przeciwko człowiekowi (klonowanie[3], inżynieria genetyczna, eksperymenty nuklearne).

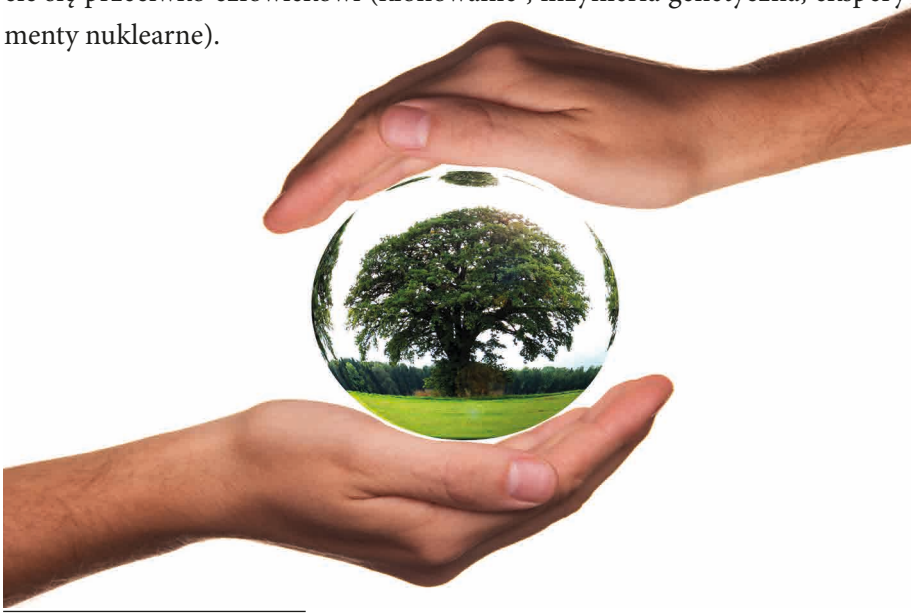

[3] „Próba zapoczątkowania nowego ludzkiego życia przez klonowanie jest zawsze czynem niemoralnym, niezależnie od intencji, jaka temu towarzyszy (w wielu przypadkach ta intencja dodatkowo potęguje zło niemoralnego działania)". T. Kraj, *Klonowanie*, w: *Encyklopedia bioetyki*…, dz. cyt., s. 238.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Edukacja wczesnoszkolna obejmuje edukację proekologiczną. Już od wczesnych lat szkolnych uczymy dzieci, że człowiek jest częścią przyrody ożywionej oraz odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze i wrażliwości na problematykę związaną z ekologią. Najlepiej, gdy dzieci dbają o ekologię swojego najbliższego otoczenia: domu, podwórka, szkoły, miasta, wsi czy regionu. Warto włączać uczniów w oddolne inicjatywy na rzecz ochrony środowiska, zwłaszcza środowiska najbliższego dziecku.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą.

I tak się zdarzyło, że pewnego dnia, kiedy niebo nad brzegiem Wisły rozgorzało błyskawicami Czarownika, z lasu wybiegła dziewczyna. Sawa miała na imię. W otwartych dłoniach niosła gniazdo pełne piskląt i wołała z płaczem:

– Panie! Nie zabijaj ptaków! Zlituj się! Pozwól im śpiewać!
– A wiesz, co ja z tobą zrobię? – przyjrzał się dziewczynie Czarownik.
– Twoje włosy zmienię w liście,
twoje nogi w dwa korzenie,
ani słowa już nie powiesz,
kiedy w wierzbę cię zamienię!
– Tylko ptaki ocal! – błagała Sawa.

W. Chotomska, *Legenda o Warsie i Sawie*, w: tejże, *Legendy polskie*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 66.

Autorka przedstawia scenę, w której Sawa broni piskląt przed złym Czarownikiem. Sawa kocha przyrodę, żyje z nią w zgodzie, troszczy się o każde stworze-

nie. Jest przykładem postawy proekologicznej. Przeciwieństwem tej postawy jest postać Czarownika, który nie znosi przyrody, niszczy wszystko, co żyje. Sawa błaga Czarownika, aby nie niszczył gniazda z pisklętami, jest gotowa ponieść tego konsekwencje. Po przeczytaniu tego fragmentu dzieci utożsamiają się z dobrą, wrażliwą Sawą, która chroni żywe istoty.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Człowiek zdaje się często nie dostrzegać innych znaczeń swego naturalnego środowiska, jak tylko te, które służą celom doraźnego użycia i zużycia. Tymczasem Stwórca chciał, aby człowiek obcował z przyrodą jako jej rozumny i szlachetny „pan" i „stróż", a nie jako bezwzględny „eksploatator".

RH 15.

Gdy człowiek okazuje nieposłuszeństwo Bogu i odmawia poddania się Jego panowaniu, wówczas natura buntuje się przeciw człowiekowi i nie uznaje go za swego „pana", gdyż zaćmił on w sobie obraz Boży. Wezwanie do posiadania i używania środków stworzonych wciąż pozostaje w mocy lecz po grzechu wypełnianie tego wezwania staje się trudne i naznaczone cierpieniem (por. Rdz 3,17-19).

SRS 30.

Najgłębszą i najpoważniejszą implikacją moralną kwestii ekologicznej jest brak szacunku dla życia, który charakteryzuje wiele zachowań sprzecznych z zasadami ochrony środowiska. Zdarza się często, że potrzeby produkcji przeważają nad godnością pracownika, a interesy ekonomiczne biorą górę nad dobrem jednostek czy nawet całych społeczności. W takich przypadkach zanieczyszczenie lub zniszczenia powodowane w środowisku są skutkiem ograniczonego i wynaturzonego światopoglądu, który wiąże się czasem z prawdziwą pogardą dla człowieka.

Jan Paweł II, *Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1990*, (8.12.1989), 7, „L'Osservatore Romano" 1989, nr 12, s. 21.

Kiedy komfort techniczny osiąga szczyty, rodzi się tęsknota za pierwotną tęsknotą. Otaczający człowieka świat, który sam sobie utworzył, staje się dla niego więzieniem. Rozlega się w nim krzyk za wolnością, za czymś zupełnie innym niż to, co człowiek ma wokół siebie. Okazuje się, że czas wolny od zajęć nie oznacza jeszcze wolności i swobody, że trzeba uczyć się mieć czas wolny, jeżeli praca ma nie stracić sensu.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)..., dz. cyt., s. 28.

Kiedy z naciskiem mówimy, że człowiek jest obrazem Boga, to nie powinniśmy zapominać, że każde stworzenie ma określoną funkcję i żadne nie jest zbędne. Cały materialny wszechświat jest językiem miłości Boga, Jego bezgranicznej miłości względem nas. Gleba, woda, góry, wszystko jest wyrazem czułości Boga. Historia przyjaźni z Bogiem ma zawsze miejsce w przestrzeni geograficznej, która staje się znakiem bardzo osobistym, a każdy z nas zachowuje w pamięci miejsca, w których zaznał wiele dobra. Kto dorastał wśród gór lub jako dziecko siadał przy strumieniu, by się z niego napić, albo kto się bawił na placu w swojej dzielnicy, gdy powraca w te miejsca, czuje się wezwany do odzyskania swojej tożsamości.

LS 84.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Pewien człowiek miał zasadzony w swojej winnicy figowiec; przyszedł i szukał na nim owoców, ale nie znalazł. Rzekł więc do ogrodnika: „Oto już trzy lata, odkąd przychodzę i szukam owocu na tym figowcu, a nie znajduję. Wytnij go: po co jeszcze ziemię wyjaławia?" Lecz on mu odpowiedział: „Panie, jeszcze na ten rok go pozostaw, aż okopię go i obłożę nawozem i może wyda owoc. A jeśli nie, w przyszłości możesz go wyciąć" (Łk 13,6-9).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W zamyśle Bożym mężczyzna i kobieta są powołani do czynienia sobie ziemi „poddaną" (Rdz 1,28) jako „zarządcy" Boży. To władanie nie może być samowolnym i niszczącym panowaniem. Mężczyzna i kobieta, stworzeni na obraz Stwórcy, który miłuje „wszystkie stworzenia" (Mdr 11,24), są powołani, by uczestniczyć w Opatrzności Bożej w stosunku do innych stworzeń. Z tego wynika ich odpowiedzialność za świat powierzony im przez Boga (KKK 373).

Por. KKK 339; 341; 346; 373; 378; 2288.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym: zarys problematyki ekologii społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła, red. A. Muszala, wyd. Polwen, Radom 2005.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Grzesica J., *Ochrona środowiska naturalnego człowieka*, wyd. Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993.

Jaromi S., *Stworzyciel i przyroda według Jana Pawła II*, w: *Między niebem a ziemią. Ku etyce ekologicznej*, red. A. Dyduch-Falniowska, M. Grzegorczyk, Z. Kijas i in., wyd. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków 2000.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, (4.03.1979), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, Encyklika *Solicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1990, (8.12.1989), „L'Osservatore Romano" 1989, nr 12, s. 21-22.

Jurczyk B., *Ekologia – człowiek – Kościół. Antropologiczny wymiar kryzysu ekologicznego w ocenie Kościoła*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego, Opole 2002.

Kędzierski P., *Kościół a ekologia*, wyd. Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, Rzeszów 1997.

Między filozofią przyrody a ekofilozofią, red. A. Latawiec, G. Bugajak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 1999.

Ochrona środowiska w filozofii i teologii, red. J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1999.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Poller T., *Bóg, człowiek, natura. Problematyka ekologiczna w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo Instytutu Botaniki PAN i TPN, Kraków–Zakopane 2001.

Ślipko T., *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*, wyd. WAM, Kraków 1994.

Zięba S., *Historia myśli ekologicznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.

15.

Znaczenie i niezbędność ludzkiej pracy

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność współpracy w grupie

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność odkrycia swojej roli w społeczeństwie

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Obowiązek pracy (nauki) i prawo do niej.
- Społeczna wartość pracy (nauki).

– W pracy tworzy się więź społeczna[1].

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Praca powinna być dostosowana do potrzeb i możliwości człowieka.
– Należy wykonywać pracę z poczuciem odpowiedzialności.
– Nie ma pełni życia ludzkiego bez wykonywanej pracy.

Zasady

– Staram się tak wykonywać pracę na rzecz innych, jakbym ja sam był jej odbiorcą.
– Uczestniczę w różnych formach wolontariatu.
– Dostrzegam i doceniam pracę innych ludzi.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Praca buduje wartość człowieka[2].
– Praca umożliwia istnienie w społeczeństwie oraz istnienie społeczeństwa.
– Potrzeba pracy wynika z natury ludzkiej.

Zasady

– Wykonując swoją pracę, daję przykład dziecku.
– Angażuję dziecko w prace domowe, nie wyręczam go w jego obowiązkach.
– Zachęcam do zaangażowania się w wolontariat na rzecz innych.

---

[1] „W więzi pracy uwydatnia się wzajemna potrzeba i użyteczność nasza". S. Wyszyński, *Duch pracy*…, dz. cyt., s. 43.

[2] „Praca potwierdza głęboką tożsamość człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. Człowiek stając się – przez swoją pracę – coraz bardziej panem ziemi, potwierdzając – również przez pracę – swoje panowanie nad widzialnym światem, w każdym wypadku i na każdym etapie tego procesu znajduje się na linii owego pierwotnego ustanowienia Stwórcy, które pozostaje w koniecznym i nierozerwalnym związku z faktem stworzenia człowieka jako mężczyzny i niewiasty «na obraz Boga». Określa to aktywność człowieka w świecie: nie jest on jego panem, ale powiernikiem, powołanym do tego, by przez swoje działanie odciskać w nim ślad tego, którego jest obrazem". KNSK 275.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Należy wskazywać na społeczną użyteczność pracy oraz jej wymiar praktyczny.
- Żadna praca wykonywana w sposób uczciwy nie urąga godności człowieka.
- Człowiek jest powołany, aby budować świat poprzez pracę.

Zasady

- Uczę szacunku dla wszystkich pracowników szkoły.
- Staram się uświadamiać uczniom ich talenty, sugerując wybór przyszłego zawodu.
- Uświadamiam uczniom, że każda godziwa praca ma swój sens, znaczenie i wyjątkowość przypisaną danej jednostce.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Szkoła organizuje „targi wolontariatu", zapraszając do udziału w nich przedstawicieli fundacji i placówek społecznych działających w najbliższej okolicy. Uczniowie zapoznają się z ich działalnością i mogą włączyć się w pracę na rzecz innych (np. dzielenie się swoim czasem z niepełnosprawnymi, osobami starszymi, zbieranie potrzebnych rzeczy dla zwierząt ze schroniska itp.).

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie potrafią dostrzec wartość pracy, jej społeczny wymiar i wartość etyczną[3]. Przy wyborze przyszłego zawodu kierują się swoimi oczekiwaniami, zainteresowaniami i talentami, które zrealizują w przyszłości w pracy.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje ryzyko postrzegania pracy jedynie w kategoriach wartości materialnych. Natomiast jej społeczny charakter zostaje pominięty[4]. Pracę traktuje się tylko jako uciążliwy obowiązek, który pozwala zdobyć pieniądze.

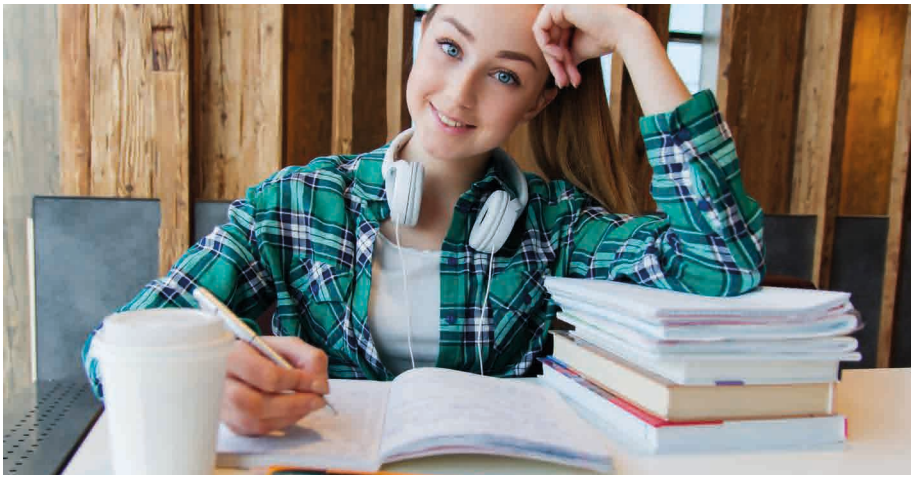

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

W wieku wczesnoszkolnym dziecko rozwija się społecznie, uczy się współpracy z innymi, odkrywa swoją rolę w społeczeństwie oraz role innych ludzi. W procesie wychowawczym podkreśla się, że praca i nauka są bardzo ważnymi ele-

[3] „Praca, ucząc nas miłości, poczucia zależności, pokory, skłania nas do wzajemnej użyteczności, tworzy społeczność ludzką". S. Wyszyński, *Duch pracy*…, dz. cyt., s. 43.

[4] „Dzięki swojej pracy człowiek zazwyczaj zarabia na utrzymanie własne i swoich bliskich, łączy się ze swoimi braćmi i im służy, może praktykować autentyczną miłość i współdziałać w doskonaleniu Boskiego dzieła stworzenia". KDK 67.

mentami życia, warunkują rozwój oraz budują dojrzałość dziecka. Także praca innych ludzi jest pożyteczna, a każda z nich potrzebna całemu społeczeństwu. Dzięki wspólnej nauce i pracy tworzą się więzi społeczne.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem wierszy i opowiadań, m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka*, *Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

Wszyscy dla wszystkich
Murarz domy buduje,
Krawiec szyje ubrania,
Ale gdzieżby co uszył,
Gdyby nie miał mieszkania?
A i murarz by przecie
Na robotę nie ruszył,
Gdyby krawiec mu spodni
I fartucha nie uszył.
Piekarz musi mieć buty,
Więc do szewca iść trzeba,
No, a gdyby nie piekarz,
Toby szewc nie miał chleba.
Tak dla wspólnej korzyści
I dla dobra wspólnego
Wszyscy muszą pracować,
Mój maleńki kolego.

J. Tuwim, *Wszyscy dla wszystkich*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 35.

Przytoczony powyżej wiersz Juliana Tuwima jest pochwałą ludzkiej pracy. Autor podkreśla, że każda praca jest potrzebna i pożyteczna, buduje dobro wspólne. Praca innych ludzi wspomaga nasze życie, bez niej byłoby ono niemożliwe.

Dlatego należy szanować każdą pracę i człowieka, który ją wykonuje. Nie ma zajęć bezwartościowych. Także dziecko ma swego rodzaju „pracę". Jest to jego codzienna rzetelna nauka w szkole, a także pomoc rodzicom w domu.

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

Ta dziewczynka Malwinka – do wszystkiego ochocza; fartuch w drobne paseczki i wstążeczka w warkoczach. Zacznie szybkę trzeć ścierką – to ta szybka aż piszczy; tak jak lśniące lusterko musi pięknie się błyszczeć… Kwiatki stawia wokoło, na okienku, komodzie – żeby było wesoło, tak jak latem w ogrodzie. A jak wytnie firankę w smoki, kwiatki i rybki – to się dziwią sąsiadki, w oknie śmieją się szybki.

A kafelek też ją chwali, bo mu co dzień w piecu pali.

A jak zacznie Malwinka śpiewać piosenkę za piosenką, to się cieszy kafel w piecu i szybka w okienku.

Ale szybka z okna i kafelek z pieca nie żyją wcale w zgodzie.
Posłuchajcie, jak to bywa.
Gdy tylko Malwinka w piecu napali, to kafelek woła:
– O, jak ciepło! O, jak miło! O, już dawno tak nie było!

M. Kownacka, *Kukuryku na ręczniku*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2016, s. 4-6.

Wiersz Marii Kownackiej dotyczy ludzkiej pracy, ale z punktu widzenia dziecka. Autorka ukazuje pracę dziewczynki, która, chociaż jest jeszcze mała, pomaga w domu. Myje okna i lustro, pali w piecu, dba o rośliny, upiększa nimi dom. Malwinka pracuje z radością, jej praca sprawia również radość całemu otoczeniu. Wiersz ukazuje młodemu czytelnikowi, że nawet małe dziecko może wnieść swoją pracą wiele pożytku w życie rodziny.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Wszyscy jesteśmy przekonani o tym, że praca jest dobrem człowieka – dobrem jego człowieczeństwa – przez pracę bowiem człowiek nie tylko przekształca przyrodę, dostosowując ją do swoich potrzeb, ale także urzeczywistnia siebie jako człowiek, a także poniekąd bardziej „staje się człowiekiem".

PS 13.

Ważną rolę w procesie ludzkiego wzrastania Jezusa „w mądrości i w łasce" odgrywała cnota pracowitości, jako że „praca jest dobrem człowieka", które „przekształca przyrodę" i sprawia, że człowiek „poniekąd bardziej staje się człowiekiem". Ze względu na wielkie znaczenie pracy w życiu człowieka wszyscy ludzie powinni zrozumieć i w pełni przeżywać jej sens, aby „przez nią przybliżać się do Boga Stwórcy i Odkupiciela, uczestniczyć w Jego zbawczych zamierzeniach w stosunku do człowieka i świata i pogłębiać w swym życiu przyjaźń z Chrystusem, podejmując przez wiarę żywy udział w Jego trojakim posłannictwie: Kapłana, Proroka i Króla".

RC 23.

LE 25.

Świadomość, że przez pracę człowiek uczestniczy w dziele stworzenia, stanowi najgłębszą pobudkę do jej podejmowania na różnych odcinkach.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)..., dz. cyt., s. 27-28.

Stosunek człowieka do pracy i zadań ziemskich bardzo się zmienił. W starożytności ideałem było uwolnić się od pracy i starań ziemskich, a czas wolny poświęcić prawdzie. Zajmowanie się sprawami przyziemnymi wydawało się ciężarem i odwróceniem uwagi od spraw istotnych. Człowiek dzisiejszy patrzy na służbę światu z pewnego rodzaju religijną żarliwością. Za nic ma ucieczkę od świata i nie docenia czasu swobody. Szansę człowieka widzi w możliwości zmienienia oblicza ziemi, wykorzystania jej zasobów, uczynienia z niej wygodnego mieszkania.

Franciszek, Audiencja generalna, (1.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 54.

Praca należy do planu miłości Boga; jesteśmy wezwani, by doglądać i strzec wszystkich dóbr stworzenia, i w ten sposób uczestniczymy w dziele stworzenia! Praca jest elementem o podstawowym znaczeniu dla godności osoby. Praca, by posłużyć się metaforą, namaszcza nas godnością, napełnia nas godnością, upodabnia nas do Boga, który pracował i pracuje, działa zawsze (por. J 5,17); daje możliwość utrzymania samych siebie, własnej rodziny, wniesienia wkładu w rozwój własnego kraju. Myślę w tym momencie o trudnościach, jakie w różnych krajach napotyka dziś świat pracy i przedsiębiorczości.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Albowiem królestwo niebieskie podobne jest do gospodarza, który wyszedł wczesnym rankiem, aby nająć robotników do swej winnicy. Umówił się z robotnikami o denara za dzień i posłał ich do winnicy. Gdy wyszedł około godziny trzeciej, zobaczył innych, stojących na rynku bezczynnie, i rzekł do nich: „Idźcie i wy do mojej winnicy, a co będzie słuszne, dam wam". Oni poszli. Wyszedłszy ponownie około godziny szóstej i dziewiątej, tak samo uczynił. Gdy wyszedł około godziny jedenastej, spotkał innych stojących i zapytał ich: „Czemu tu stoicie cały dzień bez-

czynnie?" Odpowiedzieli mu: „Bo nas nikt nie najął". Rzekł im: „Idźcie i wy do winnicy!" A gdy nadszedł wieczór, rzekł właściciel winnicy do swego rządcy: „Zwołaj robotników i wypłać im należność, począwszy od ostatnich aż do pierwszych!" Przyszli najęci około jedenastej godziny i otrzymali po denarze. Gdy więc przyszli pierwsi, myśleli, że więcej dostaną; lecz i oni otrzymali po denarze. Wziąwszy go, szemrali przeciw gospodarzowi, mówiąc: „Ci ostatni jedną godzinę pracowali, a zrównałeś ich z nami, którzyśmy znosili ciężar dnia i spiekotę". Na to odrzekł jednemu z nich: „Przyjacielu, nie czynię ci krzywdy; czy nie o denara umówiłeś się ze mną? Weź, co twoje i odejdź! Chcę też i temu ostatniemu dać tak samo jak tobie. Czy mi nie wolno uczynić ze swoim, co chcę? Czy na to złym okiem patrzysz, że ja jestem dobry?" Tak ostatni będą pierwszymi, a pierwsi ostatnimi (Mt 20,1-16).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Praca ludzka jest bezpośrednim działaniem osób stworzonych na obraz Boży i powołanych do przedłużania – wraz z innymi – dzieła stworzenia, czyniąc sobie ziemię poddaną. Praca jest zatem obowiązkiem: „Kto nie chce pracować, niech też nie je!" (2 Tes 3,10). Szanuje ona dary Stwórcy i otrzymane talenty. Może mieć także wymiar odkupieńczy. Znosząc trud pracy w łączności z Jezusem, rzemieślnikiem z Nazaretu i ukrzyżowanym na Kalwarii, człowiek współpracuje w pewien sposób z Synem Bożym w Jego dziele Odkupienia. Potwierdza, że jest uczniem Chrystusa, niosąc krzyż każdego dnia w działalności, do której został powołany. Praca może być środkiem uświęcania i ożywiania rzeczywistości ziemskich w Duchu Chrystusa (KKK 2427).

Por. KKK 2728.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Bartnik Cz., *Praca jako wartość humanistyczna*, [nakł. aut.], Lublin 1991.

Bartnik Cz., *Teologia pracy ludzkiej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1977.

Bortkiewicz P., *Etos pracy. Nauczanie moralne i społeczne kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Franciszek, Audiencja generalna, (1.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 54.

Gałkowski J., *Ziemski los człowieka. Jana Pawła II myśl o pracy*, wyd. KUL, Lublin 2004.

Jan Paweł II, Adhortacja *Redemptoris custos*, (15.08.1989), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 2: *Adhortacje*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2006, s. 302-319.

Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, (14.09.1981), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jarmoch E., *Człowiek pracy w filozofii Jana Pawła II*, wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2003.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2000.

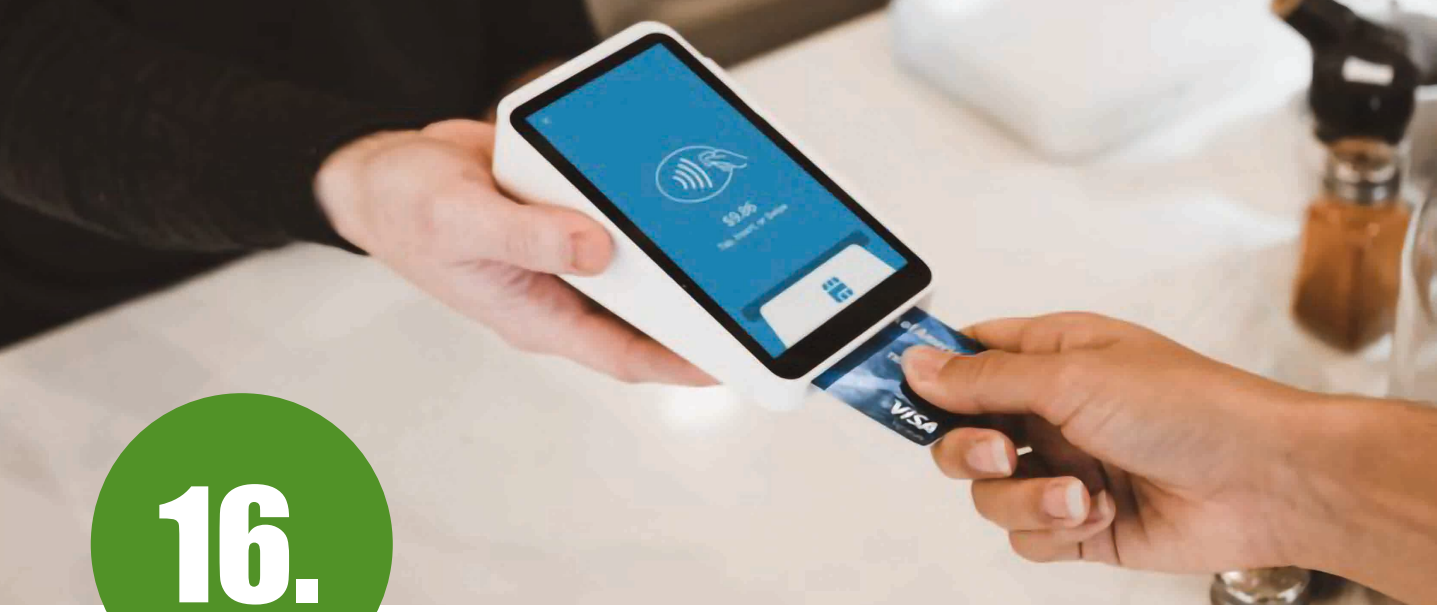

16.

Wartość materialnego wymiaru życia ludzkiego, wartość pieniądza

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność dzielenia się z innymi

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wyzbycie się postawy egoistycznej i roszczeniowej

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Potrzeby człowieka nie ograniczają się do potrzeb materialnych.
- Miarą człowieka nie jest jego stan posiadania.

– Potrzeba wrażliwości społecznej we współczesnym świecie.
– Jak mądrze gospodarować swoimi zasobami materialnymi.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Człowiek jest bytem złożonym z ducha i materii.
– Każdemu człowiekowi przysługuje prawo do własności prywatnej[1].
– Wartości materialne należy traktować jako środek, a nie główny cel w życiu[2].

Zasady

– Szanuję wartość pieniądza.
– Staram się oszczędzać.
– Nie wydaję zaoszczędzonych pieniędzy wyłącznie na zabawę.
– W miarę możliwości pomagam innym[3].

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Wartości materialne powinny służyć człowiekowi, a nie odwrotnie.
– Należy uczyć dziecko dzielenia się posiadaną własnością[4].

---

[1] „Jan Paweł II przypomina, że własność prywatna należy do praw natury, daje przestrzeń dla autonomii osobistej i rodzinnej, poszerzając ludzką wolność. (…) Posiadanie własności jest więc uprawnieniem osobowym człowieka". J. Kalniuk, *Własność*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego*…, dz. cyt., s. 572.

[2] „Z własności prywatnej wynikają obiektywne korzyści dla podmiotu, jakim jest posiadacz tej własności, niezależnie, czy jest nim jednostka, czy wspólnota: lepsze warunki życia, zabezpieczenie na przyszłość, szersze możliwości wyboru. Z drugiej strony, z własnością prywatną mogą się również wiązać iluzoryczne i kuszące obietnice. Człowiek albo społeczeństwo, doprowadzając do absolutyzacji jej znaczenie, doświadcza prędzej czy później najbardziej radykalnego niewolnictwa. Nie można bowiem uważać żadnego posiadania za obojętne, jeśli chodzi o jego wpływ zarówno na jednostki, jak i na instytucje: właściciel, który nieostrożnie zacznie nadawać pierwszorzędne znaczenie posiadanym przez siebie dobrom, i wręcz je ubóstwiać (por. Mt 6,24; 19,21-26; Łk 16,13), zostaje przez nie opętany i podporządkowany im. Tylko uznając ich zależność od Boga Stwórcy, a co za tym idzie, wykorzystując je do realizacji celu, jakim jest dobro wspólne, można nadać dobrom materialnym rolę narzędzi pożytecznych dla wzrostu ludzi i narodów". KNSK 181.

[3] „Na pochwałę i wsparcie zasługują ci chrześcijanie, szczególnie młodzi, którzy dobrowolnie deklarują się udzielać pomocy innym ludziom i narodom". KDK 88.

[4] „Człowiek powinien uważać legalnie posiadane przez siebie rzeczy nie tylko za swoje własne, lecz także za wspólne, zewnętrzne, w tym znaczeniu, że mogą one przynieść pożytek nie tylko

– Przyzwolenie na roszczeniową postawę dziecka wobec innych pociąga za sobą wiele zagrożeń.

Zasady

– Uczę dziecko, jak umiejętnie gospodarować pieniędzmi.
– Daję przykład oszczędności.
– W miarę możliwości dzielę się swoimi dobrami z bardziej potrzebującymi (zbiórka ubrań, żywności, pieniędzy).

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Nie można dyskryminować uczniów z powodu ich sytuacji materialnej.
– Należy uwrażliwiać wychowanków także na niematerialne aspekty życia.
– Nie należy narażać rodziców uczniów na zbyt duże wydatki (drogie wycieczki, prezenty dla nauczycieli, pomoce szkolne).

Zasady

– Staram się organizować pomoc materialną dla potrzebujących uczniów[5].
– Nie dzielę uczniów na biednych i bogatych.
– Zwracam uwagę na skromność ubioru i zachowania, żeby nie eksponować kontrastów materialnych w klasie i szkole.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie tworzą fundusz klasowy, na który będą odkładać część kieszonkowego. Ważne, żeby cel zbiórki był wybrany wspólnie przez uczniów podczas dyskusji. Dobrze jest skoncentrować się na potrzebach lokalnej społeczności, na potrzebujących kolegach. Uczniowie chętnie biorą udział w akcjach charytatywnych na dużą skalę, warto wykorzystać ich naturalną wrażliwość i stworzyć warunki, by sami podjęli taką inicjatywę.

---

jemu samemu, lecz także innym. Powszechne przeznaczenie dóbr niesie za sobą zobowiązania prawowitych właścicieli, dotyczące ich używania. Pojedyncza osoba nie może działać, nie zważając na skutki korzystania z własnych zasobów, ale powinna postępować w taki sposób, by oprócz korzyści osobistych i rodzinnych troszczyć się również o dobro wspólne". KNSK 178.

[5] „O ile posiadanie prywatne jest strzeżone przez cnotę sprawiedliwości, o tyle użytkowaniem dóbr rządzi cnota miłości, obowiązek jałmużny, dobroczynność i wspaniałomyślność". S. Wyszyński, *Duch pracy*…, dz. cyt., s. 49.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie potrafią docenić wartość pieniądza, pozytywne i negatywne strony posiadania dóbr materialnych. Są wrażliwi na potrzeby innych, nie manifestują swojego bogactwa. Chętnie uczestniczą w akcjach charytatywnych. Potrafią podzielić się z innymi tym, co mają.

1.10. ZAGROŻENIA

Dzieciom i młodzieży grozi jednostronne, materialistyczne postrzeganie rzeczywistości, absolutyzowanie wartości materialnych, przywiązywanie wagi tylko do pieniędzy. Często ocenia się innych na podstawie tego, co mają, a nie tego, jacy są. Uczniowie lepiej sytuowani nie mają wyczucia i wrażliwości wobec biedniejszych od siebie, manifestując swój status posiadania.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Rozwój społeczny dziecka w początkowym etapie edukacji szkolnej dotyczy właściwego rozumienia materialnego wymiaru ludzkiego życia. Dzieci rozwijają swoje umiejętności społeczne i matematyczne, same potrafią zrobić drobne zakupy. Rozumieją, na czym polega oszczędzanie na rzecz, o której marzą. Edukacja na tym etapie powinna kształtować umiejętność dzielenia się z innymi

oraz wyzbywania się postawy egoistycznej i roszczeniowej. Dzieci rozumieją, że wymiar materialny nie jest jedynym wymiarem ludzkiego życia, a miarą człowieka nie jest jego stan posiadania. Już wówczas należy kształtować wrażliwość na potrzeby innych.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą.

A na ławie przy Pietrku siedzi już gruby jegomość. Czerwony na twarzy, brzuchaty i na pewno bogaty. Łakomym wzrokiem spojrzał na młynek, sięgnął do kiesy, śmignął Pietrkowi przed nosem miedzianym pieniążkiem, puścił go po stole. Pieniądz potoczył się, zakręcił, brzęknął, a pan powiedział:

– Dam Ci go za młynek…

– Nie – pokręcił głową Pietrek.

Drugi raz sięgnął pan do kiesy. Zakręcił drugim pieniążkiem. Srebrnym.

– A teraz? – namawia coraz bardziej kusząco. – Za srebro?

– Za srebro też nie.

A pan coraz bardziej na młynek chytry, coraz czerwieńszy na twarzy, złoty dukat wyciągnął, złotem przed oczami błysnął.

– Nie kuście, panie – roześmiał się Pietrek. – Nic z tego. Młynka nie sprzedam. Dostałem go od Solnego Dziadka i za żadne skarby się z nim nie rozstanę.

W. Chotomska, *Legenda o Czarodziejskim Młynku z Wieliczki*, w: tejże, *Legendy polskie*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 57-58.

Fragment lektury obrazuje wartość materialnego wymiaru ludzkiego życia. Pietrek, który otrzymał od Solnego Dziadka czarodziejski młynek, mimo swojego młodego wieku, doskonale rozumie, jaki skarb posiada. Mimo iż bogaty człowiek proponuje mu pieniądze, on uparcie odmawia. Nie może go skusić ani

srebrem, ani złotem. Pietrek wie, że są rzeczy cenniejsze niż srebro i złoto – to niewyczerpany dar soli, którą miele młynek, ilekroć chłopiec nim zakręci.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Tak zwana „jakość życia" jest interpretowana najczęściej lub wyłącznie w kategoriach wydajności ekonomicznej, nieuporządkowanego konsumpcjonizmu, atrakcji i przyjemności czerpanych z życia fizycznego, natomiast zapomina się o głębszych – relacyjnych, duchowych i religijnych – wymiarach egzystencji. W takim klimacie cierpienie, które nieustannie ciąży nad ludzkim życiem, ale może też stać się bodźcem do osobowego wzrostu, zostaje „ocenzurowane", odrzucone jako bezużyteczne, a nawet jest zwalczane jako zło, którego należy unikać zawsze i we wszystkich okolicznościach.

EV 23.

Nasze czasy są dramatyczne i zarazem fascynujące. Podczas gdy z jednej strony wydaje się, iż ludzie zabiegają o dobrobyt materialny i pogrążają się coraz bardziej w konsumistycznym materializmie, to z drugiej strony ujawnia się dziś pełne niepokoju poszukiwanie sensu istnienia, potrzeba życia wewnętrznego, pragnienie nauczenia się koncentracji i modlitwy.

RMs 38.

W dzisiejszych czasach rozwinęło się wiele obszarów planety, chociaż w sposób problematyczny i niejednorodny, wchodząc do grona wielkich potęg, które mają odegrać ważną rolę w przyszłości. Trzeba jednak podkreślić, że nie wystarcza jedynie postęp ekonomiczny i techniczny. Rozwój musi być przede wszystkim prawdziwy i integralny. Wyjście z zacofania ekonomicznego, samo w sobie pozytywne, nie rozwiązuje złożonej kwestii promocji człowieka ani w przypadku krajów uczestniczących w tym procesie, ani w krajach już rozwiniętych ekonomicznie, ani w krajach ubogich, które oprócz dawnych form wyzysku mogą doświadczać negatywnych skutków rozwoju naznaczonego wypaczeniami i brakiem równowagi.

Benedykt XVI, enc. *Caritas in veritate*, (29.06.2009), 23, Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Tym, co dzisiaj rządzi, nie jest człowiek, ale pieniądz, to pieniądz, pieniądze rządzą. A Bóg, nasz Ojciec, powierzył zadanie doglądania ziemi nie pieniądzom, ale nam: mężczyznom i kobietom, do nas należy to zadanie! Tymczasem mężczyźni i kobiety są poświęceni w imię bożków zysków i konsumpcji: „jest to kultura odrzucenia". Kiedy psuje się komputer, robi to tragedię, ale ubóstwo, potrzeby, dramaty tak wielu osób stają się czymś normalnym. Jeśli w zimową noc tutaj w pobliżu, np. przy ulicy Ottaviano, umiera człowiek, nie budzi to zainteresowania. Jeśli w tylu częściach świata są dzieci, które nie mają co jeść, nie budzi to zainteresowania, wydaje się, że to rzecz normalna. Tak nie może być! A jednak takie rzeczy stają się czymś normalnym: to, że ludzie bezdomni umierają z zimna na ulicy, nie budzi zainteresowania. Natomiast spadek notowań o 10 punktów, to jest tragedia! W ten sposób osoby są odrzucane, jakby były odpadami.

Franciszek, *Audiencja generalna*, (5.06.2013), w: Alfabet Franciszka, dz. cyt., s. 78.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Żył pewien człowiek bogaty, który ubierał się w purpurę i bisior i dzień w dzień ucztował wystawnie. U bramy jego pałacu leżał żebrak pokryty wrzodami, imieniem Łazarz. Pragnął on nasycić się odpadkami ze stołu bogacza. A także i psy przychodziły i lizały jego wrzody. Umarł żebrak, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama. Umarł także bogacz i został pogrzebany. Gdy cierpiąc męki w Otchłani, podniósł oczy, ujrzał z daleka Abrahama i Łazarza na jego łonie. I zawołał: „Ojcze Abrahamie, ulituj się nade mną i przyślij Łazarza; aby koniec swego palca umoczył w wodzie i ochłodził mój język, bo strasznie cierpię w tym płomieniu". Lecz Abraham odrzekł: „Wspomnij, synu, że za życia otrzymałeś swoje dobra, a Łazarz w podobny sposób – niedolę; teraz on tu doznaje pociechy, a ty męki cierpisz. A ponadto między nami a wami zionie ogromna przepaść, tak że nikt, choćby chciał, stąd do was przejść nie może ani stamtąd nie przedostają się do nas". Tamten rzekł: „Proszę cię więc, ojcze, poślij go do domu mojego ojca! Mam bowiem pięciu braci: niech ich ostrzeże, żeby i oni nie przyszli na to miejsce męki". Lecz Abraham odparł: „Mają Mojżesza i Proroków, niechże ich słuchają!". „Nie, ojcze Abrahamie – odrzekł tamten – lecz gdyby kto z umarłych poszedł do nich, to się nawrócą". Odpowiedział mu: „Jeśli Mojżesza i Proroków nie słuchają, to choćby kto z umarłych powstał, nie uwierzą" (Łk 16,19-31).

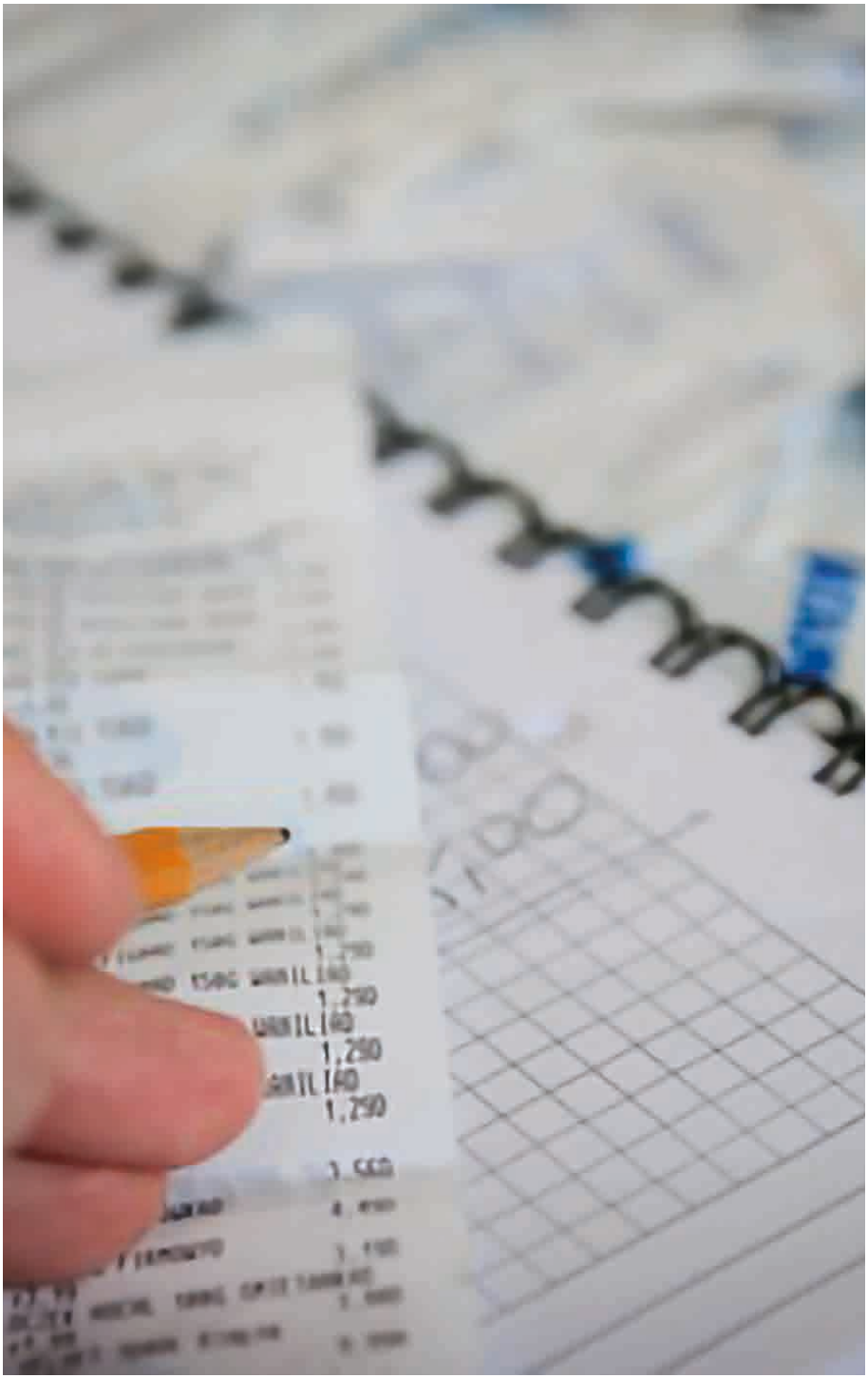
1,250
1,250
1,250

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Obiecane szczęście stawia nas wobec decydujących wyborów moralnych. Zaprasza nas do oczyszczenia naszego serca ze złych skłonności i do poszukiwania nade wszystko miłości Bożej. Uczy nas, że prawdziwe szczęście nie polega ani na bogactwie czy dobrobycie, na ludzkiej sławie czy władzy, ani na żadnym ludzkim dziele, choćby było tak użyteczne jak nauka, technika czy sztuka, ani nie tkwi w żadnym stworzeniu, ale znajduje się w samym Bogu, który jest źródłem wszelkiego dobra i wszelkiej miłości. Bogactwo jest wielkim bożyszczem dzisiejszych czasów; to jemu właśnie wielu ludzi składa hołd. Mierzą oni szczęście według stanu posiadania, a także według stanu posiadania odmierzają szacunek… Wszystko to bierze się z przekonania, że będąc bogatym można wszystko. Bogactwo jest więc jednym z bożków dzisiejszych czasów. Innym jest uznanie… Doszło do tego, że uznanie, fakt bycia znanym, czynienia wrzawy w świecie (co można by nazwać rozgłosem prasowym) uważa się za dobro samo w sobie, za najwyższe dobro, za przedmiot najwyższej czci (KKK 1723).

Por. KKK 226; 339; 2402; 2456; 2535-2537; 2544-2546; 2552; 2556.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

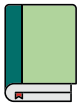

Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*, (29.06.2009), Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Braun A., *Czy dzieci muszą mieć wszystko? Drogi wyjścia ze spirali konsumpcji. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, tłum. R. Zajączkowski, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2004.

Doboszyński A., *Ekonomia miłosierdzia*, wyd. ProLog, Warszawa 1995.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Audiencja generalna, (5.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 78.

Fromm E., *Mieć czy być. Duchowe podstawy nowego społeczeństwa*, tłum. J. Miziński, Wydawnictwo Klubu Otryckiego, Warszawa 1989.

Gilder G., *Bogactwo i ubóstwo*, tłum. J. Kropiwnicki, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Warszawa 1988.

Górniak J., *My i nasze pieniądze. Studium postaw wobec pieniądza*, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2000.

Hostyński L., *Wartości w świecie konsumpcji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.

Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, (25.03.1995), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 639-752.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, (7.12.1990), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 511-616.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława B.M. Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Papieska Rada Iustitia et Pax, Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pałucki J., *Dobre bogactwo*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 1992.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Wyszyński S., *Do „Solidarności" rady i wskazania*, Wydawnictwo Soli Deo, Warszawa 1996.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2000.

Zwoliński A., *Między biedą a bogactwem*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2001.

17.

Wartości różnorakich powołań: małżeństwa, życia samotnego, życia duchownego

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność pełnienia określonych ról w danym powołaniu życiowym

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Odkrywanie wartości w przyszłym powołaniu życiowym

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wybór powołania jako wyraz wolności człowieka.
- Wartości życia ludzkiego jako podstawa powołania.

– Formy życia ludzkiego: małżeństwo[1], życie w pojedynkę, życie duchowne.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Wybór powołania życiowego dokonuje się zgodnie z wolą każdego człowieka.
– Różnica płci kształtuje osobowość mężczyzny i kobiety.
– Przez powołanie realizuje się wartości i ideały życia ludzkiego[2].

Zasady

– Odkrywam własne naturalne powołanie poprzez przeżywanie swojej kobiecości, albo męskości. Przygotowuję się do mojego powołania, poznając jego wartości.
– Mam świadomość, że tylko właściwe rozpoznanie i realizowanie własnego powołania da mi poczucie spełnienia i szczęścia.
– Analizuję powołania bliskich mi osób.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Każdy człowiek, również moje dziecko, ma prawo do wyboru i realizacji określonego powołania[3].

---

[1] „Małżeństwo to powołanie we dwoje, wymaga więc także wspólnego dialogu. Małżonkowie nie mogą z niego zrezygnować, gdyż on utrwala między nimi więź". *Człowiek – osoba – płeć*, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998, s. 135.

[2] „Objawienie w Chrystusie tajemnicy Boga jako Miłości trynitarnej jest jednocześnie objawieniem powołania osoby ludzkiej do miłości. Rzuca ono światło na osobową godność i wolność mężczyzny i kobiety oraz istotny ludzki instynkt społeczny, ukazując je w całej ich głębi: być osobą na obraz i podobieństwo Boga – oznacza także bytować w relacji, w odniesieniu do drugiego „ja", ponieważ sam Bóg jeden i w trzech Osobach, jest komunią Ojca, Syna i Ducha Świętego (…). Objawienie chrześcijańskie rzuca nowe światło na tożsamość, powołanie i ostateczne przeznaczenie osoby i rodzaju ludzkiego. Każda osoba jest przez Boga stworzona, kochana i zbawiona w Jezusie Chrystusie, a realizuje siebie, nawiązując liczne relacje miłości, sprawiedliwości, solidarności z innymi osobami, podczas prowadzenia swojej wielorakiej działalności w świecie, gdy działanie ludzkie dąży do propagowania godności i integralnego powołania osoby, poprawy jakości warunków jej egzystencji, spotkania i solidarności ludów i narodów, wówczas jest zgodne z zamysłem Boga, który nie przestaje nigdy okazywać swoim dzieciom dowodów miłości i opatrzności". KNSK 34-35.

[3] „Chrześcijańscy małżonkowie (…) dla swoich dzieci są pierwszymi zwiastunami wiary i wychowawcami, dlatego niech słowem i przykładem przygotowują je do życia chrześcijańskiego

- Każde powołanie opiera się na określonych wartościach.
- Nie ma bardziej i mniej wartościowego powołania. Wszystkie powołania są jednakowo godne.
- Życie w pojedynkę nie oznacza życia samotnego, wyobcowanego.

Zasady

- Realizuję moje powołanie w małżeństwie i w rodzinie.
- Ukazuję mojemu dziecku wartości każdego powołania.
- Przygotowuję moje dziecko do pełnienia ról naturalnych, społecznych, zgodnych z powołaniem.

i apostolskiego, pomagają im roztropnie w rozpoznaniu ich powołania, a w przypadku odkrycia w nich powołania świętego niech pielęgnują je z wielką troskliwością". DA 11.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Należy dostrzegać godność różnych powołań człowieka.
- Wartość poszczególnych powołań jest podstawą ich wyboru.
- Do realizacji konkretnego powołania człowiek przygotowywany jest poprzez wychowanie.

Zasady

- Ukazuję wartości, potrzebę i niezbędność różnych powołań w życiu indywidualnym i społecznym.
- Analizuję z uczniami wartości i sposoby realizacji życiowych powołań.
- Jako wychowawca realizuję swoje własne powołanie najlepiej, jak potrafię.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie zastanawiają się, jak, ich zdaniem, będzie wyglądać ich przyszłe życie: rodzina, dzieci. Uczniowie mogą wykonać pracę plastyczną na ten temat. Po wykonaniu prac warto porozmawiać z dziećmi o tym, co znalazło się w ich pracach i dlaczego.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Każdy z wychowanków zastanawia się nad swoim powołaniem w przyszłości[4]. Potrafi docenić i przeanalizować powołania innych ludzi. Rozumie, na czym polega różnica płci i naturalne powołanie do małżeństwa i życia w rodzinie.

1.10. ZAGROŻENIA

Często młodzi ludzie napotykają trudności w rozpoznawaniu swojego powołania. Nie rozumieją roli związanej ze swoją płcią. Brakuje im umiejętności dokonywania wyborów w życiu oraz programu postępowania na najbliższe lata. Istnieje ryzyko, że nie będą uznawali wartości i ideałów jako zasad życiowych.

---

[4] „Jest też szczególne powołanie do kapłaństwa i stanu zakonnego. Powołanie takie objawia się najczęściej w ten sposób, że młoda dziewczynka czy młody chłopiec słyszy głos wewnętrzny, aby poświęcić się na wyłączną służbę Jezusowi Chrystusowi. Tego wewnętrznego głosu nie można w sobie zagłuszyć. Staje się coraz silniejszy. Trzeba wtedy modlić się, żeby zrozumieć wolę Bożą". J. Glemp, *Prymas Polski do…*, dz. cyt., s. 64.

Grozi im jednostronne, materialistyczne i bezideowe postrzeganie rzeczywistości. Swoje powołanie rozumieją tylko w kategoriach ekonomicznych, dotyczących jedynie przyszłego zawodu.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko w wieku wczesnoszkolnym obserwuje wokół siebie ludzi posiadających różne powołania życiowe, żyjących w rodzinach lub w pojedynkę. Dziecko zauważa, że niektórzy ludzie, z własnego wyboru lub też z powodu rozmaitych okoliczności, nie żyją w rodzinach czy też w pełnych rodzinach. Z pewnością te sytuacje wymagają rozmowy z dzieckiem, gdyż wzbudzają one w nim naturalne zainteresowanie. Warto wyjaśnić, że niektórzy ludzie rezygnują z posiadania rodziny ze względu na wyższe dobro, jak np. stan duchowny lub też żyją sami ze względu na okoliczności życiowe, których doświadczają (rozwód, śmierć małżonka, wyjazd małżonka do pracy za granicę itp.).

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Terlikowska ps. Marcin Terebesz (1920-1990), polska pisarka dziecięca, poetka, scenarzystka filmów animowanych, autorka słuchowisk radiowych i audycji telewizyjnych. Jest także autorką piosenek oraz książek popularyzatorskich dla dzieci i młodzieży. Debiutowała w 1950 r. na łamach prasy dziecięcej, na stałe współpracowała z czasopismem „Świerszczyk". Wiele z jej książek zostało przetłumaczonych na języki obce.

Pierwszy konar

Z pierwszej gałęzi, a właściwie z pierwszego konara – bo taka gruba gałąź nazywa się konar – widać tylko kuchnię starej pani Rachlińskiej. Niby nic nadzwyczajnego – kuchnia. Byliśmy niejeden raz w tej kuchni i pani Rachlińska przemywała nam rozbite kolana. Ale z gałęzi, przez zielone liście, kuchnia pani Rachlińskiej wygląda zupełnie inaczej. Może dlatego, że nie ma tam nas ani naszych rozbitych kolan, tylko sama pani Rachlińska.

Ona jest bardzo sama. Z gałęzi, przez okno widać to wyraźnie. A najbardziej sama jest tuż przed wieczorem, kiedy nie ma żadnych kolan do przemycia. Ale przeważnie są.

Pani Rachlińska wcale nie ma wnuków, bo jej dzieci zostały zabite w czasie wojny, kiedy były zupełnie młode. Mamusia powiedziała, żebyśmy nie dokuczali pani Rachlińskiej. Ale my jej nie dokuczamy. Bo przecież ona ujęła się za nami, kiedy pierwszy raz wdrapaliśmy się na drzewo.

M. Terlikowska, *Drzewo do samego nieba*, wyd. Muza, Warszawa 2018, s. 6.

Przytoczony powyżej fragment dotyczy życia samotnej kobiety widzianej oczami dzieci. Pani Rachlińska, jak mówią dzieci, jest „zupełnie sama". Dzieci widzą jej samotność przez okno z gałęzi, na której siedzą, zwłaszcza wieczorem, kiedy nikogo nie ma w jej domu. Pani Rachlińska straciła rodzinę podczas wojny. Na tym przykładzie widzimy właściwie przeżywaną samotność. Starsza kobieta nie jest zgorzkniała i pełna złości, lecz przepełniona miłością, oddaniem i opieką. Pani Rachlińska opatruje dzieciom potłuczone kolana, kiedy trzeba – bierze je w obronę. Jest ich przyjaciółką. W ten sposób starsza pani zyskuje sympatię sąsiadów i w gruncie rzeczy nie jest samotna, lecz otoczona życzliwymi jej ludźmi, mimo braku najbliższej rodziny.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Czym jest powołanie? Jest wewnętrznym wezwaniem łaski, które zapada w duszę jak ziarno, aby w niej dojrzewać. Pan wzywa wszystkich chrześcijan do świętości, do naśladowania Go, do życia wedle Ewangelii. (…) Każde takie powołanie jest szczególnym darem dla tego, kto jest wezwany – a także dla całej wspólnoty Kościoła.

Jan Paweł II, *Czym jest powołanie?* Przemówienie w czasie modlitwy Anioł Pański, (14.12.1980), w: tegoż, *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*, oprac. J. Żukowicz, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1983, s. 317.

W szczególności Duch Święty objawia nam i przekazuje podstawowe powołanie, które Ojciec odwiecznie kieruje do wszystkich ludzi: powołanie „aby byli święci i nieskalani przed Jego obliczem", ponieważ „z miłości przeznaczył ich dla siebie jako przybranych synów przez Jezusa Chrystusa" (por. Ef 1,4-5).

PDV 19.

Powołanie jest wezwaniem, które wymaga wolnej i odpowiedzialnej odpowiedzi. Integralny rozwój ludzki zakłada odpowiedzialną wolność osoby i ludów: żadna struktura nie może zagwarantować owego rozwoju niezależnie od odpowiedzialności ludzkiej i ponad nią. Mesjanizmy pełne obietnic, ale fabrykujące iluzje zawsze opierają swoje propozycje na zanegowaniu transcendentnego wymiaru rozwoju, w pewności, że mają go w całości do swej dyspozycji. Ta fałszywa pewność okazuje się słabością, ponieważ oznacza podporządkowanie człowieka, zredukowanego do narzędzia rozwoju, natomiast pokora przyjmującego powołanie zamienia się w prawdziwą autonomię, ponieważ daje osobie wolność.

Benedykt XVI, enc. *Caritas in veritate*, 17, dz. cyt.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

On zaś im odpowiedział: Nie wszyscy to pojmują, lecz tylko ci, którym to jest dane. Bo są niezdatni do małżeństwa, którzy z łona matki takimi się urodzili; i są niezdatni do małżeństwa, których ludzie takimi uczynili; a są i tacy bezżenni, którzy dla królestwa niebieskiego sami zostali bezżenni. Kto może pojąć, niech pojmuje (Mt 19,11-12).

Dlatego bardziej jeszcze, bracia, starajcie się umocnić wasze powołanie i wybór! To bowiem czyniąc, nie upadniecie nigdy. W ten sposób szeroko będzie wam otworzone wejście do wiecznego królestwa Pana naszego i Zbawcy, Jezusa Chrystusa (2 P 1,10-11).

Nie wstydź się zatem świadectwa Pana naszego ani mnie, Jego więźnia, lecz weź udział w trudach i przeciwnościach znoszonych dla Ewangelii według mocy Boga! On nas wybawił i wezwał świętym powołaniem nie na podstawie naszych czynów, lecz stosownie do własnego postanowienia i łaski, która nam dana została w Chrystusie Jezusie przed wiecznymi czasami (2 Tm 1,8-9).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Więzy rodzinne, chociaż są ważne, nie mają charakteru absolutnego. Podobnie jak dziecko wzrasta coraz bardziej ku dojrzałości oraz samodzielności ludzkiej i duchowej, tak rozwija się i umacnia jego szczególne powołanie, które pochodzi od Boga. Rodzice powinni uszanować to powołanie i ułatwić dzieciom odpowiedź na nie. Trzeba uzmysłowić sobie, że pierwszym powołaniem chrześcijanina jest pójście za Jezusem: „Kto kocha ojca lub matkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien. I kto kocha syna lub córkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien (Mt 10,37)" (KKK 2232).

Por. KKK 27; 1533; 1603-1604; 2233.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

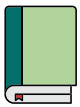

Benedykt XVI, Encyklika społeczna *Caritas in veritate*, (29.06.2009), Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dziewiecki M., *Powołani do życia w prawdzie i miłości*, wyd. Rhetos, Warszawa 2004.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, Adhortacja *Christifideles laici*, (30.12.1988), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 351-490.

Jan Paweł II, Adhortacja *Pastores dabo vobis*, (25.03.1992) w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 525-697.

Jan Paweł II, *Czym jest powołanie?* Przemówienie w czasie modlitwy Anioł Pański, (14.12.1980), w: tegoż, *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*, oprac. J. Żukowicz, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1983, s. 317-318.

Jan Paweł II, *Potrzebuje cię Chrystus. W trosce o nowe powołania*, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2002.

Kruszewski M., *Powołani do miłości i małżeństwa*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Przypatrzcie się powołaniu waszemu, red. J. Szpet, D. Bryl, wyd. Pallottinum, Poznań 2000.

Słomka W., *Świętość na świeckiej drodze życia*, wyd. Pallottinum, Poznań 1981.

Sobór Watykański II, Dekret o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (18.11.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 580-629.

Stevan S., *W stronę Damaszku. Droga rozeznawania powołania dla młodzieży i dla duszpasterzy*, tłum. O. Płaszczewska, wyd. eSPe, Kraków 2000.

Tarnawski J., *Dialogi o powołaniu*, wyd. eSPe, Kraków 1998.

Wolff P., *Sztuka dobrego wyboru*, tłum. T. Kołodziej, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

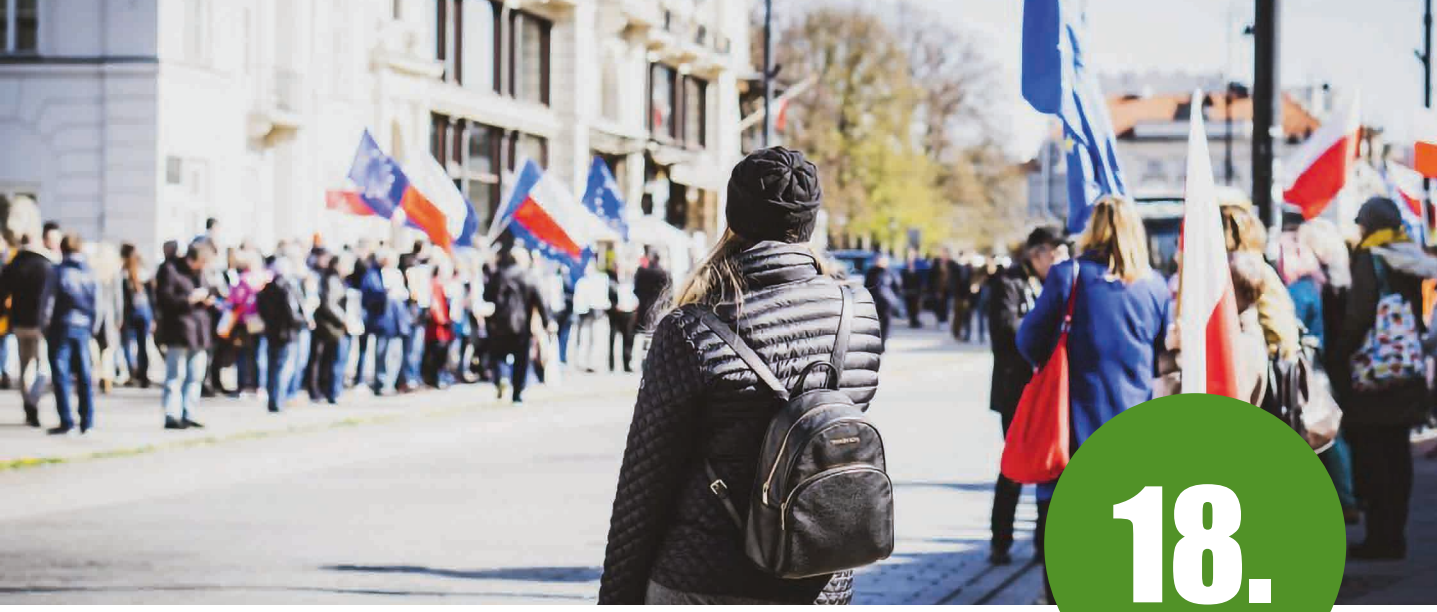

18.

Wartość życia człowieka w aspekcie społecznym

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Patriotyzm

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Miłość i poszanowanie własnego narodu

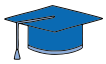

1.4. PROPONOWANE TEMATY

– Tożsamość buduje się poprzez przynależność do rodziny, narodu i państwa.

– Jako osoba, jestem częścią danego społeczeństwa[1].
– Przenoszenie miłości własnej i miłości rodziny na miłość do ojczyzny.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Przynależność do określonej grupy społecznej, do określonego narodu.
– Życie w społeczności uczy odpowiedzialności.
– Naród jest podstawą życia społecznego.
– Kultura, język, religia są podstawą trwania danego narodu.

Zasady

– Rozwijam stałą łączność – pomiędzy sobą, rodziną, grupą społeczną i całym narodem.
– Przynależność do grupy społecznej oducza mnie egoizmu i rozwija we mnie cechy bezinteresowności i uczynności wobec drugiego człowieka.
– Emocjonalną postawę do ojczyzny rozwijam poprzez szacunek dla kultury, poprzez znajomość mojej historii i poczucie solidarności z jej mieszkańcami.
– Szczycę się moją przynależnością do narodu polskiego.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Trzeba pielęgnować poczucie przynależności do własnego narodu i silnej z nim więzi[2].

---

[1] „Osoba ludzka z głębi swej natury jest istotą społeczną, ponieważ takiej pragnął Bóg, który ją stworzył. Rzeczywiście, natura człowieka jawi się jako natura istoty, która odpowiada na swoje potrzeby zgodnie z podmiotowością relacyjną, a więc na sposób bytu wolnego i odpowiedzialnego, uznającego konieczność łączenia się i współpracy ze swoimi bliźnimi oraz zdolnego do współpracy z nimi w porządku poznania i miłości. Społeczność jest pewną grupą osób powiązanych w sposób organiczny zasadą jedności, która przekracza każdą z nich. (…) Bóg nie stworzył człowieka jako istoty samotnej, lecz pragnął, by był istotą społeczną." KNSK 149.

[2] „Ta wspólnota wiernych, obdarzona bogactwem kulturowym własnego narodu, powinna głęboko zapuszczać korzenie w lud." DM 15.

– Należy bronić polskości w swojej rodzinie[3] i narodzie.
– Każdy człowiek rodzi się i pozostaje w naturalnym związku ze swoim narodem.

Zasady

– Potrafię rozmawiać z dzieckiem na tematy związane z wartościami narodowymi Polaków.
– Nieustannie poznaję kulturę i historię narodu polskiego.
– Wspólnie z dzieckiem uczestniczę w uroczystościach patriotycznych.
– Wspólnie z dzieckiem poznaję własny kraj poprzez wycieczki krajoznawcze.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Każdy przynależy do określonego narodu.
– Wartości narodowe kształtują osobowość człowieka.
– Wartości narodowe są niezbędne w procesie wychowawczym.

Zasady

– Szkoła organizuje uroczystości o charakterze narodowym, patriotycznym.
– Tworzymy programy szkolne nastawione na rozwój kultury narodowej: języka, znajomości historii, kultury, procesów politycznych, społecznych i gospodarczych.
– Jako wychowawca, poprzez swoją postawę, ukazuję, na czym polega bycie prawdziwym patriotą.
– Szkoła organizuje konkursy wiedzy o Polsce (historyczne, geograficzne, polonistyczne i inne).

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Zadaniem uczniów jest wykonanie swojego klasowego sztandaru. Każdy wychowanek wybiera lub tworzy własny symbol – pochodzący z historii, kultury, literatury i tradycji – który jest mu w jakiś sposób bliski, np. związany z dzie-

[3] „Naród jest wielką rodziną rodzin. To pierwsza społeczność, z którą spotykamy się w rodzinie. Do narodu wprowadza nas rodzina; w rodzinie otrzymujemy gotowy dar języka ojczystego." S. Wyszyński, *Niedobrze być człowiekowi samemu*, w: *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 64.

jami jego rodziny lub regionu. Wszystkie symbole umieszcza się na sztandarze. Przy tej okazji nauczyciel może prowadzić z uczniami dyskusję na temat tożsamości narodowej. Warto poruszyć wątek Polaków przebywających na emigracji i ich tęsknoty za ojczyzną.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Wypracowuje się poczucie przynależności do narodu polskiego o bogatej kulturze, języku, historii i wartościach[4]. Uczniowie znają polski hymn, polskie symbole narodowe, bronią wartości narodowych, uczestniczą w uroczystościach i świętach narodowych. Dbają o rozwój polskiej kultury. Utożsamiają się z narodem polskim, pomimo istnienia różnic regionalnych[5].

1.10. ZAGROŻENIA

Młodemu pokoleniu grozi poczucie zagubienia w społeczeństwie, brakuje mu wtedy umiejętności utożsamienia się z wartościami narodowymi. Istnieje ryzyko nieznajomości historii, tradycji, kultury politycznej i gospodarczej narodu polskiego. W rezultacie poszukuje się samorealizacji w innych kulturach lub subkulturach.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko na początku edukacji szkolnej poznaje symbole i tradycje patriotyczne. Czuje się włączone we wspólnotę narodową poprzez uczestnictwo w obcho-

[4] „Naród, bowiem jest tą wielką wspólnotą ludzi, których łączą różne spoiwa, ale nade wszystko kultura. Naród istnieje z kultury i dla kultury". Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO*, Paryż, (2.06.1980), w: tegoż, *Wiara i kultura*, dz. cyt., s. 74.

[5] „Często do rodziny naturalnej przyrównujemy naród. Żyje on w tym domu, którego ściany zakreślają granice państwa, a także żyje w rozproszeniu na różnych kontynentach poza granicami, ale czując tę niezwykłą więź z wszystkimi tymi, którzy są w ojczystym domu. Wszyscy odpowiedzialni są za te granice i za ten wewnętrzny ład i więź wszystkich dzieci jednego narodu: i tych błądzących, i tych gniewających się. I tu, jak w rodzinie zdarzają się kłótnie i swary: jedni marnotrawią, a drudzy muszą nadrabiać; jedni dają zgorszenie, drudzy świecą przykładem wzorowego życia. Ważne jest to poczucie odpowiedzialności, aby nie wystawiać narodowej rodziny na pośmiewisko sąsiadów". J. Glemp, *Prymas Polski do*…, dz. cyt., s. 82.

dach świąt narodowych. Podstawa programowa w klasie pierwszej zakłada, że uczniowie znają polski hymn oraz polskie symbole narodowe, jak również uczestniczą w uroczystościach i świętach narodowych. Pierwsze lata edukacji szkolnej to także poznawanie polskiej kultury w różnych jej wymiarach.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Władysław Bełza (1847-1913), polski poeta neoromantyczny, piszący w duchu patriotycznym, piewca polskości, animator życia kulturalnego i oświatowego. Pisał głównie lirykę społeczno-patriotyczną. Wydał zbiory wierszy: *Z wiosny*, *Pieśni liryczne*, *Z doli i niedoli*. Wiele jego patriotyczno-wychowawczych wierszy było skierowanych do polskiej młodzieży i dzieci np.: *Cnoty kardynalne*. Najbardziej znany wiersz Bełzy to *Katechizm polskiego dziecka*, zaczynający się słowami: – Kto ty jesteś? – Polak mały.

Katechizm polskiego dziecka

– Kto ty jesteś?
  – Polak mały.
– Jaki znak twój?
  – Orzeł biały.
– Gdzie ty mieszkasz?
  – Między swemi.

– W jakim kraju?
– W polskiej ziemi.
– Czym ta ziemia?
– Mą ojczyzną.
– Czym zdobyta?
– Krwią i blizną.
– Czy ją kochasz?
– Kocham szczerze.
– A w co wierzysz?
– W Polskę wierzę.
– Coś ty dla niej?
– Wdzięczne dziecię.
– Coś jej winien?
– Oddać życie.

Zmiana pierwszej zwrotki dla dziewcząt:

– Kto ty jesteś?
– Polka mała.
– Jaki znak twój?
– Lilia biała.

W. Bełza, *Katechizm polskiego dziecka*, w: tegoż, *Katechizm polskiego dziecka*, wyd. Nortom, Wrocław 2014, s. 3-4.

O celu Polaka
Polaka celem:
Skrucha przed Bogiem
Mir z przyjacielem,
A walka z wrogiem.
Cześć dla siwizny,
Czyste sumienie,
Miłość Ojczyzny
I poświęcenie.
Chętnie krew własną,
Dać w dobrej sprawie,
Zacnie i jasno
Dążyć ku sławie.
Umieć na progu
Złożyć urazy,
Mieć ufność w Bogu
I żyć bez skazy.
Trudy i znoje
Znosić z weselem,
To, dzieci moje,
Polaka celem.

W. Bełza, *O celu Polaka*, w: tegoż, *Katechizm polskiego dziecka*, dz. cyt., s. 7.

Zacytowane utwory Władysława Bełzy pochodzą ze zbioru wierszy patriotycznych: *Katechizm polskiego dziecka*. Mają podobną wymowę i charakter. Autor chciał podnieść na duchu młodych Polaków, przypomnieć im o wspólnocie, w której się wychowują, i z której pochodzą. Bardzo ważne dla autora było powstrzymanie wynaradawiania młodego pokolenia, którego próbowali dokonać zaborcy. Autor przypomina, że jesteśmy Polakami i uświadamia, co stanowi naszą tożsamość narodową, jak również jakimi wartościami pragną się kierować Polacy. Są to: szacunek dla starszych, odwaga, umiłowanie wolności i pokora. Owa tożsamość jest głęboko osadzona w chrześcijaństwie i związana z osobistą religijnością.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Otrzymując wiarę i dziedzicząc wartości i treści, jakie składają się na całokształt kultury własnego społeczeństwa, dziejów własnego narodu, każdy i każda z was zostaje duchowo obdarowany w samym swoim indywidualnym człowieczeństwie.(…) Nie możemy wobec tego dziedzictwa zachowywać postawy biernej czy wręcz marnotrawnej. (…) Musimy uczynić wszystko, na co nas stać, aby to duchowe dziedzictwo przejąć, potwierdzić, utrzymać i pomnożyć.

PS 11.

Katolicka nauka społeczna mówi w tym przypadku o społecznościach „naturalnych", aby wskazać na szczególny związek zarówno rodziny, jak i narodu z naturą człowieka, która ma charakter społeczny. Podstawowe drogi tworzenia się wszelkich społeczności prowadzą przez rodzinę i co do tego nie można mieć żadnych wątpliwości.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005, s. 73.

Ponieważ jednak moja troska o duchowe i materialne dobro obejmuje wszystkich ludzi bez żadnej różnicy, uważam za swoją powinność przypomnienie z naciskiem niektórych obowiązków ciążących na ludziach odpowiedzialnych za los narodów. Brak świadomości tych obowiązków musi prowadzić do zachwiania międzynarodowego ładu i – raz jeszcze – do oddania człowieka władzy tylko ludzkiej. (…) Prawo narodów i gwarantujące to prawo instytucje stanowią niezastąpione punkty odniesienia i bronią równej godności wszystkich ludów i osób.

Jan Paweł II, List *Ancora una volta*, (7.09.1989), 4, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: Listy, dz. cyt.

Jeśli ktoś czasem mówi do drugiego: „Idź do domu, jesteś bezużyteczny", jest to nieprawda, bo nikt nie jest bezużyteczny w Kościele, wszyscy jesteśmy niezbędni, by zbudować tę Świątynię. Nikt nie jest drugorzędny. Nikt nie jest najważniejszy w Kościele, wszyscy jesteśmy równi w oczach Boga. (…) Nikt nie jest bezimienny: Wszyscy tworzymy i budujemy Kościół. Zachęca nas to także do refleksji nad faktem, że jeśli brakuje cegiełki naszego życia chrześcijańskiego, brakuje czegoś pięknu Kościoła. Niektórzy mówią: „Ja z Kościołem nie mam nic wspólnego", ale w ten sposób odpada cegiełka jednego życia z tej pięknej Świątyni. Nikt nie może sobie pójść, wszyscy musimy wnosić w Kościół nasze życie, nasze serce, naszą miłość, naszą myśl, naszą pracę: wszyscy razem.

Franciszek, *Audiencja generalna, (26.06.2013)*, w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 17.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Nikt zaś z nas nie żyje dla siebie i nikt nie umiera dla siebie: jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. I w życiu więc, i w śmierci należymy do Pana. Po to bowiem Chrystus umarł i powrócił do życia, by zapanować tak nad umarłymi, jak nad żywymi. Dlaczego więc ty potępiasz swego brata? Albo dlaczego gardzisz swoim bratem? Wszyscy przecież staniemy przed trybunałem Boga. Napisane jest, bowiem: Na moje życie – mówi Pan – przede Mną zegnie się wszelkie kolano. A każdy język wielbić będzie Boga. Tak, więc każdy z nas o sobie samym zda sprawę Bogu (Rz 14,7-12).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Czwarte przykazanie naświetla także inne związki w społeczeństwie. W naszych braciach i siostrach widzimy dzieci naszych rodziców; w naszych kuzynach – potomków naszych przodków; w naszych współobywatelach – synów naszej ojczyzny; w ochrzczonych – dzieci naszej matki, Kościoła; w każdej osobie ludzkiej – syna lub córkę tego, który chce być nazywany „naszym Ojcem". Dlatego więc nasze związki z bliźnim mają charakter osobowy. Bliźni jest nie tylko „jednostką" zbiorowości ludzkiej, ale jest „kimś", kto z racji swojego wiadomego pochodzenia zasługuje na szczególną uwagę i szacunek (KKK 2212).

Por. KKK 2199; 2239.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dekalog dla Polaków, red. T. Balon-Mroczka, A. Chudzińska, A. Kendziak, wyd. Dom Wydawniczy Rafael, Kraków 2006.

Franciszek, Audiencja generalna, (26.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 17.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, (30.11.1980), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 57-99.

Jan Paweł II, List *Ancora una volta*, (7.09.1989), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 16-18.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Jan Paweł II, Przemówienie w UNESCO, Paryż, (2.06.1980), w: tegoż, *Wiara i kultura*, red. M. Radwan, T. Gorzkula, K. Cywińska, wyd. Fundacja Jana Pawła II, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Salij J., *Patriotyzm dzisiaj*, wyd. W drodze, Poznań 2005.

Szkoła miejscem kształtowania postawy patriotycznej: szkoła katolicka u progu trzeciego tysiąclecia, red. J.P. Cichocka, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 1998.

Woroniecki J., *O narodzie i państwie*, wyd. Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2004.

Wyszyński S., *Jedna jest Polska. Wybór przemówień i kazań*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2017.

Wyszyński S., *Kamienie wołać będą. Dla upamiętnienia 50. rocznicy Powstania Warszawskiego*, wyd. Soli Deo, Warszawa 1994.

Wyszyński S., *Kocham Ojczyznę więcej niż własne serce*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2020.

Wyszyński S., *Zagon polskiej ziemi. Odpowiedzialność za ziemię i godność pracy na roli*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2003.

19.

Godność mojej osoby oraz godność innych ludzi

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój moralny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Zdolność wartościowania

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Rozpoznanie swojej godności

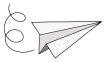

1.4. PROPONOWANE TEMATY

– Osoba spełnia się w dwóch wymiarach: duchowym i materialnym[1].

[1] „Człowiek, będąc obrazem Boga, jest uczestnikiem Boskiej natury i Boskiego życia. W tym zawiera się jego godność. On jeden spośród istot stworzonych na ziemi jest nosicielem Bożego

- Każde życie ludzkie jest jedyne, wyjątkowe, niepowtarzalne.
- Poznaję swoją godność poprzez wewnętrzne rozpoznanie i dialog z drugim człowiekiem.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Każdego należy traktować tak, jak by się chciało być samemu traktowanym[2].
- Drugi człowiek ma taką samą godność jak ja.
- Wartości duchowe stanowią o godności człowieka.
- Godność osoby pochodzi od Boga.

Zasady

- Mam świadomość własnego „ja".
- Poczucie własnej godności przekładam na szacunek dla innych ludzi.
- Bronię swojej godności.
- Bronię godności innych.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Jesteśmy ludźmi i przysługuje nam jednakowa godność.
- Godność człowieka zobowiązuje go do odpowiedzialności za własne czyny.
- Wszystkie dzieci mają tę samą godność ludzką.

Zasady

- Kocham moje dziecko i dzielę się z nim wartościami duchowymi i materialnymi.
- Wspólnie z moim dzieckiem odkrywamy naszą niepowtarzalność, wartość i piękno życia.
- W trwałym i życzliwym dialogu utrwalamy wartości duchowe.

---

obrazu. Człowiek przewyższa świat zwierząt, a nad sobą ma tylko Boga". *Człowiek – osoba– płeć*, dz. cyt., s. 25.

[2] „Poszanowanie godności ludzkiej absolutnie nie może pominąć tej zasady: trzeba uznawać każdego bez wyjątku za drugiego siebie, zważając przede wszystkim na jego życie i środki konieczne do jego godnego prowadzenia. Trzeba, by wszystkie programy społeczne, naukowe i kulturalne kierowały się świadomością prymatu każdej istoty ludzkiej". KNSK 132.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- O godności szkoły, jako instytucji wychowawczo-dydaktycznej, stanowią uczniowie jako osoby.
- Każdy człowiek, a szczególnie dziecko, ma swoją godność i niepowtarzalną wartość.
- Proces wychowawczy jest wspólnym działaniem ucznia, wychowawcy i rodziców.

Zasady

- Jako wychowawca zawsze bronię godności każdego ucznia.
- Kształtowanie charakteru wychowanka polega na wspólnym odkrywaniu wartości.
- W procesie wychowawczym podstawowym środkiem działania jest dialog.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Wspólnie obejrzany film może być punktem wyjścia do dyskusji o godności i wartości każdego człowieka. Warto podjąć tematy: Na czym polega godność człowieka, zwłaszcza dziecka? Jak możemy o nią walczyć i jej bronić?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie stopniowo rozpoznają swoją wartość. Poczucie własnej godności, wyjątkowości i niepowtarzalności kształtuje odpowiedzialną osobowość. Przez wzajemny dialog uczniów, rodziców i wychowawcy następuje rozpoznanie i uznanie wartości i godności życia ludzkiego[3]. Wprowadza się hierarchię wartości do własnego życia. Następuje rozwój życia duchowego, dążenie do ideałów, a dialog jest podstawą relacji międzyosobowych.

1.10. ZAGROŻENIA

Mogą pojawić się różnego rodzaju postawy i zachowania niewłaściwe związane z rozpoznaniem i przeżywaniem swojej godności[4]. Osobowość nie jest wtedy adekwatna do wieku ucznia, wychowanka. Następuje negacja wartości jako takich. Postawa egoistyczna nie pozwala na socjalizację człowieka. Brak dialogu z innymi prowadzi do zanegowania wartości życia wspólnotowego, społecznego.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko w wieku wczesnoszkolnym rozpoczynając edukację, rozpoczyna także własny rozwój i proces samowychowania. W tym celu powinno zrozumieć kim jest, jakie są jego mocne strony, a które są słabsze i wymagają wysiłku i pracy. Oczywiście na poziomie dziecka samoświadomość dopiero zaczyna się rozwijać. Ważnym elementem owego samorozwoju jest świadomość własnej wartości i godności. Każde dziecko, nawet niepozorne czy sprawiające kłopoty swoim opiekunom, jest chciane i kochane, posiada swoją godność i jest waż-

[3] „Godność przysługuje człowiekowi jako potencjalność, a aktualizuje się w czynie, w działaniu ze względu na moralność. Spełnienie się w czynie pozostaje w ścisłym związku z istotnym wyróżnikiem osoby ludzkiej, z samostanowieniem". B. Niemiec, *Godność człowieka*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego*…, dz. cyt., s. 169.

[4] „Nawet gdyby ktoś był bardzo zły, albo ludzie nazywali go złym, to znajdą się w nim chociaż resztki rzeczywistego dobra. Będą to dobre odruchy czy działania: gdy okazujemy naszą pomoc bliźniemu, gdy potrafimy mówić prawdę, choć jest dla nas nieprzyjemna, gdy potrafimy krzywdy, nawet małe, naprawić – jest w nas dobro. Tylko że owo dobro nie pochodzi z nas, ale pochodzi z łaski Boga, którą od niego otrzymujemy". J. Glemp, *Prymas Polski do*…, dz. cyt., s. 92.

nym, i potrzebnym członkiem społeczności, w której żyje: rodziny, klasy, szkoły, narodu. Wnosi do niej swój niepowtarzalny rys.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Hanna Januszewska-Moszyńska (1905-1980), polska prozaiczka, poetka, tłumaczka, autorka sztuk teatralnych i słuchowisk. Debiutowała tomikiem wierszy zatytułowanym *Poezje*. Podczas wojny brała udział w tajnym nauczaniu i pracowała w konspiracyjnych wydawnictwach. Współpracowała z czasopismami dla dzieci: „Płomyczek", „Płomyk", „Miś" i „Świerszczyk". Pisała wiersze, bajki, opowiadania, których kanwą były motywy ludowe, polski folklor czy wydarzenia historyczne. Zaadaptowała m.in. znaną wszystkim baśń o Kopciuszku autorstwa Charlesa Perrault`a. Jej książka *Bajki o czterech wiatrach* została wpisana na Listę Honorową im. H.Ch. Andersena.

– A może mnie wszedłby na nogę ten pantofelek? – zapytał cichutko Kopciuszek, wychylając się zza komina. (…)

– Słusznie, panienko! – powiedział. – Otrzymałem rozkaz zmierzenia pantofelka wszystkim dziewczętom. (…)

– Oooo! Powtórzyły siostry, ale zupełnie inaczej niż dworak, bo pantofelek z popieliczki nie tylko wszedł łatwo na stopkę Kopciuszka, ale i leżał jak ulał. (…)

– Ach, ach! – zawołały siostry. – Więc to byłaś ty, Kopciuszku! O, przebacz nam, przebacz nasze niegodne postępowanie! Już nigdy nie będziemy dla ciebie takie niedobre!

– Oczywiście! Już wam przebaczyłam! – zawołał Kopciuszek, w którym nie było ani krzty zawziętości. (…)

Wszyscy odprowadzili Kopciuszka do królewskiego pałacu. Syn królewski nie posiadał się ze szczęścia i zachwycał się bez ustanku swoją śliczną narzeczoną, królowa kiwała z uznaniem głową, a król poszeptywał jej do ucha, że nigdy nie widział tak wdzięcznej twarzyczki.

H. Januszewska, *Kopciuszek*, wyd. Siedmioróg, Wrocław 2017, s. 44-47.

Przytoczony powyżej fragment, znanej wszystkim dzieciom, baśni o Kopciuszku ukazuje wartość i godność każdego człowieka. Mimo że dziewczynka była brudna i umorusana sadzą i nic nie wskazywało na to, że jest kimś wyjąt-

kowym, okazało się, że to właśnie ona będzie narzeczoną księcia, wybraną i wymarzoną. Baśń ta ukazuje prawdę, że nie należy oceniać po pozorach, gdyż w każdym, nawet najbardziej niepozornym człowieku, kryje się wielka wartość, która swe źródło ma w ludzkim sercu, nie zaś w pozornym zewnętrznym blichtrze.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Chrystus (…) mówi: „Poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli" (J 8,32). Wśród słów zapisanych w Ewangelii te należą z pewnością do najważniejszych. Mówią bowiem równocześnie o całym człowieku. Mówią o tym, na czym buduje się od wewnątrz, w wymiarach ducha ludzkiego, właściwa człowiekowi godność i wielkość. Godność ta nie zależy tylko od wykształcenia, choćby uniwersyteckiego – może być udziałem nawet analfabety – równocześnie jednak wykształcenie, systematyczna wiedza o rzeczywistości, powinny służyć tej godności. Powinna więc służyć prawdzie.

PS 12.

Stwarzając człowieka „mężczyzną i niewiastą" (Rdz 1,27), Bóg obdarza godnością osobową w równej mierze mężczyznę i kobietę, ubogacając ich w niezbywalne prawa i odpowiedzialne zadania właściwe osobie ludzkiej.

FC 22.

Lecz świętości osoby nie da się unicestwić, choćby nie wiem jak często spotykała się z pogardą i była gwałcona. Mocno osadzona w Bogu, Stwórcy i Ojcu, świętość osoby ujawnia się zawsze i od nowa. Dlatego właśnie widzimy, jak rozprzestrzenia się dziś i coraz bardziej umacnia poczucie osobistej godności każdej ludzkiej istoty.

ChL 5.

Prawdziwą nowością Nowego Testamentu nie są nowe idee, lecz sama postać Chrystusa (…). To Boże działanie przybiera teraz dramatyczną formę poprzez fakt, że w Jezusie Chrystusie sam Bóg poszukuje «zaginionej owcy», ludzkości cierpiącej i zagubionej. Gdy Jezus w swoich przypowieściach mówi o pasterzu, który szuka zaginionej owcy, o kobiecie poszukującej drachmy, o ojcu, który wychodzi na spotkanie marnotrawnego syna i bierze go w ramiona, wówczas wszystko to nie sprowadza się tylko do słów, lecz stanowi wyjaśnienie Jego działania i bycia. W Jego śmierci na krzyżu dokonuje się owo zwrócenie się Boga przeciwko samemu sobie, poprzez które On ofiarowuje siebie, aby podnieść człowieka i go zbawić – jest to miłość w swej najbardziej radykalnej formie.

Benedykt XVI, enc. *Deus Caritas est*, (25.12.2005), 12, w: tegoż, *Przemówienia i homilie Benedykta XVI (25-28.05.2006)*, red. K. Woynarowska, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 2006.

Moglibyście zapytać: „Ojcze, ale jaką bronią można się obronić przed tym kuszeniem, przed tym mamieniem księcia tego świata, przed jego pochlebstwami?". Bronią jest sam Jezus: Słowo Boże, a także pokora i łagodność. Pomyślmy o Jezusie, kiedy Go policzkują: jaka pokora, jaka łagodność. Mógł ubliżyć, a jednak zadał tylko pokorne, łagodne pytanie. Pomyślmy o Jezusie w czasie Jego męki. Prorok mówi o Nim: „jak baranek na rzeź prowadzony, nie wydał żadnego okrzyku". Pokora. Pokora i łagodność: to jest broń, której książę świata, duch świata nie toleruje, bo jego propozycje to władza światowa, propozycje próżności, bogactw. Pokory i łagodności nie toleruje.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 23.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Czym jest człowiek, że o nim pamiętasz,
i czym – syn człowieczy, że się nim zajmujesz?
Uczyniłeś go niewiele mniejszym od istot niebieskich,
chwałą i czcią go uwieńczyłeś.
Obdarzyłeś go władzą nad dziełami rąk Twoich;
złożyłeś wszystko pod jego stopy:
owce i bydło wszelakie,
a nadto i polne stada,
ptactwo powietrzne oraz ryby morskie,
wszystko, co szlaki mórz przemierza (Ps 8,5-9).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Poszanowanie osoby ludzkiej przejawia się w poszanowaniu zasady: Poszczególni ludzie powinni uważać swojego bliźniego bez żadnego wyjątku za „drugiego samego siebie", zwracając przede wszystkim uwagę na zachowanie jego życia i środki do godnego jego prowadzenia. Żadne prawodawstwo nie jest w stanie samo przez się usunąć niepokojów, uprzedzeń oraz postaw egoizmu i pychy, stojących na przeszkodzie ustanowieniu prawdziwie braterskich społeczności. Postawy te przezwycięża jedynie miłość, która w każdym człowieku dostrzega „bliźniego", brata (KKK 1931).

Por. KKK 225; 306; 357; 369; 1934; 1935; 1938; 1947; 1956; 1978; 2106; 2158; 2339; 2354; 2402; 2736.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Benedykt XVI, Encyklika *Deus Caritas est*, (25.12.2005), w: tegoż, *Przemówienia i homilie Benedykta XVI (25-28.05.2006)*, red. K. Woynarowska, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 2006.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Edukacyjna wspólnota na rzecz społeczeństwa dla wszystkich, red. A. Sajdak, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 23.

Gałkowski S., *Rozwój i odpowiedzialność. Antropologiczne podstawy koncepcji wychowania moralnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Gogacz M., *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, Wydawnictwo Navo, Warszawa 1998.

Granat W., *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2018.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, Adhortacja *Christifideles laici*, (30.12.1988), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 349-488.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Kiereś H., *U podstaw życia społecznego: personalizm czy socjalizm?*, wyd. Polwen, Radom 2001.

Korczak J., *Prawa dziecka do szacunku. Pisma wybrane*, t. 1, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Refleksje nad godnością człowieka, red. A. Królikowska, Z. Marek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.

Łobocki M., *Wybrane problemy wychowania: nadal aktualne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

Madej-Babula M., *Edukacja zintegrowana w dialogu z wychowaniem religijnym*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Kraków 2006.

20.

Godność ojcostwa

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie własnej sfery uczuciowej

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Identyfikowanie się z naturalną rolą wyznaczoną przez płeć

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Naturalne pochodzenie człowieka i jego naturalne przeznaczenie do pełnienia określonej roli: ojca, matki, dziecka.
- Jesteśmy powiązani więzami krwi i więzami uczuciowymi[1].

[1] „Rodzina odgrywa szczególną i niezastąpioną rolę w wychowywaniu dzieci. Miłość rodziców, oddając się na służbę dzieciom, aby pomóc im w wydobyciu («e-ducere») tego, co mają w sobie najlepszego, w pełni urzeczywistnia się właśnie w zadaniu wychowawczym: miłość rodzicielska

– Rola uczuć w naszym życiu; miłość ojcowska.
– Jaki powinien być dobry tata?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Ojcostwo ma godność i odpowiedzialność prokreacyjną i wychowawczą.
– Ojciec i jego dziecko żyją i rozwijają się w ciągłym dialogu.
– Ojcostwo naturalne, ludzkie, przedstawia nam – przez analogię – Ojcostwo Boga[2].

Zasady

– Poprzez konkretne gesty i zachowania okazuję mojemu ojcu miłość i wdzięczność.
– Staram się spędzać dużo czasu z ojcem, rozmawiam z nim, uczę się od niego, on mnie inspiruje do wielu pozytywnych działań.
– Uznaję autorytet ojca, który świadczy o mojej godności syna albo córki[3].

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Godność ojcowska jest jedną z najpiękniejszych godności człowieka.
– Wiąże się z przekazywaniem życia i kształtowaniem drugiego człowieka[4].
– Ojcostwo realizuje się w związku rodzinnym. Dziecko z natury potrzebuje rodziny.

---

od początku staje się duszą, a przez to i normą, która inspiruje i nadaje kierunek całej konkretnej działalności wychowawczej, ubogacając ją tak cennymi owocami miłości, jak czułość, stałość, dobroć, usłużność, bezinteresowność i duch ofiary". KNSK 239.

[2] Por. Z. Kiernikowski, *Posługiwanie ojcostwu Boga*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2001, s. 140-167.

[3] Por. H.J.M. Nouwen, *Zraniony uzdrowiciel*, tłum. J. Grzegorczyk, wyd. Drukarnia św. Wojciecha, Poznań 1994, s. 41-44.

[4] „Często dzieje się tak, że mężczyzna, który przyczynił się do poczęcia nowego życia, nie chce wziąć za nie odpowiedzialności, zrzuca ją na kobietę, tak jakby ona sama była «winna». Wtedy, gdy najbardziej ona potrzebuje oparcia w nim, on okazuje się cynicznym egoistą, który wykorzystał uczucie albo słabość kobiety, a z kolei nie chce przyjąć żadnej odpowiedzialności za swój czyn". Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 160.

Zasady

- Jako ojciec rodziny biorę odpowiedzialność, za każde poczęte życie.
- Miłość jest podstawową wartością, która tworzy moją relację: „ojciec – dziecko”[5].
- Odpowiedzialność za wychowanie przypada w takim samym stopniu ojcu i matce.
- Poświęcam dziecku jak najwięcej czasu.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Wychowanie w szkole stanowi przedłużenie wychowawczej roli ojcostwa.
- Podobnie jak w rodzinie, szkoła bierze odpowiedzialność za swoich wychowanków.
- Szkoła i wychowawca przejmują na siebie część godności ojcowskiej przez wypełnianie funkcji wychowawczej i nauczycielskiej.

Zasady

- Traktuję wychowanka jak swoje dziecko.
- Biorę odpowiedzialność za wychowywanego i kształtowanego przeze mnie człowieka.
- Jestem świadomy odpowiedzialności i staram się być obecny w ciągłej relacji: ojciec – dziecko – wychowawca.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Wychowawca przeprowadza anonimową ankietę, w której wychowankowie uwzględniają pozytywne cechy ojca i na jej podstawie wspólnie nakreślają wzorzec „ojca idealnego”. Ankieta jest punktem wyjścia do dyskusji na temat: Jakie cechy powinien mieć tata? Można również podjąć tematy: Co jest najważniejsze w ojcostwie? Za co możesz być wdzięczny swojemu tacie? Za co możesz mu podziękować?

[5] „Do rodziców należy bowiem stworzenie takiej atmosfery rodzinnej, przepojonej miłością i szacunkiem dla Boga i ludzi, która sprzyjałaby spójnemu osobowemu i społecznemu wychowaniu dzieci. Dlatego rodzina jest pierwszą szkołą cnót społecznych potrzebnych każdemu społeczeństwu”. DWCH 3.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Istnieje właściwa, rozwijająca się i trwała więź pomiędzy dzieckiem a jego ojcem. Uczeń rozpoznaje i rozumie, na czym polega godność ojcostwa[6]. Ojciec staje się dla dziecka rzeczywistym autorytetem. Relacja ojca i dziecka staje się coraz głębsza. Konflikty w domu i w szkole rozwiązywane są poprzez rozmowę, we wzajemnym poszanowaniu oraz dzięki świadomości, na czym polega trud ojcostwa.

1.10. ZAGROŻENIA

Możliwy jest brak wzajemnego porozumienia. Mogą pojawiać się konflikty w relacji „ojciec – dziecko". Dziecko nie rozpoznaje i nie uznaje autorytetu ojca. Może występować jednostronna albo wzajemna agresja. Spotkania z dzieckiem są przypadkowe i nie prowadzą do głębokiej więzi.

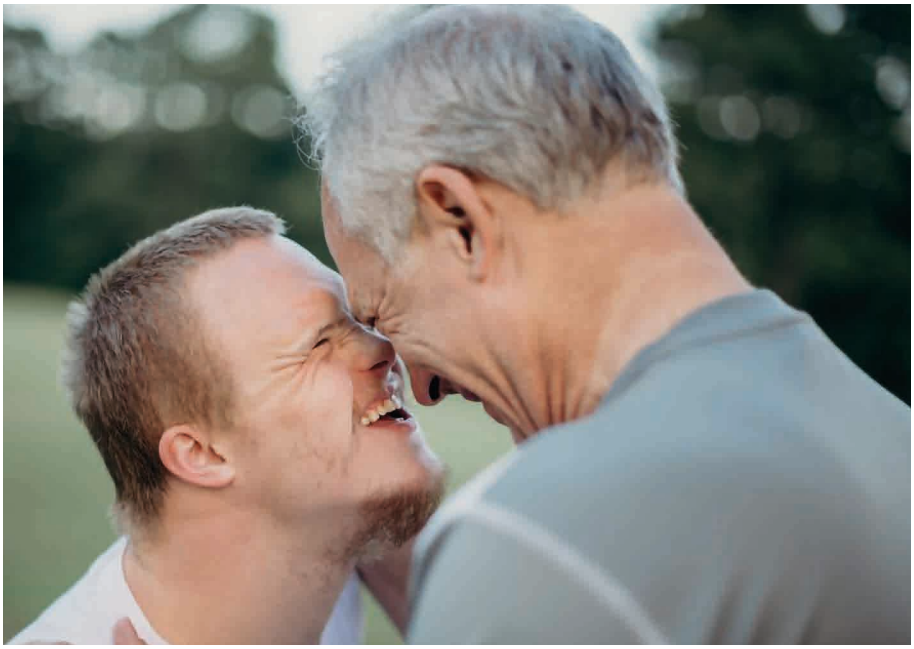

[6] „Do ojca należy reprezentowanie rodziny i ponoszenie za nią odpowiedzialności zewnętrznej, czyli tworzenie warunków do istnienia i działania. (…) Oczekuje się tedy od ojca szczególnego rodzaju troski o rodzinę, troski, która wymaga ofiarnego, uważnego, bezinteresownego strzeżenia powierzonych mu skarbów i gotowości zapłacenia za nie samym sobą – jeśli taka zajdzie potrzeba". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 212.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Doświadczenie wartości i godności ojcostwa jest jednym z najwcześniejszych doświadczeń dziecka. W miarę upływu lat, począwszy od okresu szkolnego, doświadcza ono ze strony ojca nie tylko jego funkcji opiekuńczej, ale także jego wsparcia moralnego oraz autorytetu i wzoru. Jest to bardzo ważny aspekt rozwoju dziecka, odmienny od doświadczeń związanych z matką. Te dwie role nie są wymienne. Dlatego tak ważne w wychowaniu dziecka jest dojrzałe ojcostwo, będące rzeczywistym autorytetem i oparciem dla rozwijającej się osobowości dziecka.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą.

A od tego miejsca daleko, za górami, pagórkami, nad rzeką, w puszczy nad brzegiem Wisły żył myśliwy, który miał trzech synów. Kiedy synowie dorośli, przyszła pora, żeby każdy z nich zaczął samodzielne życie. Ojciec zaprowadził ich na leśną polanę i powiedział:

– Mam tutaj łuk i strzały. Niech każdy wybierze jedną.

Strzelił najstarszy syn. Strzała wylądowała w legowisku niedźwiedzia.

– Będziesz myśliwym – powiedział ojciec.

Naciągnął cięciwę drugi. Strzała trafiła w pień drzewa.

– Ty będziesz bartnikiem – zdecydował ojciec.

Podszedł trzeci. Najmłodszy. Na imię miał Wars. Strzała śmignęła wodę.

– Będę rybakiem! – ucieszył się Wars.

Z dębowego pnia zbudował mocną łódź, przez siedem dni ciosał wiosło, przez siedem nocy wiązał sieć. A potem pożegnał ojca i wypłynął na wiślany nurt.

W. Chotomska, *Legenda o Warsie i Sawie*, w: tejże, *Legendy polskie*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 67.

Przytoczony powyżej fragment legendy o Warsie i Sawie opowiada o trzech braciach, którym ojciec pomaga wybrać życiową drogę. Fragment ten obrazuje wartość i godność ojcostwa. W powyższym opisie symbolicznie ukazana jest prawda o tym, że to właśnie ojciec określa przyszłość swoich synów, ukazuje im, jaką drogą życiową mają pójść, jak pokierować swoim życiem. Ojciec jest więc dla synów autorytetem, którego słuchają i któremu ufają. Ojciec kieruje się miłością do dzieci, mądrością i doświadczeniem. Synowie wiedzą, że jego słowa poprowadzą ich na właściwe ścieżki, jeśli mu zaufają, nie pobłądzą.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę*, red. M. Węcławski, wyd. Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1983, s. 57.

Miłość do małżonki, która stała się matką i miłość do dzieci są dla mężczyzny naturalną drogą do zrozumienia i urzeczywistnienia swego ojcostwa. Nade wszystko tam, gdzie warunki społeczne i kulturalne łatwo skłaniają ojca do pewnego uwolnienia się od zobowiązań wobec rodziny i do mniejszego udziału w wychowaniu dzieci, konieczne jest odzyskanie społecznego przekonania, że miejsce i zadania ojca w rodzinie i dla rodziny mają wagę jedyną i niezastąpioną.

FC 25.

Mężczyzna, ukazując i przeżywając na ziemi ojcostwo samego Boga (zob. Ef 3,15), powołany jest do zapewnienia równego rozwoju wszystkim członkom rodziny. Spełni to zadanie przez wielkoduszną odpowiedzialność za życie poczęte pod sercem matki, przez troskliwe pełnienie obowiązku wychowania dzielonego ze współmałżonką, przez pracę, która nie rozbija rodziny, ale utwierdza ją w spójni i stałości, przez dawanie świadectwa dojrzałego życia chrześcijańskiego, które skutecznie wprowadza dzieci w żywe doświadczenie Chrystusa i Kościoła.

Kryzys ojcostwa, jaki obecnie przeżywamy, należy do samej istoty zagrażającego nam kryzysu człowieczeństwa. Gdzie ojcostwo występuje już tylko jako biologiczny przypadek bez ludzkiego aspektu albo jako despotyczna władza, od której trzeba się wyzwolić, tam mamy do czynienia z jakimś zranieniem podstawowej struktury człowieczeństwa.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)…, dz. cyt., s. 12.

Widzimy więc, w jakim sensie miłość potrzebuje prawdy. Jedynie kiedy jest oparta na prawdzie, miłość może przetrwać w czasie, przezwyciężyć ulotność chwili, pozostać mocna, by wspierać wspólną drogę. Jeśli miłość nie ma odniesienia do prawdy, podlega zmienności uczuć i nie wytrzymuje próby czasu. Natomiast prawdziwa miłość jednoczy wszystkie wymiary naszej osoby i staje się nowym światłem na drodze prowadzącej do życia wielkiego i pełnego. Bez prawdy miłość nie może dać trwałej więzi, nie potrafi wyprowadzić naszego „ja" z jego izolacji ani uwolnić go od przemijalności, by budować życie i przynosić owoc.

LF 27.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Powiedział też: „Pewien człowiek miał dwóch synów. Młodszy z nich rzekł do ojca: «Ojcze, daj mi część własności, która na mnie przypada». Podzielił więc majątek między nich. Niedługo potem młodszy syn, zabrawszy wszystko, odjechał w dalekie strony i tam roztrwonił swój majątek, żyjąc rozrzutnie. A gdy wszystko wydał, nastał ciężki głód w owej krainie i on sam zaczął cierpieć niedostatek. Poszedł i przystał na służbę do jednego z obywateli owej krainy, a ten posłał go na swoje pola, żeby pasł świnie. Pragnął on napełnić swój żołądek strąkami, którymi żywiły się świnie, lecz nikt mu ich nie dawał. Wtedy zastanowił się i rzekł: Iluż to najemników mojego ojca ma pod dostatkiem chleba, a ja tu przymieram głodem. Zabiorę się i pójdę do mego ojca, i powiem mu: Ojcze, zgrzeszyłem przeciw Bogu i względem ciebie; już nie jestem godzien nazywać się twoim synem: uczyń mnie choćby jednym z twoich najemników. Zabrał się więc i poszedł do swojego ojca. A gdy był jeszcze daleko, ujrzał go jego ojciec i wzruszył się głęboko; wybiegł naprzeciw niego, rzucił mu się na szyję i ucałował go. A syn rzekł do niego: «Ojcze, zgrzeszyłem przeciw Bogu i względem ciebie, już nie jestem godzien nazywać się twoim synem». Lecz ojciec powiedział do swoich sług: «Przynieście szybko najlepszą szatę i ubierzcie go; dajcie mu też pierścień na rękę i sandały na nogi! Przyprowadźcie utuczone cielę i zabijcie: będziemy ucztować i weselić się, ponieważ ten mój syn był umarły, a znów ożył; zaginął, a odnalazł się». I zaczęli się bawić. Tymczasem starszy jego syn przebywał na polu. Gdy wracał i był blisko domu, usłyszał muzykę i tańce. Przywołał jednego ze sług i pytał go, co to ma znaczyć. Ten mu rzekł: «Twój brat powrócił, a ojciec twój kazał zabić utuczone cielę, ponieważ odzyskał go zdrowego». Rozgniewał się na to i nie chciał wejść; wtedy ojciec jego wyszedł i tłumaczył mu. Lecz on odpowiedział ojcu: «Oto tyle lat ci służę i nie przekroczyłem nigdy twojego rozkazu; ale mnie nigdy nie dałeś koźlęcia, żebym się zabawił z przyjaciółmi. Skoro jednak wrócił ten syn twój, który roztrwonił twój majątek z nierządnicami, kazałeś zabić dla niego utuczone cielę». Lecz on mu odpowiedział: «Moje dziecko, ty zawsze jesteś ze mną i wszystko moje, do ciebie należy. A trzeba było się weselić i cieszyć z tego, że ten brat twój był umarły, a znów ożył, zaginął, a odnalazł się»” (Łk 15,11-32).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Ojcostwo Boże jest źródłem ojcostwa ludzkiego; jest podstawą czci rodziców. Szacunek dzieci – niepełnoletnich lub dorosłych – dla ojca i matki karmi się naturalnym uczuciem zrodzonym z łączącej ich więzi. Tego szacunku domaga się przykazanie Boże. (…) Rodzice powinni uważać swoje dzieci za dzieci Boże i szanować je jako osoby ludzkie. Wychowują oni swoje dzieci do wypełniania prawa Bożego, ukazując samych siebie jako posłusznych woli Ojca niebieskiego (KKK 2214).

Por. KKK 2222; 2572; 2601; 2604; 2690; 2736.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Cordes P.J., *Zagubione ojcostwo*, tłum. J. Koźbiał, wyd. Bernardinum, Pelplin 2005.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dodds B., *Tato w katolickim stylu*, tłum. S. i J. Demscy, Wydawnictwo WAM, Kraków 1994.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Franciszek, Encyklika o wierze *Lumen fidei*, (29.06.2013), Wydawnictwo M, Kraków 2014.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę*, red. M. Węcławski, wyd. Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1983.

Kiernikowski Z., *Posługiwanie ojcostwu Boga*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2001.

Mierzwiński B., *Mężczyzna – istota nieznana*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna Adam, Warszawa 1999.

Nouwen H.J.M., *Zraniony uzdrowiciel*, tłum. J. Grzegorczyk, wyd. Drukarnia św. Wojciecha, Poznań 1994.

Oblicza ojcostwa, red. D. Kornas-Biela, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pronzato A., *W ramionach Ojca*, tłum. L. Sędzimir, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2004.

Pulikowski J., *Jak wygrać ojcostwo? Instrukcja obsługi*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2005.

Pulikowski J., *Warto być ojcem. Najważniejsza kariera mężczyzny*, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2010.

Risé C., *Sztuka ojcostwa*, tłum. A. Soćko, wyd. W drodze, Poznań 2006.

Smith M., *Między ojcem a synem. Dzielenie się wiarą, umacnianie więzi i stawanie się mężczyzną*, tłum. B. Majczyna, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

21.

Godność macierzyństwa

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie własnej sfery uczuciowej

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Identyfikowanie się z naturalną rolą wyznaczoną przez płeć[1]

[1] „Myślę, że współczesny feminizm znajduje swoje korzenie właśnie w tym miejscu – w braku prawdziwej czci dla kobiety. Natomiast prawda objawiona o kobiecie jest inna. Cześć dla kobiety, zachwyt nad całą tajemnicą kobiecości, wreszcie oblubieńcza miłość Boga samego i Chrystusa, zawarta w Jego Odkupieniu, to wszystko są te elementy wiary i życia Kościoła, które nigdy nie pozostawały całkiem w ukryciu. Świadczy o tym bogata tradycja obyczajowa, która, niestety, w dzisiejszych czasach uległa znacznej degradacji". Jan Paweł II, *Przekroczyć próg…*, dz. cyt., s. 167.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Macierzyństwo jako zaszczyt, godność i odpowiedzialność[2].
- Wzory macierzyństwa zaczerpnięte z religii, kultury i twórczości artystycznej[3].
- Więzi biologiczne, emocjonalne, uczuciowe i społeczne pomiędzy dzieckiem a matką.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Bóg jako Autor życia posługuje się rodzicami w dziele jego przekazywania.
- Wdzięczność dla matki za dar życia.
- Opiekuńcza miłość matki kształtuje osobowość dziecka.

Zasady

- Rozpoznaję godność mojej matki, ponieważ przekazała mi życie.
- Cieszę się razem z matką moim życiem, i tak jak ona odnoszę się z szacunkiem do mego życia.
- Matka kształtuje wartości wynikające z mojej płci[4].

---

[2] „Rodzina w istotny sposób wnosi swój wkład w dobro społeczne poprzez odpowiedzialne ojcostwo i macierzyństwo, szczególne formy wyjątkowego uczestnictwa małżonków w stwórczym dziele Boga". KNSK 232.

[3] „Życie wiąże się najbliżej z macierzyństwem. Dlatego też Kościół wspomina Macierzyństwo Maryi i stawia je za wzór. Wzięte z Niej Ciało staje się Pokarmem ożywczym dla całego rodzaju ludzkiego. (…) Dziś (8.09.1969) w uroczystość Narodzenia Matki Boga Człowieka, gdy apoteozujemy macierzyństwo, odsłaniamy przez to życie, jako najwspanialszą filozofię Rodziny ludzkiej. Wspominamy jednocześnie nasze matki i siostry, które powołane do dawania życia, spełniły to zadanie podwójnie. Najpierw przekazały Narodowi życie w nowych pokoleniach, a potem broniły życia Narodu. Oddały więc krew dwukrotnie. Raz oddały swą krew nowym obywatelom polskim, a drugi raz – ziemi ojczystej, aby bronić życia Narodu i jego praw do bytu". Wyszyński S., *W sercu stolicy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 127n.

[4] „W obliczu teorii, które uważają tożsamość męską czy żeńską jedynie za wytwór kulturowy i społeczny, wynikający z wzajemnych odniesień pomiędzy wspólnotą a jednostką, przy pominięciu osobistej tożsamości płciowej i bez żadnego odwoływania się do prawdziwego znaczenia seksualności, Kościół nie przestaje utwierdzać swojego nauczania: każdy człowiek, mężczyzna i kobieta winien uznać i przyjąć swoją tożsamość płciową. Zróżnicowanie i komplementarność fizyczna, moralna i duchowa, są ukierunkowane na dobro małżeństwa i rozwój życia rodzinnego. Harmonia małżeństwa i społeczeństwa zależy częściowo od sposobu, w jaki mężczyzna i kobieta realizują swoją komplementarność oraz wzajemną potrzebę i pomoc. To jest perspektywa, która pozwala uznać za obowiązkowe dostosowanie prawa pozytywnego do prawa

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Macierzyństwo jest dla kobiety darem i zadaniem.
- Matka kocha swoje dziecko i przez całe życie pragnie jego dobra.
- Miłość pomiędzy matką a dzieckiem przenosi się na inne dzieci.
- Macierzyństwo jest odpowiedzialnością za życie dziecka[5].

Zasady

- Jestem świadoma, że jako matka mam największy wpływ na charakter i osobowość mojego dziecka.
- Moja miłość macierzyńska jest nakierowana na dobro dziecka – obecne i przyszłe[6].
- Wychowuję moje dziecko, nie dla mnie samej.
- Moje macierzyństwo dotyczy wszystkich dzieci, ma charakter powszechny.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Macierzyństwo naturalne matki łączy się z macierzyństwem duchowym, wychowawczym i intelektualnym szkoły.
- Szkoła uzupełnia miłość macierzyńską w kształtowaniu człowieka.
- Wychowawca uczestniczy w rodzicielskiej roli matki.

Zasady

- Wychowuję powierzone mi dziecko w poszanowaniu dla macierzyństwa.
- Wspólnie pracujemy nad zapewnieniem bezpieczeństwa dziecku.

---

naturalnego, według którego tożsamość płciowa jest nieodzowna, gdyż jest obiektywnym warunkiem zbudowania przez mężczyznę i kobietę związku małżeńskiego". KNSK 224.

[5] „Jest oczywiste, że wszelkie czyny lub działania niemoralne, jak aborcja, stosowanie antykoncepcji czy nieposzanowanie godności osobowej współmałżonka, dzieci lub innych członków małego Kościoła jest profanacją sakramentu zbawienia i obrazą osób Boskich". W.B. Skrzydlewski, *Etyka seksualna. Przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo M, Kraków 1999, s. 128.

[6] „Wychowanie do macierzyństwa od początku musi być formacją do pomocniczości. (…) Autentyczne macierzyństwo jest służbą dojrzałości, a zatem samostanowieniu dziecka, nigdy zaś przykrawaniem do miary wyobrażeń czy zamysłów matki". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 215-216.

– Dbamy o to, by relacja pomiędzy matką, dzieckiem a wychowawcą była relacją stałą i uzupełniającą się.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie zastanawiają się, jakie cechy ma mama. Wspólnie poszukuje się podstawowych i najważniejszych jej cech. Czego mama powinna wymagać od dzieci? Czy mama powinna zmieniać swoje postępowanie ze względu na wiek dziecka?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Dziecko, uczeń rozpoznaje godność swojej matki i godność wszystkich matek w relacjach społecznych. Rozumie na czym polega trud macierzyństwa. Budzi to w nim szacunek i wdzięczność dla matki. Na miłość macierzyńską odpowiada wzajemną miłością córki albo syna. Miłość matki daje nieustające poczucie bezpieczeństwa. Matka kształtuje prawidłowe relacje z innymi ludźmi.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje ryzyko patologii w realizowaniu miłości matki do dziecka (nadopiekuńczość, odrzucenie – fizyczne lub duchowe). Często matki uzurpują sobie prawo do kierowania dzieckiem we wszystkich dziedzinach jego życia, na każdym etapie. Występuje brak dialogu pomiędzy matką i dzieckiem. Dominuje uczuciowość nad rozumnym kierowaniem procesem wychowania i kształcenia.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Relacja dziecka z matką jest relacją najwcześniejszą i pozostaje bardzo silna emocjonalnie do końca życia. To matka jest najważniejszą i pierwszą osobą w życiu dziecka. Troska i poczucie bezpieczeństwa doświadczane we wczesnym etapie życia jest doświadczeniem, które buduje poczucie wartości w późniejszym życiu człowieka. Styl więzi, jaką tworzymy z matką we wczesnym dzieciństwie, wpływa na nasze późniejsze związki i przyjaźnie. Chłodna emocjonalnie, niedostępna i zbyt wymagająca matka jest powodem wielu zaburzeń psychicznych w wieku dorosłym. Osobom tak wychowanym sprawia dużą trudność zaufanie czy bliskość z innymi. Natomiast osobom, które tworzyły bezpieczną więź z matką, łatwiej przychodzi nawiązywanie satysfakcjonujących relacji w przyszłości.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

Mama woła przed każdym jedzeniem:

– Zosiu! Tadziku! Umyjcie ręce!

I co dzień mama musi to powtarzać, a te ręce zawsze zapomną się umyć i potem trzeba wstawać od stołu i biec do umywalni. Czasami są goście, wstyd przypominać.

Mamie bardzo się to sprzykrzyło, więc wreszcie wymyśliła sobie pomocnika.

A ten pomocnik nie byle jaki!

Posłuchajcie:

Wzięła mama długi kawał szarego płótna, wzięła dużo bawełnianych nitek: czerwonych, zielonych, szafirowych, pomarańczowych, żółtych… szyła… szyła… igiełką migała, do siebie się uśmiechała.

Najpierw wyskoczył z szarego płótna żółty dziobek, potem czerwony grzebień, potem piórka: czerwone, zielone, szafirowe, pomarańczowe. Oj! We wszystkich kolorach! A na końcu… na końcu… złote butki, jak to mają kogutki!

I Kogutek-Złotobutek był gotów!

A potem mama powiedziała do Kogutka-Złotobutka:

– Mój Kogutku-Złotobutku,
wieszam cię tu na gwoździku,
piejże głośno: Kukuryku!
Kukurykaj z całej siły,
żeby dzieci ręce myły!

Dzieci wracają ze szkoły, zaglądają do umywalni, a kogutek tam woła:

– Kukuryku! Kukuryku! Myj się, Zosiu i Tadziku!

I od tej pory mama już nie potrzebuje mówić nic o myciu rąk przed jedzeniem, bo kogutek o tym przypomina.

Czasami… czasami… jeżeli są goście i dzieci nie usłyszą, jak kogutek w umywalni pieje, to mama uśmiecha się i mówi za niego cichutko:

– Kukuryku!

A dzieci już dobrze wiedzą, co to znaczy!

M. Kownacka, *Kukuryku na ręczniku*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2016, s. 11-12.

Przytoczony powyżej fragment autorstwa Marii Kownackiej o Kogutku-Złotobutku z książeczki *Kukuryku na ręczniku*, pokazuje jak w praktyce może wyglądać wartość i piękno macierzyńskiego powołania. Mama z miłością i troską przypomina dzieciom o myciu rąk przed posiłkiem. Czyni to subtelnie i z wyczuciem, nie poniżając dzieci przykrymi uwagami. Przypomina o myciu rąk życzliwie i ze zrozumieniem. Pomysł mamy, by wyszyć kogucika na ręczniku, który będzie dzieciom przypominał to, o czym często zapominają okazał się doskonały. Dzieci pamiętały o myciu rąk i mama nie musiała zwracać im uwagi. A jeśli nawet to nie zadziałało, wystarczyło powiedzieć tylko „kukuryku" i już wszystko było jasne.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Powołaniem bowiem kobiety jest właśnie łączenie ludzi przez serce. Łączenie w różnych środowiskach, ale szczególnie w jednym środowisku, mianowicie w środowisku rodziny. Kobieta przez serce tworzy jej jedność. Kobieta łączy przez serce starsze i młodsze pokolenie, rodziców i dzieci. A czasem więcej pokoleń kobieta musi łączyć przez serce. I dlatego trzeba pielęgnować zalety serca. Trzeba zwalczać jego wady. Wiecie bowiem dobrze, że to jest ta dziedzina napięć, którą psychika kobieca najgłębiej odczuwa: napięcia uczuciowe, napięcia serca pomiędzy miłością i nienawiścią, pomiędzy szlachetnością, gotowością do poświęceń, egoizmem i zazdrością. Tu na tych napięciach dokonuje się wielki proces kształtowania waszej osobowości, waszego człowieczeństwa, waszego chrześcijańskiego powołania.

K. Wojtyła, *Posłannictwo kobiety*. Przemówienie w czasie ogólnopolskiej pielgrzymki młodzieży żeńskiej na Jasną Górę, 1972, w: tegoż, *Oto Matka Twoja*, Libreria Editrice Vaticana, Jasna Góra–Rzym 1979, s. 227.

Wzajemny dar osoby w małżeństwie otwiera się na dar nowego życia, nowego człowieka, który również jest osobą na podobieństwo swoich rodziców. Macierzyństwo zawiera w sobie od samego początku szczególne otwarcie na nową osobę: ono właśnie jest udziałem kobiety. W otwarciu tym, w poczęciu i urodzeniu dziecka kobieta „odnajduje siebie przez bezinteresowny dar z siebie samej". Dar wewnętrznej gotowości na przyjęcie i wydanie na świat dziecka jest związany ze zjednoczeniem małżeńskim, które – jak powiedziano, winno stanowić szczególny moment wzajemnego obdarowywania się sobą ze strony kobiety i mężczyzny.

MD 18.

Z kolei Bóg w najwyższym stopniu objawia godność kobiety, gdy On sam przyjmuje ciało ludzkie z Maryi Dziewicy, którą Kościół czci jako Matkę Bożą, nazywając ją nową Ewą i stawiając jako wzór kobiety odkupionej.

FC 22.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

W szóstym miesiącu posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, do Dziewicy poślubionej mężowi, imieniem Józef, z rodu Dawida; a Dziewicy było na imię Maryja. Anioł wszedł do Niej i rzekł: „Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z tobą". Ona zmieszała się na te słowa i rozważała, co miałoby znaczyć to pozdrowienie. Lecz anioł rzekł do Niej: „Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Boga. Oto poczniesz i porodzisz Syna, któremu nadasz imię Jezus. Będzie On wielki i będzie nazwany Synem Najwyższego, a Pan Bóg da Mu tron Jego praojca, Dawida. Będzie panował nad domem Jakuba na wieki, a Jego panowaniu nie będzie końca". Na to Maryja rzekła do anioła: „Jakże się to stanie, skoro nie znam męża?" Anioł Jej odpowiedział: „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego osłoni Cię. Dlatego też Święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym. A oto również krewna twoja, Elżbieta, poczęła w swej starości syna i jest już w szóstym miesiącu ta, która uchodzi za niepłodną. Dla Boga bowiem nie ma nic niemożliwego". Na to rzekła Maryja: „Oto Ja służebnica Pańska, niech Mi się stanie według twego słowa!" Wtedy odszedł od Niej anioł. W tym czasie Maryja wybrała się i poszła z pośpie-

chem w góry do pewnego miasta w pokoleniu Judy. Weszła do domu Zachariasza i pozdrowiła Elżbietę. Gdy Elżbieta usłyszała pozdrowienie Maryi, poruszyło się dzieciątko w jej łonie, a Duch Święty napełnił Elżbietę. Wydała ona okrzyk i powiedziała: „Błogosławiona jesteś między niewiastami i błogosławiony jest owoc twojego łona. A skądże mi to, że Matka mojego Pana przychodzi do mnie? Oto, skoro głos twego pozdrowienia zabrzmiał w moich uszach, poruszyło się z radości dzieciątko w moim łonie. Błogosławiona jesteś, któraś uwierzyła, że spełnią się słowa powiedziane Ci od Pana" (Łk 1,26-45).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Bóg jest pierwszym początkiem wszystkiego i transcendentnym autorytetem oraz że równocześnie jest dobrocią i miłującą troską obejmującą wszystkie swoje dzieci. Ta ojcowska tkliwość Boga może być wyrażona w obrazie macierzyństwa, który jeszcze bardziej uwydatnia immanencję Boga, czyli bliskość między Bogiem i stworzeniem. Język wiary czer-

pie więc z ludzkiego doświadczenia rodziców, którzy w pewien sposób są dla człowieka pierwszymi przedstawicielami Boga. Jednak doświadczenie to mówi także, że rodzice ziemscy są omylni i że mogą zdeformować oblicze ojcostwa i macierzyństwa. Należy więc przypomnieć, że Bóg przekracza ludzkie rozróżnienie płci. Nie jest ani mężczyzną, ani kobietą, jest Bogiem. Przekracza także ludzkie ojcostwo i macierzyństwo, chociaż jest ich początkiem i miarą: nikt nie jest ojcem, tak jak Bóg (KKK 239).

Por. KKK 171; 501; 963; 964; 975; 1683; 2040; 2674; 2197.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dayton T., *Szczęśliwe macierzyństwo*, tłum. A. Tomala, wyd. Esprit, Kraków 2006.

Galarowicz J., *Blask godności. O etyce Karola Wojtyły i nie tylko*, wyd. Antyk, Warszawa 2005.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, List *Mulieris dignitatem*, (15.08.1988), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 290-330.

Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Kendall-Tackett K., *Wyzwania macierzyństwa. Jak być szczęśliwą matką*, tłum. M. Orski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Krzan K., *Szczęśliwe macierzyństwo i jego sekrety*, wyd. Złote Myśli, Gliwice 2006.

Maciarz A., *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2004.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pulikowscy J.J., *Jak wygrać macierzyństwo. Instrukcja obsługi*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2006.

Skrzydlewski W.B., *Etyka seksualna. Przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo M, Kraków 1999.

Wojtyła K., *Posłannictwo kobiety*, Przemówienie w czasie ogólnopolskiej pielgrzymki młodzieży żeńskiej na Jasną Górę, 1972, w: tegoż, *Oto Matka Twoja*, Libreria Editrice Vaticana, Jasna Góra–Rzym 1979, s. 224-229.

Wyszyński S., *Godność kobiety*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

Wyszyński S., *W sercu stolicy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Żulińska B., *Nie tylko dla matek*, Oficyna Wydawnicza Viator, Warszawa 2003.

22.

Godność braterstwa

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój duchowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Zdolność do emocjonalnego kontaktu z bratem, siostrą i osobami znajomymi z mojego środowiska

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Budowanie wspólnych ideałów i stawianie sobie zadań[1]

[1] „Człowiek, odkrywając, że Bóg go kocha, pojmuje swoją transcendentną godność, uczy się nie poprzestawać na samym sobie i spotykać innych w relacji coraz bardziej ludzkiej. Ludzie odnowieni przez miłość Boga są w stanie zmienić normy oraz jakość stosunków i struktur społecznych. Są oni zdolni nieść pokój tam, gdzie są konflikty, budować i troszczyć się o braterskie relacje tam, gdzie panuje nienawiść, szukać sprawiedliwości tam, gdzie człowiek wyzyskuje człowieka. Jedynie miłość może radykalnie przemienić międzyludzkie stosunki. Każdy człowiek dobrej woli włączony w tę perspektywę może dostrzec szerokie horyzonty sprawiedliwości i ludzkiego rozwoju w prawdzie i dobru". KNSK 4.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Różnica pomiędzy braterstwem a przyjaźnią.
- Braterstwo krwi, braterstwo ideałów i braterstwo w działaniu.
- Umacnianie braterstwa w aktywnej działalności: społecznej, narodowej, sportowej, rozrywkowej.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Braterstwo rodzi się pod wpływem wyznawania i obrony wspólnych wartości, na podstawie: krwi (pochodzenia), narodu, kultury, rasy, przekonań i historii życia.
- Braterstwo pomaga w dążeniu do wspólnych celów[2].
- Wspólne działanie buduje i rozwija osobowość człowieka.

Zasady

- Szukam ludzi, z którymi łączyłyby mnie wspólne zainteresowania, cele i dążenia.
- Zabiegam o zacieśnianie więzów z bratem, siostrą, rodzeństwem przyrodnim.
- Uczestniczę w spotkaniach, których uczestnicy są mi bliscy pod względem wyznawanych wartości.

[2] „Tylko wtedy praca wyda pełny owoc, gdy osoby pracujące są połączone więzią miłości, gdy miłość obejmuje ich wzajemne stosunki". S. Wyszyński, *Duch pracy ludzkiej*, dz. cyt., s. 142.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- W rodzinie powinno występować braterstwo krwi.
- Rodzina rozpoznaje i realizuje wspólne cele: naturalne, kształceniowo-wychowawcze, ekonomiczne, rekreacyjne, ideowe, religijne (Kościół domowy).
- Braterstwo ukształtowane w domu rodzinnym przenosi się na życie społeczne.

Zasady

- W rodzinie kształtujemy relacje międzyosobowe i wspólnie realizujemy zadania.
- Kochamy się jako jedna rodzina, uznajemy wspólne wartości.
- Wartość braterstwa krwi, jaką dziecko wynosi z rodziny, powinno przenosić na życie społeczne.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Braterstwo to więź między ludźmi, oparta na przyjaźni, solidarności i wzajemnej pomocy[3].
- Naród jest kształtowany dzięki braterstwu pomiędzy ludźmi.
- Środowisko szkolne jest miejscem, gdzie zacieśniają się więzi braterstwa.

Zasady

- Szukam przykładów w literaturze i historii, które pomagają zrozumieć, na czym polega wartość braterstwa.
- Popieram przejawy solidarności klasowej, które dotyczą wspólnej, ważnej dla uczniów sprawy.
- Buduję braterstwo pomiędzy kolegami szkolnymi z nadzieją, że przetrwa ono wiele lat.

---

[3] „Bóg, który wszystko otacza ojcowską opieką, zechciał, by wszyscy ludzie tworzyli jedną rodzinę i odnosili się do siebie nawzajem w duchu braterstwa. Wszyscy bowiem, stworzeni na podobieństwo Boga, który «z jednego człowieka wywiódł cały rodzaj ludzki, aby zamieszkiwał całą powierzchnię ziemi» (Dz 17,26), powołani są do jednego i tego samego celu, to jest do Boga samego". KDK 24.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Wspólnie obejrzany film dokumentalny lub fabularyzowany o życiu i działalności świętych może stanowić podstawę do dyskusji o tym, czym jest braterstwo. Dotyczy ono nie tylko rodzeństwa i kuzynostwa, ale także szerzej – wszystkich kolegów z klasy i z podwórka. Proponujemy tematy do dyskusji dla uczniów: Czy warto bezinteresownie pomagać innym? Jak możemy okazać sobie braterstwo, pomagać sobie? Jak okazywać sobie przyjaźń i braterstwo w klasie, w szkole, na podwórku?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Dzieci czują się związane ze swoim środowiskiem, mają poczucie własnej wartości i wartości swojej grupy. Braterstwo rodzinne jest przenoszone na braterstwo społeczne[4]. Powstają więzi międzyosobowe. Utrwala się związek z rodziną, także dalszą oraz związek z miejscem zamieszkania, regionem, narodem. Poczucie przynależności narodowej buduje się na wartości braterstwa.

[4] „Trzeba, ażeby rodzaj ludzki dochodził do jedności przez wielość, ażeby uczył się być jednym Kościołem w pluralizmie form myślenia, działania, kultur i cywilizacji". Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg…*, dz. cyt., s. 127.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje ryzyko ograniczenia związków międzyosobowych tylko do kręgu rodziny. Dzieci mogą niekiedy czuć się osamotnione w szkole. Brakuje im umiejętności nawiązywania braterskich kontaktów i zawiązywania przyjaźni z innymi. Uczniowie wykazują niechęć do wspólnych pozytywnych działań, akcji, unikają form życia społecznego, wspólnotowego. Powstaje niezdrowa rywalizacja wśród rodzeństwa, wśród uczniów. Brakuje umiejętności rozwiązywania konfliktów w rodzinie i w szkole.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

W pierwszym etapie edukacji wczesnoszkolnej dziecko, nawiązując nowe kontakty społeczne w klasie, uczy się tworzenia i podtrzymywania nowych relacji w grupie. Tworzy się wspólnota i braterstwo – dzieci mają wspólne cele i zainteresowania, łączy je wzajemna przyjaźń i bliskość. Na tych wartościach braterstwo buduje się i wzmacnia. We wspólnocie klasowej, a także szkolnej jest wiele okazji do wspólnego, braterskiego działania (np. charytatywnego). Bardzo ważne jest również pielęgnowanie braterstwa na poziomie rodzinnym – braterstwa krwi. Rodzeństwo nie powinno być porównywane do siebie, czy oceniane w odniesieniu do brata lub siostry, aby nie wywoływać niepotrzebnych antagonizmów i niezdrowej rywalizacji. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę właśnie na współdziałanie i wzajemną pomoc.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą.

W. Chotomska, *Legenda o Lechu, Czechu i Rusie*, w: tejże, *Legendy polskie*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2018, s. 6.

> Więc było ich trzech. Lech, Czech i Rus. Bracia. Żyli w słowiańskiej osadzie zagubionej w ogromnych lasach. Tam się urodzili. W środku wielkiej kniei. W gęstwinie nieprzebytej puszczy (…).

Przedstawiony powyżej fragment ilustruje braterstwo sięgające początków państwa polskiego. Lech, Czech i Rus to bracia, dzięki którym powstają nowe wspólnoty. Legenda wyjaśnia młodemu czytelnikowi, jak powstała Polska i inne kraje słowiańskie. Bohaterowie nie walczą ze sobą, ale współpracują i pokojowo dzielą się terenami, na których będą żyć. Nie okazują sobie agresji i dlatego mogą tworzyć rzeczy wartościowe i trwałe.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

> Pulsuje w was, w waszych młodych sercach pragnienie prawdziwego braterstwa wszystkich ludzi, bez podziałów, przeciwstawień, dyskryminacji. Tak. Pragnienie braterstwa i wielorakiej solidarności przynosicie z sobą wy, młodzi – a nie pragnienie wzajemnej walki człowieka przeciw człowiekowi, w jakiejkolwiek postaci. Czyż to pragnienie braterstwa (…) nie świadczy o tym, że „znacie Ojca" (jak pisze apostoł). Bo tylko tam są bracia, gdzie jest Ojciec. I tylko tam, gdzie jest Ojciec, ludzie są braćmi.

PS 15.

Starajcie się gorliwie o dobro drugiego człowieka, wiernie wypełniajcie przyjęte zobowiązania. Nie wahajcie się rezygnować z radością z niektórych waszych rozrywek, akceptujcie wielkodusznie konieczne ofiary, dawajcie świadectwo waszej wiernej miłości do Jezusa, głosząc Jego Ewangelię zwłaszcza wśród waszych rówieśników.

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem*. Orędzie na XXII ŚDM, (27.01.2007), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 141-142.

Tradycja chrześcijańska nigdy nie uznała prawa do własności prywatnej za absolutne i nienaruszalne i podkreślała społeczną funkcję wszelkiej formy własności prywatnej. Święty Jan Paweł II zdecydowanie przypomniał tę doktrynę, mówiąc, że „Bóg dał ziemię całemu rodzajowi ludzkiemu, aby utrzymywała wszystkich jego członków, nie wykluczając ani nie wyróżniając nikogo". Są to mocne i doniosłe słowa.

LS 93.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Wtedy przyszli do Niego Jego Matka i bracia, lecz nie mogli dostać się do Niego z powodu tłumu. Oznajmiono Mu: „Twoja Matka i bracia stoją na dworze i chcą się widzieć z Tobą". Lecz On im odpowiedział: „Moją matką i moimi braćmi są ci, którzy słuchają słowa Bożego i wypełniają je" (Łk 8,19-21).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Istnieje pewne podobieństwo między jednością Osób Boskich a braterstwem, jakie ludzie powinni zaprowadzić między sobą, w prawdzie i miłości. Miłość bliźniego jest nieodłączna od miłości Boga. (…) Wolność nie daje nam prawa do mówienia i czynienia wszystkiego. Opiera się na fałszu przekonanie, że człowiek, „podmiot tej wolności, [jest] jednostką samowystarczalną i mającą na celu zaspokojenie swojego własnego interesu przez korzystanie z dóbr ziemskich". Poza tym, uwarunkowania ładu ekonomicznego i społecznego, politycznego i kulturowego, konieczne do właściwego korzystania z wolności, zbyt często są nieuznawane i gwałcone. Te sytuacje zaślepienia i niesprawiedliwości obciążają życie moralne

i wystawiają zarówno mocnych, jak i słabych na pokusę grzechu przeciw miłości. Człowiek, oddalając się od prawa moralnego, godzi we własną wolność, sam się zniewala, zrywa braterstwo z innymi ludźmi i buntuje się przeciw prawdzie Bożej (KKK 1878).

Por. KKK 1676; 1939; 2207; 2213.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem*. Orędzie na XXII ŚDM, (27.01.2007), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Kopeć W., *Eucharystia sakramentem braterstwa*, Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2002.

Ley K., *Rodzeństwo – miłość, nienawiść, solidarność*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004.

Malinowski B., *Jednostka, społeczność, kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Parker J., Stimpson J., *Rodzeństwo – rywalizacja i miłość. Wszystko, co powinni wiedzieć rodzice braci i sióstr*, tłum. A. Jacewicz, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2003.

Romaniuk K., *Adelfos. Idea braterstwa w Biblii*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1992.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Solidarność w nauczaniu Jana Pawła II, red. A. Rynio, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2005.

Społeczna aktualizacja tożsamości człowieka, red. J. Cuda, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.

Vertemate L.D., *Błogosławione braterstwo. Rozważania biblijno-duchowe*, tłum. J. Chapska, wyd. Apostolicum, Ząbki 2002.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2000.

23.

Znaczenie i godność rodziny wielopokoleniowej[1]

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność okazywania uczuć

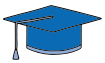

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Rozpoznanie związków emocjonalnych w rodzinie

---

[1] „Rodzicielstwo jest zadaniem natury duchowej – nie tylko fizycznej. Przebiega przez nie zawsze genealogia osoby, która ma swój odwieczny początek w Bogu, i która do Boga ma także prowadzić. Przyjmując ludzkie życie w całości, we wszystkich jego wymiarach fizycznych i duchowych, rodziny wnoszą wkład w «komunię pokoleń» i przez to w sposób istotny i niezastąpiony wpływają na rozwój społeczeństwa". KNSK 237.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Związki krwi i pochodzenia wpływają na osobowość człowieka.
- Cechy rodziny wielopokoleniowej.
- Jakie znaczenie ma poznawanie historii własnej rodziny?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Rodzina istnieje, rozwija się dzięki miłości.
- Każdy rodzaj relacji, rodzaj miłości (rodzicielska, ojcowska, macierzyńska, synowska, braterska, miłość do dziadków, miłość do krewnych i spowinowaconych) wyraża się w określony sposób[2].
- Rodzina podstawowa i rodzina wielopokoleniowa daje poczucie bezpieczeństwa.

Zasady

- Wykorzystuję wszystkie okazje, aby wyrazić moje związki uczuciowe z całą rodziną (imieniny, urodziny, rocznice ślubu i rocznice śmierci, wspólne obchodzenie uroczystości i świąt, odwiedziny).
- Zabiegam o utrzymywanie kontaktów z rodziną.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Każdy członek rodziny jest ważny i ma tę samą godność.
- Nasza rodzina jest niepowtarzalna, niezwykła i jedyna.
- Rodzina wielopokoleniowa jest złączona więzami krwi i powinowactwa.

---

[2] „Czwarte przykazanie Dekalogu dotyczy rodziny, jej wewnętrznej spoistości, rzec można – solidarności. Werbalnie przykazanie to nie mówi o rodzinie, faktycznie jednak właśnie o niej mówi. Jakoby Boży Prawodawca nie znalazł innego słowa dla wyrażenia komunii pokoleń, jak właśnie słowo: «Czcij» (Wj 20,12). Słowo to wyraża w inny jeszcze sposób, czym jest rodzina. Nie chodzi o jakieś «sztuczne» wyniesienie rodziny, chodzi o sformułowanie oddające jej podmiotowość oraz wszystkie prawa, jakie z tej podmiotowości wynikają. Rodzina jest wspólnotą szczególnie intensywnych wzajemnych odniesień: pomiędzy małżonkami, pomiędzy rodzicami a dziećmi oraz między pokoleniami. Trzeba tę wspólnotę szczególnie zabezpieczyć. Dlatego Bóg nie znajduje wyrażenia lepszego niż właśnie to: «Czcij»”. LdR 15.

Zasady

- Poznaję i przekazuję dziecku historię całej naszej rodziny wielopokoleniowej.
- Wykorzystujemy doświadczenia życiowe wszystkich członków rodziny do kształtowania naszych dzieci.
- Wspólnie przeżywamy radosne i trudne chwile.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Szkoła i wychowawca znają rodziny swoich wychowanków.
- Związki uczuciowe i społeczne, wychowanka ze swoją rodziną, gwarantują prawidłowy proces wychowawczy[3].
- Szkoła i klasa mają charakter wielkiej rodziny.

Zasady

- Szczególną opieką otaczam wychowanków pozbawionych rodziny bądź pochodzących z rodzin niepełnych.
- Rodzinę i rodziców zapraszam do realizacji programu wychowawczego.
- W nauczaniu podkreślam niezastąpioną wartość rodziny wielopokoleniowej.
- Uczę, że rodzina jest pierwszą szkołą życia i pracy dla każdego człowieka[4].

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Każdy z uczniów przygotowuje genealogię swojej rodziny, w formie spisu albo planszy. Jest to dobra okazja, aby wspólnie z rodzicami przypomnieć sobie o dalszych członkach rodziny. Dzieci mają za zadanie odnaleźć i opisać pamiątki rodzinne.

---

[3] „Rodzina człowieka wychowuje i przez to wprowadza do współżycia z ludźmi. Rodzina uzdalnia człowieka nie tylko do życia fizycznego, ale i do współżycia społecznego. Z rodziny człowiek wynosi początki pojęć moralnych i społecznych, rozwijających osobowość ludzką". *Człowiek – osoba – płeć…*, dz. cyt., s. 66.

[4] LE 10.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Następuje rozpoznanie swojej przynależności do rodziny wielopokoleniowej oraz dowartościowanie związków rodzinnych[5]. Podtrzymuje się bliskie kontakty w ramach własnej rodziny. Stosuje się właściwą hierarchię relacji z członkami rodziny. Każdy krewny jest szanowany, a wydarzenia życiowe są zauważane i wspólnie przeżywane.

1.10. ZAGROŻENIA

Istnieje ryzyko zawężenia relacji międzyosobowych, rodzinnych, do rodziny podstawowej: rodzice i dzieci. Często występuje klanowe nastawienie do swojej rodziny wielopokoleniowej oraz utrata kontaktu międzypokoleniowego. Nie nawiązuje się do swojego pochodzenia, do swoich korzeni, tradycji. Grozi postawa odrzucenia i chęć wyeliminowania ze swojej rodziny osób o odmiennych poglądach, charakterze lub wyznawanej religii. Zanikają kontakty międzyosobowe, wielopokoleniowe.

[5] „Rodzina, w której różne pokolenia stykają się i wspomagają nawzajem w osiąganiu pełniejszej mądrości i w harmonijnym łączeniu praw osobowych z innymi potrzebami życia społecznego, stanowi fundament społeczeństwa". KDK 52.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Rodzina wielopokoleniowa daje wszystkim jej członkom poczucie bezpieczeństwa i zakorzenienia. Zarówno rodzice, jak i dziadkowie, a nawet pradziadkowie stają się częścią życia dziecka. Ich wartość w życiu najmłodszych jest nieoceniona. Dziadkowie często uczestniczą w procesie wychowawczym oraz opiece nad dzieckiem. Stają się dla niego, obok rodziców, autorytetami. Często najstarsi członkowie rodziny mają więcej czasu i uwagi dla dzieci niż rodzice, których pochłaniają codzienne obowiązki. Doświadczenie, wiedza i przeżycia ludzi starszych są cennym źródłem wiedzy dla młodego pokolenia. Warto, by dzieci miały jak najczęstszy i dobry kontakt ze wszystkimi członkami rodziny.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Irena Tuwim (1898-1987), polska poetka, prozaik, tłumaczka literatury dla dzieci i młodzieży. Siostra Juliana Tuwima. Jako poetka debiutowała w 1916 r. wierszem *Panienka*. Była związana z grupą poetycką „Skamander", gdzie publikowała swoją twórczość. Współpracowała z „Wiadomościami Literackimi". Najbardziej znany jej przekład to tłumaczenie książek o przygodach Kubusia Puchatka A.A. Milne`a, a także o Mary Poppins P. Lyndon Travers. Ponadto dokonała przekładu książek: *Pięcioro dzieci i „coś"* oraz *Feniks i dywan* E. Nesbit. Jej autorskie teksty to m.in.: *Marek Wagarek*, *Co okręt wiezie*, *O pingwinie Kleofasku* i *Pampilio*.

> Pin i Gwin osiedlili się tutaj pod dalekim biegunem, wśród lodów i śniegów. Po pewnym czasie urodziły im się dzieci i te dzieci, gdy dorosły, znowu miały dzieci, i wkrótce Pin-Gwiny rozrosły się w bardzo liczną rodzinę. Pin i Gwin byli szczęśliwi, dla innych pingwinów dobrzy i sprawiedliwi, toteż pewnego dnia wszystkie pingwiny postanowiły ogłosić ich parą królewską. I tak się też stało. Są to twoi przodkowie, Kleofasku – ciągnęła Ciotka Agata – twoi przodkowie, z których wywodzisz się ty i twoi rodzice, i twoje rodzeństwo, i ja, i biedny Wuj Pafnucy, który niestety zginął gdzieś bez śladu – dodała z bolesnym westchnieniem. (…)

– Otóż my wszyscy – ciągnęła dalej Ciotka Agata – jesteśmy potomkami wspaniałej rodziny pingwinów królewskich. Jesteś arystokratą, mój Kleofasku, wiedz o tym!

– To znaczy, że co? – zainteresował się żywo Kleofasek.

– To znaczy, że pochodzisz ze starego, dobrego rodu, że jesteś lepszy od innych pingwinów, twoich rozmaitych krewniaków rozsianych po świecie…

I. Tuwim, *O pingwinie Kleofasku*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 104.

Przytoczony fragment z książki Ireny Tuwim opowiada o rodzinie pingwinów królewskich. Ciotka Agata jest w tej rodzinie przekazicielką tradycji, wartości i historii rodzinnych znanych i przekazywanych następnym pokoleniom pingwinów. Młody pingwin – Kleofasek, który jest głównym bohaterem tego opowiadania, dowiaduje się od cioci o swojej licznej rodzinie i o wielu pokoleniach, które żyły przed nim. Kleofasek uświadamia sobie, że pochodzi z rodziny o długiej tradycji, umacnia to jego tożsamość i poczucie dumy. W ten sposób mały pingwinek, mimo iż jest najmłodszy w rodzinie, buduje poczucie własnej wartości poprzez przynależność do bardzo wyjątkowej rodziny.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Wszyscy członkowie rodziny, każdy wedle własnego daru, mają łaskę i odpowiedzialny obowiązek budowania dzień po dniu komunii osób, tworząc z rodziny „szkołę bogatszego człowieczeństwa". Dokonuje się to poprzez łaskę i miłość wobec dzieci, wobec chorych i starszych; poprzez wzajemną codzienną służbę wszystkich; poprzez dzielenie się dobrami, radościami i cierpieniami.

FC 21.

(…) Modlitwa wspólnoty rodzinnej, może się stawać miejscem wspólnej pamięci i wzajemnej pamięci: rodzina wszakże jest wspólnotą pokoleń. Trzeba ażeby w modlitwie wszyscy byli obecni – i ci, którzy żyją, i ci którzy już odeszli, i ci także którzy mają przyjść na świat. Trzeba, aby każdy człowiek był w rodzinie „omadlany" na miarę dobra jakie stanowi – na miarę dobra jakim jest dla niego rodzina i on dla rodziny.

LdR 10.

Dla wspólnoty chrześcijańskiej rodzina jest czymś więcej niż „tematem" – jest życiem, jest codzienną rzeczywistością, jest drogą pokoleń, które przekazują sobie wiarę wraz z miłością i podstawowymi wartościami moralnymi, jest konkretną solidarnością, trudem, cierpliwością, a także projektem, nadzieją przyszłości.

Franciszek, *Solidarność między pokoleniami*. Przesłanie z okazji 47. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich, w: *Co Franciszek myśli o…?*, oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 181-182.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Starszego wiekiem nie strofuj, lecz nakłaniaj prośbą jak ojca, młodszych – jak braci, starsze kobiety – jak matki; młodsze – jak siostry, z całą czystością. Miej we czci te wdowy, które są rzeczywiście wdowami. Jeśli zaś jakaś wdowa ma dzieci albo wnuki, niechże się one uczą najpierw pieczołowitości względem własnej rodziny i odpłacania rodzicom wdzięcznością. Jest to bowiem rzeczą miłą w oczach Bożych (1 Tm 5,1-5).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Chrześcijanie są zobowiązani do szczególnej wdzięczności tym, od których otrzymali dar wiary, łaskę chrztu i życie w Kościele. Wdzięczność ta dotyczy rodziców, dziadków, innych członków rodziny, duszpasterzy, katechetów, nauczycieli lub przyjaciół. „Napełniła mnie radość na wspomnienie bez obłudnej wiary, jaka jest w tobie; ona to zamieszkała najpierw w twej babce, Lois, i w twej matce Eunice, a pewien jestem, że mieszka i w tobie" (KKK 2220).

Por. KKK 1936; 2199; 2200; 2205; 2206.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, wyd. TN KUL, Lublin 2003.

Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, wyd. TN KUL, Lublin 2002.

Franciszek, *Solidarność między pokoleniami*. Przesłanie z okazji 47. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich, w: *Co Franciszek myśli o…?*, oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 181-182.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, (14.09.1981), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, List do rodzin *Gratissimam sane*, (2.02.1994), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 358-399.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pukam do drzwi Waszych domów i pragnę się z Wami spotkać. Rozważania na temat „Listu do Rodzin" Ojca Świętego Jana Pawła II, red. B. Harrasek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1994.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Szukalski P., *Przepływy międzypokoleniowe i ich kontekst demograficzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002.

Wokół wychowania, red. D. Czubala, G. Grzybek, wyd. ATH, Bielsko-Biała 2003.

Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Wyższa Szkoła Informatyki, Łódź 2006.

Wrzesień W., *Jednostka – rodzina – pokolenie. Studium relacji międzypokoleniowych w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.

Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej, red. F. Adamski, wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1982.

Z badań nad rodziną, red. T. Kukołowicz, wyd. KUL, Lublin 1984.

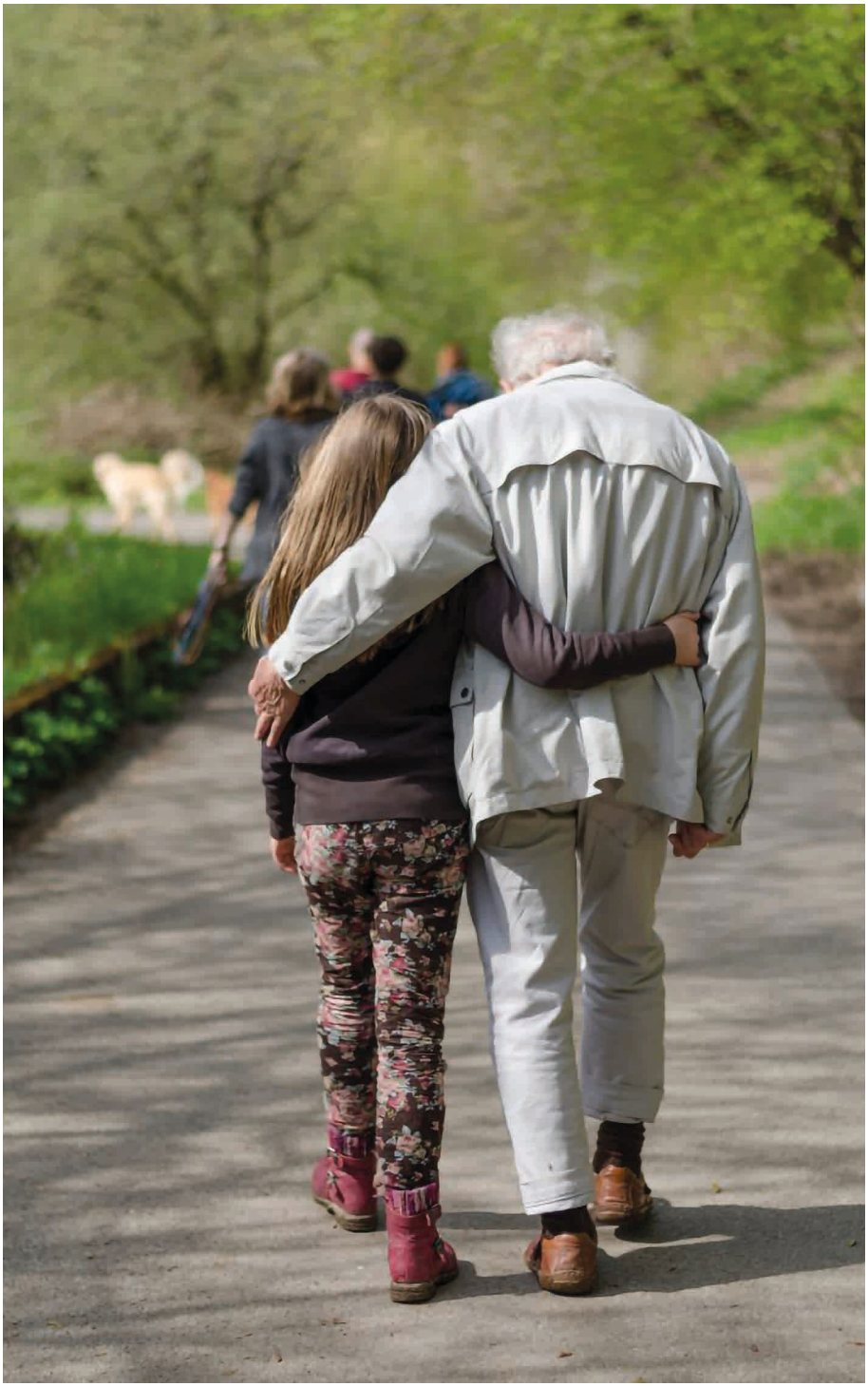

24.

Wartość i znaczenie dzieciństwa

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poznawanie sfery uczuciowej

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Poznanie własnej osobowości przez sięganie do przeżyć z dzieciństwa

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Charakterystyka głównych etapów wieku dziecięcego: wiek prenatalny, niemowlęctwo, wiek poniemowlęcy, wiek przedszkolny, wiek szkolny – do okresu dojrzewania.
- Dynamika rozwoju fizycznego i psychicznego dziecka.

– Potrzeba miłości w życiu dziecka i jej odwzajemnianie.
– Uczucia przynależą do natury człowieka.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Pomiędzy dzieciństwem a wiekiem dorastania i dojrzewania trwa ciągłość biologiczna, czasowa i emocjonalna.
– Poczucie bezpieczeństwa w wieku dziecięcym wpływa na stan psychiki ucznia.
– Każde dziecko ma prawo do przeżywania wartości wieku dziecięcego.

Zasady

– Szanuję i dziękuję rodzicom za dar życia.
– Kocham moje rodzeństwo i jestem pozytywnie nastawiony do innych dzieci.
– Mam dobry kontakt z innymi dziećmi.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Każde dziecko wychowuje się i kształtuje w atmosferze miłości[1].
– Wszystkie dzieci mają prawo do jednakowej miłości rodziców.
– Dzieciństwo rzutuje na całe emocjonalne życie człowieka.
– W rodzinie wielodzietnej następuje szybsze i głębsze uspołecznienie dziecka.

Zasady

– Kocham moje dzieci miłością odpowiedzialną.
– Wychowuję nasze dzieci dla innych, dla nich samych, nie zaś wyłącznie dla nas, rodziców.
– Zapewniam moim i wszystkim innym dzieciom poczucie bezpieczeństwa.

[1] „Wychowawcze oddziaływanie rodziców jest tak ważne, że trudno je czymkolwiek zastąpić. Do rodziców należy bowiem stworzenie takiej atmosfery rodzinnej, przepojonej miłością i szacunkiem dla Boga i ludzi, która sprzyjałaby spójnemu osobowemu i społecznemu wychowaniu dzieci. Dlatego rodzina jest pierwszą szkołą cnót społecznych potrzebnych każdemu społeczeństwu". DWCH 3.

– Stosujemy metody wychowawcze: dialog, dobry przykład, odpowiedzialność za każdy dzień dziecka, wspólne odkrywanie wartości i wdrażanie ich w życie.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Okres dzieciństwa trwale kształtuje właściwości charakterologiczne.
– Znajomość dzieciństwa wychowanków pomaga zrozumieć ich obecne zachowania.
– Właściwe relacje z dzieckiem świadczą o bogactwie duchowym dorosłego człowieka.

Zasady

– W szkole staram się wprowadzić właściwe relacje pomiędzy starszymi i młodszymi uczniami.
– Na moich wychowanków patrzę z perspektywy mojej rodziny. Traktuję ich jak własne dzieci.
– Wyodrębniam różnice charakterologiczne wychowanków i różnice w ich indywidualnym rozwoju.
– Stosuję zasady psychologii rozwojowej, pomagam wychowankom w przechodzeniu z jednego okresu rozwojowego do drugiego (z dzieciństwa do wieku młodzieńczego).

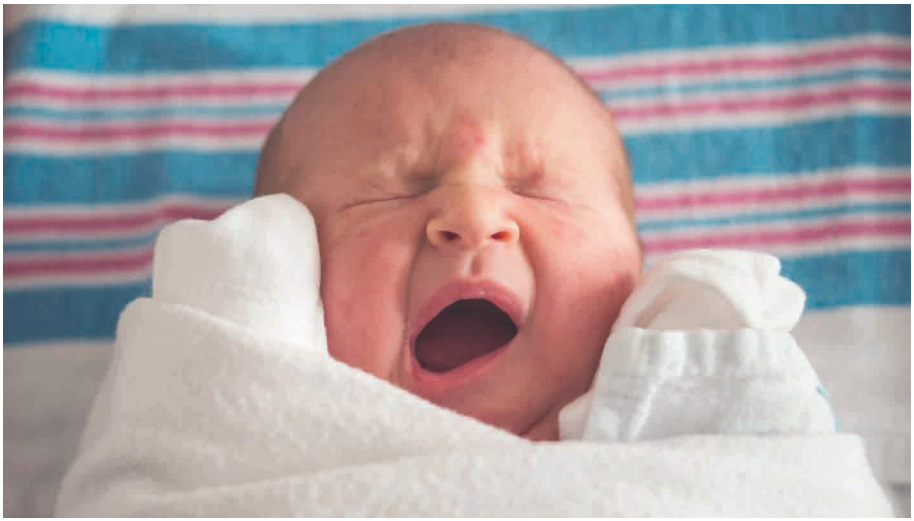

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Każdy z uczniów próbuje zastanowić się, czy pamięta jakieś wydarzenie ze swojego wczesnego dzieciństwa, które wywarło wpływ na jego zachowanie, zainteresowania. Można dokonać oceny tych wydarzeń w świetle obecnego stanu wiedzy i stanu dojrzałości emocjonalnej.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Rozwój emocjonalny człowieka przebiega we właściwy sposób. Dzieci mają poczucie swojej wartości[2] oraz poczucie bezpieczeństwa. Szanują i dobrze oceniają okres własnego życia[3]. Akceptują i umiejętnie kontaktują się z innymi dziećmi. W odpowiednim wieku dziecko potrafi „zrezygnować" z niektórych praw i przywilejów wieku dziecięcego. Szanuje rodziców i okazuje im wdzięczność za szczęśliwe dzieciństwo.

1.10. ZAGROŻENIA

W późniejszym wieku młodzież często jest obciążona kompleksami wyniesionymi z okresu dzieciństwa. Istnieje ryzyko przeniesienia, przedłużenia okresu dzieciństwa na wiek młodzieńczy. Manifestuje się on poprzez brak odpowiedzialności, niechęć do podejmowania dorosłych decyzji. Traktuje się dzieciństwo jako jedyny, szczęśliwy okres w życiu. Zagrożeniem może być również niechęć do dzieci, nieuzasadniona agresja do młodszego rodzeństwa. Pojawia się niezdrowa rywalizacja wśród rodzeństwa. Młodzież często wykazuje egoistyczne nastawienie i egoistyczne wymagania wobec innych (rodziców, rodzeństwa, kolegów).

---

[2] „Troszcząc się o każde dziecko przychodzące na świat i otaczając je czułą i rzetelną opieką, Kościół wypełnia swoje podstawowe posłannictwo; powołany jest bowiem do objawienia i przedstawienia na nowo w dziejach przykładu i przykazania Chrystusa Pana, który postawił dziecko w samym centrum Królestwa Bożego, mówiąc: «Dopuśćcie dzieci i nie przeszkadzajcie im przyjść do Mnie; do takich bowiem należy Królestwo Niebieskie»". Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę*, red. M. Węcławski, wyd. Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1983, s. 58.

[3] „Żaden okres naszego życia nie jest zamknięty sam dla siebie. Dzieciństwo wnosi nawyki i przyzwyczajenia w wiek młodzieńczy, pełen emocji i pragnień, ten z kolei swoim entuzjazmem ubogaca rozważny wiek dojrzały, jego zaś bogactwo owocuje doświadczeniem i mądrością starości". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 126.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

W świetle nauk psychologicznych, dzieciństwo jest bardzo ważnym okresem w życiu człowieka. To właśnie doświadczenia dzieciństwa kształtują człowieka właściwie na całe jego życie. Każdy z okresów rozwoju dziecka – od prenatalnego aż po późny wiek szkolny – ma swoje znaczenie i wartość. Każdy z nich ma sens i buduje przyszłą dojrzałość człowieka. Jest to czas zabawy i beztroski, ale też czas wytężonej pracy, poznawania świata, nabywania nowych umiejętności oraz intensywnego rozwoju psycho-fizycznego. Bardzo ważne w tym okresie są obecność i wparcie ze strony dorosłych, tak aby właściwie ukształtować człowieka dorosłego.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem wierszy i opowiadań, m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka*, *Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

List do wszystkich dzieci w pewnej bardzo ważnej sprawie
Drogie dzieci! W tym liściku
O jedno was proszę:
Żebyście się co dzień myły,
Bo brudnych nie znoszę.
Czy pod studnią, czy na misce,
W rzece, czy w sadzawce,
Ale myć się! Bo przyjadę
I sam wszystko sprawdzę!
Myć się, dzieci, myć do czysta,
Chłopcy i dziewczynki,
Bo inaczej powiem, żeście
Nie dzieci, lecz świnki!
Trzeć się mydłem, gąbką, szczotką,
W misce, w nurtach rzeczki!
Bądźcie czyste!
Z poważaniem
Autor tej książeczki.

J. Tuwim, *List do wszystkich dzieci w pewnej bardzo ważnej sprawie*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 34.

W przytoczonym fragmencie autor wierszyka – Julian Tuwim w zabawny sposób wzywa dzieci do mycia się. Dzieciństwo jest czasem beztroskiej zabawy, nieskrępowanej radości i rozmaitych eksperymentów, które czasem wiążą się w koniecznością ubrudzenia się. To prawo wieku dziecięcego. Autor podkreśla w ten sposób, że dzieci mają swoje prawa, że nie należy im zabraniać beztroskiej zabawy w imię tego, żeby się nie wybrudziły. Na końcu jednak warto się umyć, aby wyglądać schludnie.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Jan Paweł II, *Chronić dzieciństwo dla dobra społeczeństwa*. Przemówienie do dziennikarzy europejskich, (13.01.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 26.

W gruncie rzeczy mówiąc o prawach dziecka mówimy o obowiązkach rodziców i wychowawców pozostających na służbie dziecka i jego naczelnego interesu; dorastając jednak dziecko musi uczestniczyć w swym własnym rozwoju, podejmując odpowiedzialność zgodną ze swymi możliwościami. Nie można również zaniechać mówienia mu o spoczywających na nim obowiązkach wobec innych i społeczeństwa.

Jan Paweł II, List do dzieci *Tra pochi giorno*, (13.12.1994), 2, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, dz. cyt.

Co to znaczy: „Jeśli się nie odmienicie i nie staniecie jak dzieci, nie wejdziecie do królestwa niebieskiego”? Czyż Pan Jezus nie stawia dziecka za wzór także ludziom dorosłym? Jest coś takiego w dziecku, co winno się odnaleźć we wszystkich ludziach, jeżeli mają wejść do królestwa niebieskiego. Niebo jest dla tych, którzy są tak prości jak dzieci, tak pełni zawierzenia jak one, tak pełni dobroci i czyści. Tylko tacy mogą odnaleźć w Bogu swojego Ojca i stać się za sprawą Jezusa również dziećmi Bożymi.

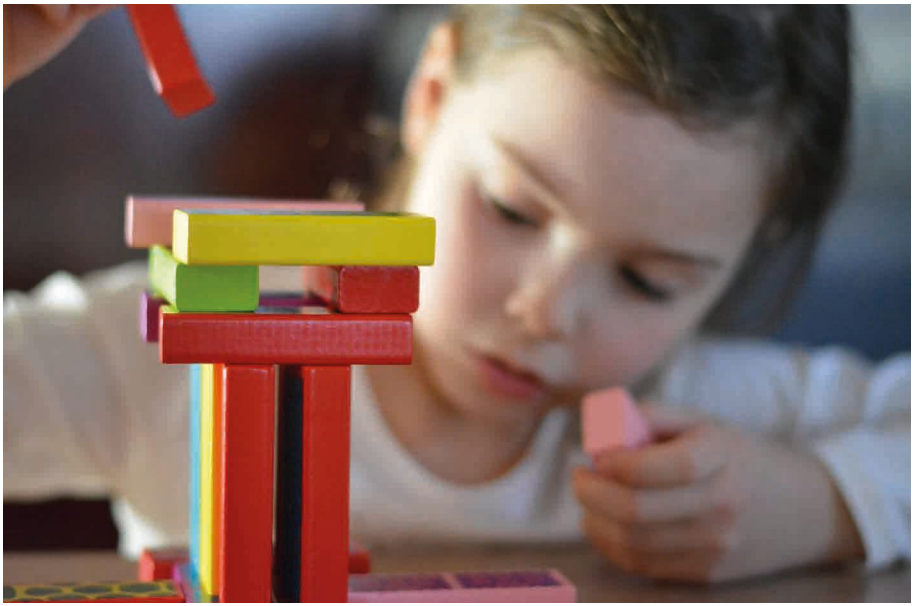

Istnieją różne obszary edukacyjne: szkoła, rodzina, media, katecheza i inne. Dobra edukacja szkolna w dzieciństwie i w młodym wieku rzuca ziarna, które mogą wydać owoce w ciągu całego życia. Chcę jednak podkreślić centralną rolę rodziny, ponieważ jest ona miejscem, w którym życie, dar Boga, może w sposób właściwy być przyjęte i chronione przed licznymi atakami, na które jest ono wystawione, może też rozwijać się zgodnie z wymogami prawdziwego ludzkiego wzrostu.

LS 213.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

On przywołał dziecko, postawił je przed nimi i rzekł: „Zaprawdę, powiadam wam: Jeśli się nie odmienicie i nie staniecie jak dzieci, nie wejdziecie do królestwa niebieskiego. Kto się więc uniży jak to dziecko, ten jest największy w królestwie niebieskim. A kto by jedno takie dziecko przyjął w imię moje, Mnie przyjmuje" (Mt 18,2-5).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Rodzice powinni uważać swoje dzieci za dzieci Boże i szanować je jako osoby ludzkie. Wychowują oni swoje dzieci do wypełniania prawa Bożego, ukazując samych siebie jako posłusznych woli Ojca niebieskiego (KKK 2222).

Por. KKK 2214; 2223-2226; 2228; 2251.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

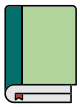

Bertrand C., *Pierwsze dwa lata. Co się dzieje pomiędzy matką, ojcem i dzieckiem*, tłum. E. Modzelewska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Bilicki T., *Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dobson J.C., *Dzieci i wychowanie. Pytania i odpowiedzi*, tłum. A. Nizińska, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2012.

Dobson J.C., *Jak budować poczucie własnej wartości w swoim dziecku?*, tłum. A. Gandecki, wyd. Pojednanie, Lublin 2005.

Dobson J.C., *Powrót do domu*, tłum. H. Stochniałek, Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów PALABRA, Warszawa 2000.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Jan Paweł II, List do dzieci *Tra pochi giorno*, (13.12.1994) w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 431-434.

Jan Paweł II, *Chronić dzieciństwo dla dobra społeczeństwa*. Przemówienie do dziennikarzy europejskich, (13.01.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 26-28.

Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę*, red. M. Węcławski, wyd. Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1983.

Kimmel T., *Bohaterowie wyrastają w domu*, tłum. E. Gorządek, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 1995.

Kornas-Biela D., *Oblicza dzieciństwa*, TN KUL, Lublin 2001.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Woititz J.G., *Wymarzone dzieciństwo: jak wychować szczęśliwe dziecko unikając błędów naszych rodziców*, tłum. M. Przylipiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.

25.

Wartość i znaczenie wieku dorastania

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Zrozumienie własnych emocji i umiejętne nimi kierowanie

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Budowanie właściwych relacji z innymi

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Znaczenie dojrzewania, dorastania dziecka.
- Znaczenie rozwoju emocjonalnego i kształtowanie się uczuć.

– Rozpoznanie swojej seksualności i ukształtowanie się płci emocjonalnej[1].

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Męskość i kobiecość naturalnie przygotowują do pełnienia określonych ról odpowiadających danej płci.
– Rozwój fizyczny i psychiczny człowieka świadczy o jego naturalnym powołaniu do relacji międzyosobowych.
– Płeć jest darem i wartością kształtującą osobowość.
– Sensem jednej płci jest ukierunkowanie na płeć przeciwną.

Zasady

– Szanuję swoją seksualność, płeć; staram się zrozumieć płeć odmienną.
– Moje dojrzewanie seksualno-emocjonalne traktuję jako drogę do osiągnięcia wieku dojrzałego.
– Mam świadomość, że seksualność i reakcje emocjonalne, które pojawiają się wraz z dojrzewaniem, powinny służyć mojemu samowychowaniu[2].
– Otaczam się ludźmi, którzy właściwie i odpowiedzialnie traktują własną seksualność.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Seksualność przynależy do natury człowieka i jest jego wartością.
– Dziecko ma określoną płeć: biologiczną (chromosomową i gonadyczną, hormonalną) i osobową (ukształtowaną przez wychowanie), które stanowią o indywidualności człowieka[3].
– Do określonej płci przynależy odpowiednie zachowanie, wyrażanie emocji i uczuć oraz relacja z innymi.

---

[1] A. Capella, *Corso di anatomia e fisiologia della riproduzione umana*, Istituto Giovanni Paolo II per Studi su Matrimonio e Famiglia, Roma 2001, s. 22.

[2] „Wpisane w ludzką naturę popędy, których człowiek nie jest jednak biernym wykonawcą, mają charakter służebny w świadomym działaniu ludzkim. Wynika stąd konieczność bardzo wczesnego «uczłowieczania» popędów poprzez wychowanie". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 125.

[3] „Akceptacja płci dziecka przez rodziców ma duże znaczenie dla jego rozwoju psychicznego i dla szybkiego rozpoznania własnej płci". Tamże, s. 126.

Zasady

- Akceptuję płeć mojego dziecka, znam trudności i problemy, jakie pojawiają się w okresie dojrzewania fizycznego i psychicznego.
- Swoim postępowaniem i zachowaniem pokazuję właściwe role osobowe i społeczne danej płci.
- Pilnie obserwuję rozwój psychoseksualny mojego dziecka, rozmawiam z nim na tematy dotyczące seksualności natury ludzkiej, pomagam mu przezwyciężyć powstające trudności, emocjonalne napięcia[4].
- Moja relacja osobowo-seksualna w małżeństwie i rodzinie pomaga dziecku (dzieciom) zrozumieć piękno, znaczenie i godność określonej płci[5].

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Każdy człowiek, dziecko, wychowanek ma określoną płeć; zgodnie z nią reaguje, postępuje i przeżywa swoją osobowość.
- Seksualność człowieka jest jego wartością.
- Płeć biologiczną dziedziczymy, a płeć osobową zdobywamy przez samowychowanie i wychowanie.

---

[4] „Na rodzinach spoczywa też szczególna odpowiedzialność w sferze wychowania seksualnego. Istotne znaczenie dla harmonijnego wzrastania ma fakt, by dzieci stopniowo i w sposób uporządkowany poznawały sens płciowości oraz uczyły się doceniać ludzkie i moralne wartości z nią związane. Ze względu na powiązania zachodzące pomiędzy wymiarem płciowym osoby a jej wartościami etycznymi, wychowanie ma doprowadzić do znajomości zasad moralnych i uznania ich za konieczną i cenną gwarancję odpowiedzialnego wzrostu osobowego w dziedzinie płciowości ludzkiej. Rodzice są zobowiązani do zweryfikowania sposobów realizacji wychowania seksualnego w instytucjach wychowawczych w celu sprawdzenia, czy tak ważny i delikatny temat podejmowany jest we właściwy sposób". KNSK 243.

[5] „Dziecko tworzy sobie pojęcie miłości, małżeństwa, rodziny, męskości – ojcostwa oraz kobiecości – macierzyństwa w oparciu o więź miłości między ojcem i matką. Uczestnicząc w miłości małżeńskiej swoich rodziców, która ma również wymiar seksualny, spontanicznie odkrywa, że istotą seksualności jest wyrażanie wzajemnej miłości, z której rodzi się nowe życie. Osobiste odczucie dziecka, że jego życie to owoc miłości ojca i matki, jest najważniejszą informacją w całym wychowaniu seksualnym". J. Augustyn, *Wychowanie seksualne w rodzinie i w szkole*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 28.

– Koedukacyjny charakter szkoły służy ukazaniu wartości, piękna i daru, jakim jest płeć[6].

Zasady

– Moim zachowaniem i relacjami interpersonalnymi ukazuję innym nauczycielom i uczniom, co znaczy postępować zgodnie ze swoją płcią.
– Poprzez ukazanie różnic pomiędzy kobiecością i męskością, uczę młodzież wzajemnego szacunku dla płci przeciwnej.
– Uczę, że wiek dojrzewania nie musi być okresem buntu, ale czasem świadomego i twórczego formowania osobowości.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy warsztaty w grupach niekoedukacyjnych. Chłopcy mają za zadanie określić, czego mogliby się nauczyć od dziewczynek, dziewczynki – analogicznie. Na koniec grupy przedstawiają efekty swoich przemyśleń i wymieniają się spostrzeżeniami.

[6] „Niech nauczyciele współpracują przede wszystkim z rodzicami i niech razem z nimi uwzględniają w całym procesie wychowawczym różnicę płci i wyznaczoną przez Bożą Opatrzność każdej płci właściwą rolę w rodzinie i w społeczeństwie". DWCH 8.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Następuje korelatywny rozwój biologiczny, emocjonalny i osobowy dziecka. Rodzice i wychowawcy pomagają dziecku przeżywać i rozumieć różnice wynikające z płci. Dziecko identyfikuje się z rodzicem tej samej płci. Ten wzorzec jest postawą prawidłową.

1.10. ZAGROŻENIA

Dzieci nie rozumieją ról płci we własnej rodzinie, ze względu na brak (emocjonalny albo fizyczny) rodzica lub rodziców w domu. Rodzice i wychowawcy często nie dostrzegają problemów dziecka w tym zakresie. Nie potrafią z nimi rozmawiać i ukazywać właściwych postaw.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dziecko w wieku 6-7 lat dorasta, identyfikuje się z rodzicem tej samej płci. Matka jest wzorem do naśladowania dla dziewczynki, ojciec – dla chłopca. Wzorzec, który obserwuje w domu (ale również w szkole) staje się wzorcem,

który będzie mu bliski przez całe życie. Dlatego bardzo istotna jest obecność obojga rodziców, ich bliskość i otwartość wobec dziecka. Dziecko w tym wieku zaczyna sobie uświadamiać, że nie jest już małe i bezradne, oraz że jego odpowiedzialność wzrasta wraz z wiekiem. Dziecko jest wdrażane do zadań szkolnych, jak również do większej pomocy rodzicom w domu. Prawa, obowiązki i odpowiedzialność rosną wraz z wiekiem.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Wanda Chotomska (1929-2017), polska pisarka, autorka wierszy i opowiadań dla dzieci i młodzieży, autorka cyklu programów telewizyjnych dla dzieci „Jacek i Agatka" (1962-1973). Jest jedną z najbardziej znanych autorek klasyki dziecięcej. Wśród jej książek znajdziemy między innymi zbiór opowiadań i legend polskich. Są to napisane w sposób przystępny dla dzieci i młodzieży najbardziej znane legendy i podania. Lektura ta jest dla dzieci ważna, ponieważ w ten sposób rozpoczynają one swoją edukację związaną z polską kulturą. Legendy są bogate w wartości i treści wychowawcze.

– Niech się bawi – mówiła Rzepicha. – Tyle jego, co tej zabawy.

I głaskała synka po głowie. A Piast, patrząc na jego długie włosy, wzdychał:

– Chłopak jest coraz większy. Niedługo przyjdzie czas na postrzyżyny. Gości trzeba będzie zaprosić.

– Zacznie się dla niego męski wiek… – westchnęła Rzepicha.

– Postrzyżyny? – zdziwił się Siemowit, bo pierwszy raz usłyszał to słowo.

– Włosy Ci ostrzygą – wyjaśnił ojciec. – Żebyś wyglądał jak chłopak. Spod opieki matki przejdziesz pod moją. Będziesz pomagał mi w gospodarstwie, siał, orał.

– Będę! – ucieszył się Siemowit.

– Nie spiesz się – przytuliła go matka. – Praca na roli ciężka, a ty jeszcze mały.

– Duży! – sprzeciwił się Siemowit.

W. Chotomska, *Legenda o Piaście i postrzyżynach jego syna Siemowita*, w: tejże, *Legendy polskie*, wyd. Literatura, Łódź 2018, s. 30-31.

Przedstawiony fragment jest nawiązaniem do staropolskiego obyczaju postrzyżyn, który istniał w kulturze dawnych Słowian. Dziecku płci męskiej, które

kończyło 7 lat obcinano włosy i nadawano imię. Dziewczynkom zaplatano warkocz i wkładano wianek na głowę. Zwyczaj ten nazywał się zapleciny lub wiankowiny. Obrzędu postrzyżyn dokonywał ojciec. Był to rytuał inicjacyjny – w ten sposób syn przechodził spod opieki matki pod władzę ojca. Postrzyżyny wpisują się w obecne w każdej kulturze praktyki symbolicznego przyjęcia młodego człowieka do wspólnoty. Są one również symbolicznym wejściem w dorastanie.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Dzisiaj (…) usiłuje się narzucić środowiskom, a nawet całym społeczeństwom, model, który sam siebie ogłasza „postępowym" i „nowoczesnym". Nie zauważa się przy tym, że w tym modelu – człowiek, a chyba zwłaszcza kobieta, z podmiotu zamienia się w przedmiot (przedmiot swojej manipulacji), a cała wielka treść miłości zostaje zredukowana do „użycia", które – choćby nawet było dwustronne – nie przestaje być w swej istocie egoistyczne.

PS 10.

Wobec tego musimy zapytać: czy to bogactwo, jakim jest młodość, ma odwodzić człowieka od Chrystusa? (…) Młodość każdego z was, drodzy Przyjaciele, jest bogactwem, które okazuje się właśnie w pytaniach. Człowiek stawia je sobie na przestrzeni całego życia – jednakże w młodości narzucają się one w sposób szczególnie intensywny, wręcz natarczywie. I dobrze, że tak jest. Te pytania świadczą właśnie o tej dynamice rozwoju ludzkiej osobowości, która właściwa jest dla waszego wieku. Pytania te stawiacie w sposób czasem niecierpliwy – a równocześnie sami rozumiecie, że odpowiedź na nie nie może być pośpieszna ani powierzchowna. Musi posiadać właściwy sobie ciężar gatunkowy. Chodzi tu o odpowiedź, która dotyczy całego życia, która zamyka w sobie całokształt ludzkiej egzystencji.

PS 3.

Dzisiaj jest tutaj, na placu św. Piotra wielu młodych. (…) Chciałbym was zapytać: czy słyszeliście czasami głos Pana, który przez jakieś pragnienie, jakiś niepokój, zachęcał was do bardziej bezpośredniego pójścia za Nim? (…) Czy mieliście ochotę zostać apostołami Jezusa? Młodość trzeba poświęcić wielkim ideałom. (…) Zapytaj Jezusa, czego chce od ciebie, i bądź odważny!

Franciszek, „Regina caeli", (21.04.2013), w: *Alfabet Franciszka*, dz. cyt., s. 151.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Rodzice Jego chodzili co roku do Jeruzalem na Święto Paschy. Gdy miał lat dwanaście, udali się tam zwyczajem świątecznym. Kiedy wracali po skończonych uroczystościach, został młody Jezus w Jerozolimie, a tego nie zauważyli Jego Rodzice. Przypuszczając, że jest wśród pątników, uszli dzień drogi i szukali Go między krewnymi i znajomymi. Gdy Go nie znaleźli, wrócili do Jeruzalem, szukając Go. Dopiero po trzech dniach odnaleźli Go w świątyni, gdzie siedział między nauczycielami, przysłuchiwał się im i zadawał pytania. Wszyscy zaś, którzy Go słuchali, byli zdumieni bystrością Jego umysłu i odpowiedziami. Na ten widok zdziwili się bardzo, a Jego Matka rzekła do Niego: „Synu, czemuś nam to uczynił? Oto ojciec twój i ja z bólem serca szukaliśmy Ciebie". Lecz On im odpowiedział: „Czemuście Mnie szukali? Czy nie wiedzieliście, że powinienem być w tym, co należy do mego Ojca?" Oni jednak nie zrozumieli tego, co im powiedział. Potem poszedł z nimi i wrócił do Nazaretu; i był im poddany. A Matka Jego chowała wiernie wszystkie te sprawy w swym sercu. Jezus zaś czynił postępy w mądrości, w latach i w łasce u Boga i u ludzi (Łk 2,41-52).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Więzy rodzinne, chociaż są ważne, nie mają charakteru absolutnego. Podobnie jak dziecko wzrasta coraz bardziej ku dojrzałości oraz samodzielności ludzkiej i duchowej, tak rozwija się i umacnia jego szczególne powołanie, które pochodzi od Boga. Rodzice powinni uszanować to powołanie i ułatwić dzieciom odpowiedź na nie. Trzeba uzmysłowić sobie, że pierwszym powołaniem chrześcijanina jest pójście za Jezusem: „Kto kocha ojca lub matkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien. I kto kocha syna lub córkę bardziej niż Mnie, nie jest Mnie godzien (Mt 10,37)" (KKK 2232).

Por. KKK 2217; 2228.

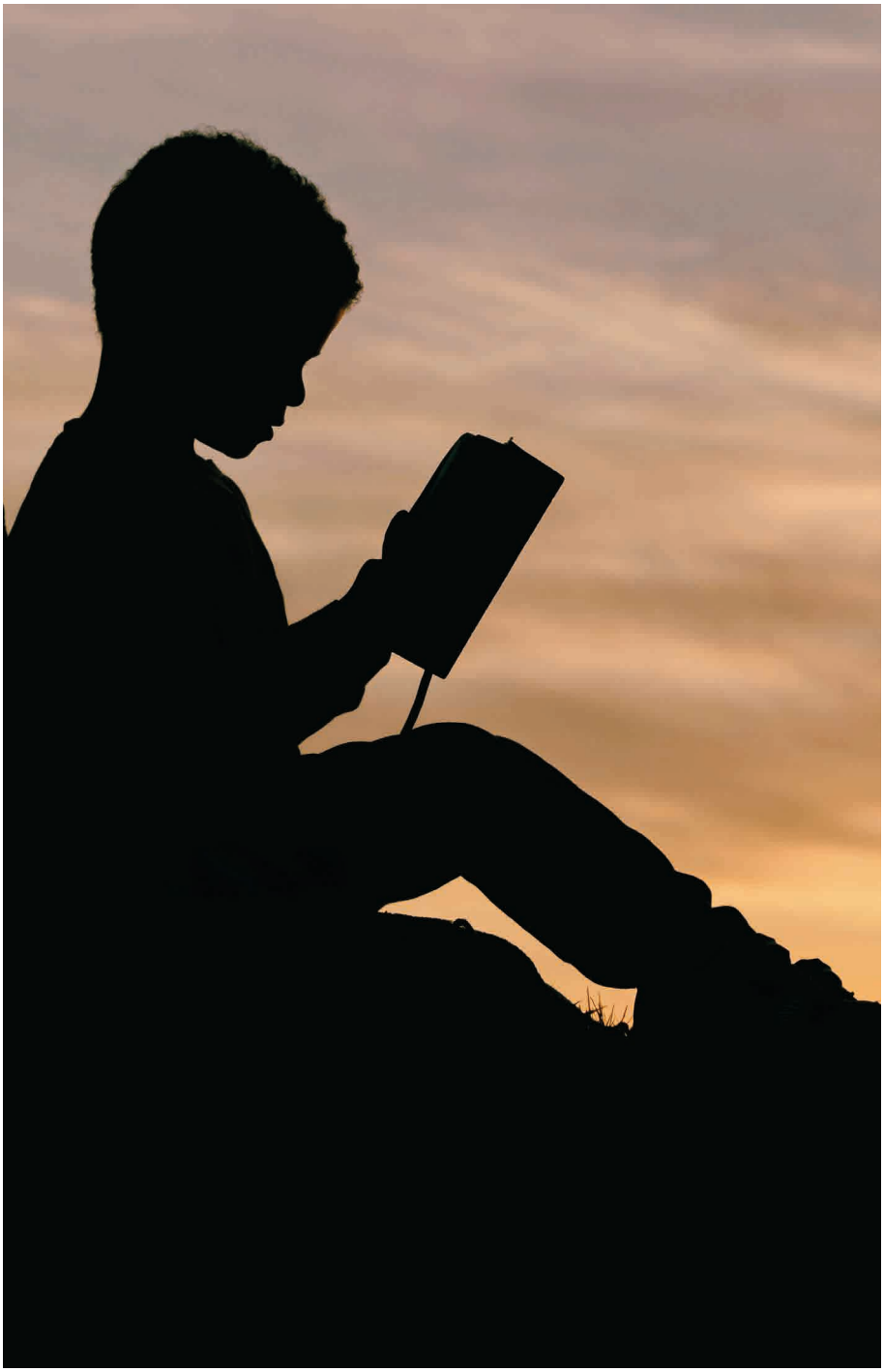

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Augustyn J., *Przewodnik po rozterkach młodości*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Augustyn J., *Wychowanie seksualne w rodzinie i w szkole*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.

Błasiak A., *Młodzież – świat wartości*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Capella A., *Corso di anatomia e fisiologia della riproduzione umana*, Istituto Giovanni Paolo II per Studi su Matrimonio e Famiglia, Roma 2001.

Colombo G., *Ekscesy wieku dorastania i trudności wychowawcze*, tłum. M. Serejska-Wróbel, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2006.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Franciszek, „Regina caeli", (21.04.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 151.

Greszta E., *Depresja wieku dorastania*, Wydawnictwo Academica, Warszawa 2006.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Johnson G., Shellenberger S., *Sztuka dorastania*, tłum. A. Karpowicz, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2000.

Meissner K., *Płciowość i czystość. Z problematyki życia seksualnego*, tłum. G. Grygiel, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2005.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pawlina K., *Jak zagospodarować młodość?*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 2004.

Pulikowski J., *Ewa czuje inaczej*, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2007.

Pulikowski J., *Krokodyl dla ukochanej*, Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2006.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Solano C., *Dojrzewanie i miłość*, tłum. A. Gawecka, Wydawnictwo Wiedza i Życie, Warszawa 2005.

Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, TN KUL, Lublin 1999.

Żyć dla miłości. Jan Paweł II do młodych w Polsce, red. M. Kluk, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2005.

26.

Nauka, jej znaczenie w życiu indywidualnym i społecznym

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój intelektualny

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Poszukiwanie prawdy

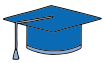

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Rozwijanie własnych talentów

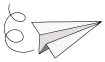

1.4. PROPONOWANE TEMATY

– Nauka prowadzi do poznania prawdy.

- Nauka i wiara uzupełniają się[1].
- Znaczenie nauki dla całego społeczeństwa.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Nauka pomaga w poznaniu samego siebie, drugiego człowieka[2] oraz otaczającego świata.
- Nauka kształtuje moją osobowość.
- Postęp naukowy i techniczny świadczy o poziomie rozwoju danego społeczeństwa.

Zasady

- Staram się rzetelnie przygotowywać do zajęć, korzystam ze zdobytej wiedzy.
- Uczestniczę w kołach zainteresowań, zajęciach pozalekcyjnych.
- Poszerzam wiedzę zgodnie z moimi zainteresowaniami i talentami.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Obowiązkiem rodzica jest interesowanie się postępami dziecka w szkole.
- Rozwój nauki przyczynia się do poszanowania praw człowieka.
- Nauka wspomaga człowieka w oddziaływaniu na życie społeczne.

Zasady

- Dzielę się z dzieckiem moją wiedzą i doświadczeniem.
- W miarę możliwości staram się stworzyć dziecku warunki do pogłębiania jego wiedzy.
- Dostrzegam w dziecku zdolności i talenty, wspieram je.

---

[1] „We wszystkich dyscyplinach wiedzy badanie metodyczne, jeśli tylko przebiega w sposób prawdziwie naukowy i zgodny z norami moralnymi, nigdy w istocie nie będzie sprzeczne z wiarą, ponieważ sprawy świata i sprawy wiary pochodzą od tego samego Boga". KDK 36.

[2] „Warto podkreślić, że w takiej relacji międzyosobowej głównym przedmiotem poszukiwania nie są prawdy dotyczące faktów ani prawdy filozoficzne. Szuka się tu raczej prawd o samej osobie, tego, kim jest i co ujawnia z własnego wnętrza". FR 32.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Na nauczycielu spoczywa odpowiedzialność za prawdę zawartą w przekazywanej wiedzy.
- Nauczanie to nie tylko przekazywanie wiedzy, lecz także przekazywanie wartości przez wychowanie.
- Nauki humanistyczne (psychologia, pedagogika, socjologia, antropologia) pomagają w zrozumieniu i wychowaniu uczniów[3].

Zasady

- Pomagam rozwijać talenty i zainteresowania uczniów.
- Stale się dokształcam, by moja wiedza była wyczerpująca.
- Pokazuję zagrożenia wynikające z niewłaściwego korzystania ze zdobyczy wiedzy.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie, którym nauka przychodzi bez trudu, wspomagają, w ramach pozalekcyjnych spotkań, mniej zdolnych kolegów. Zajęcia mogą odbywać się w domach, w warunkach bardziej kameralnych niż w szkole, przez co spotkania zyskują również wymiar integracyjny.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie odpowiedzialnie podchodzą do nauki. Starają się być zawsze przygotowani do zajęć. Potrafią dzielić się swoją wiedzą i zdolnościami z kolegami. Rozwijają swoją wiedzę również poza szkołą, uczestnicząc w kołach zainteresowań. Poszerzają swoje horyzonty, korzystając z oferty kulturalnej dzielnicy, miasta, regionu.

[3] „Znaczący wkład w naukę społeczną Kościoła wnoszą również nauki humanistyczne i społeczne: ze względu na udział prawdy, jakiej jest nosicielem, nie można wykluczać żadnej dziedziny wiedzy. Kościół uznaje i przyjmuje wszystko to, co przyczynia się do zrozumienia człowieka w coraz szerszej, zmieniającej się i coraz bardziej złożonej sieci relacji społecznych. Jest on świadomy faktu, że do głębokiego poznania człowieka nie dochodzi się jedynie przez teologię, bez wkładu wielu dziedzin wiedzy, do których sama teologia się odwołuje". KNSK 78.

1.10. ZAGROŻENIA

Uczniowie traktują naukę wyłącznie w kategoriach teoretycznej wiedzy szkolnej. Nie dostrzegają możliwości jej praktycznego zastosowania. Często nie pogłębiają swojej wiedzy, nie rozwijają zainteresowań i talentów. Uczą się dla stopni, by zadowolić dorosłych, nie dostrzegając sensu i wartości nauki. Szkoła ogranicza swoją rolę jedynie do przekazywania wiedzy. Nie ma aspiracji, żeby również wychowywać i wskazywać wartości. Rodzice nie dzielą się z dziećmi swoją wiedzą i doświadczeniem.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

W wieku 6-7 lat dziecko rozpoczyna swoją przygodę z nauką w szkole. Jest to bardzo ważny etap w jego życiu. Od tego momentu zaczyna być, jeszcze z pomocą rodziców, odpowiedzialne za swoją edukację, rozwój intelektualny oraz rozwijanie własnych talentów. Nauka jest również istotnym elementem w życiu społecznym dziecka, ma ona znaczenie dla jego uspołecznienia, kształtuje osobowość i umiejętność współpracy w grupie rówieśniczej. Nauka pomaga dziecku w zrozumieniu otaczającego je świata, jak również siebie samego.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Irena Tuwim (1898-1987), polska poetka, prozaik, tłumaczka literatury dla dzieci i młodzieży. Siostra Juliana Tuwima. Jako poetka debiutowała w 1916 r. wierszem *Panienka*. Była związana z grupą poetycką „Skamander". Pisała także do „Wiadomości Literackich". Najbardziej znany jej przekład to tłumaczenie książek o przygodach Kubusia Puchatka A.A. Milne`a, a także o Mary Poppins P. Lyndon Travers. Ponadto dokonała przekładu: *Pięcioro dzieci i „coś"* oraz *Feniks i dywan* E. Nesbit. Jej autorskie teksty to m.in.: *Marek Wagarek*, *Co okręt wiezie*, *O pingwinie Kleofasku i Pampilio*.

Marek Wagarek
(…)
Aż tu nagle idąc parkiem,
Coś nie dalej jak przedwczoraj,
Z kim spotkałem się? Z Wagarkiem!
Roześmiany i wesoły
Wraca Marek nasz ze szkoły.
– Co dobrego – pytam – stary?
Jak cenzurka? Jak wagary?
– Niezłą – mówi – mam cenzurkę.
Same piątki. Jedną czwórkę.
Regularnie w szkole bywam,
Choć Wagarek się nazywam.
Bo to
byłoby głupotą,
by Błotkowski właził w błoto,
by Kukalski wiecznie kukał,
a Szukalski ciągle szukał.
By Grzybowski zbierał grzyby,
A Rybkowski łowił ryby,
by Kminkiewicz wciąż jadł kminek,
zaś Szynkiewicz – nic prócz szynek.
By Nudziński miał być nudny,
a Brudziński chodził brudny.

Chowankiewicz – by się chował,
a ja – żebym wagarował.

I. Tuwim, *Marek Wagarek*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 60-61.

Przytoczony powyżej fragment wiersza Ireny Tuwim obrazuje wartość nauki i jej znaczenia w życiu małego dziecka. Bohaterem wiersza jest niejaki Marek Wagarek i jak można się łatwo domyślić, jego problem polega na opuszczaniu zajęć szkolnych i niechęci do nauki. Marek nie lubił się wysilać i najchętniej spędzałby czas, odpoczywając w parku lub w kinie, jedząc przy tym smakołyki. Chłopiec uświadamia sobie w końcu, że gdyby każdy chodził na wagary, czy nie wykonywał swoich obowiązków i swojej pracy, życie codzienne byłoby bardzo trudne, a czasem wręcz niemożliwe. Dlatego Wagarek postanawia wziąć się solidnie do swojej pracy – uczyć się pilnie i mieć jak najlepsze oceny na świadectwie szkolnym.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Przykładajcie się do nauki z wielkim zapałem, sprzyja ona niewątpliwie dojrzewaniu waszej osobowości. Pilne przykładanie się do przedmiotów należących do waszego programu szkolnego jest konstruktywne nie tylko dlatego, że otwiera wciąż nowe horyzonty na ogrom wiedzy ludzkiej w jej wielorakich formach: historycznych, językowych, matematycznych, filozoficznych, technicznych, artystycznych i tym podobnych. Pamiętajcie, że także wśród dorosłych wielkim jest ten człowiek, który zawsze chce się czegoś nauczyć, podczas gdy taki, który twierdzi, że wie już wszystko – w istocie jest pełen samego siebie, materialnego, co za tym idzie – jest pozbawiony tych wspaniałych cech naprawdę wzbogacających życie.

Jan Paweł II, *Niechaj wasze życie będzie hymnem radości*. Przemówienie do uczniów szkół rzymskich i Lacjum, (1.03.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, dz. cyt., s. 205.

Dzisiejsza młodzież, zafascynowana zdobyczami współczesnych nauk, zmierza do okazywania nieograniczonego zaufania tym osiągnięciom, a nawet do ich uwzględniania jako najwyższych wartości. Dlatego jest to ważne, aby szkoła katolicka mogła pokazać swoim uczniom, że postęp ludzki nie może być mierzony wyłącznie przez postęp nauki i techniki. Prawdziwy postęp rodzi się wtedy, kiedy dano prymat wartościom duchowym i postępowi życia moralnego.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych 2000*, (18.03.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, dz. cyt., s. 388.

Większość mieszkańców naszej planety deklaruje się jako wierzący, co powinno pobudzać religie do nawiązania dialogu, ukierunkowanego na opiekę nad naturą, obronę ubogich, budowanie sieci braterstwa i szacunku. Konieczny jest również dialog między samymi naukami, ponieważ każda z nich jest zwykle zamknięta w granicach swego własnego języka, a specjalizacja prowadzi do izolacji i absolutyzacji swej wiedzy. Uniemożliwia to właściwe podejście do problemów środowiska. Równie konieczny jest otwarty i przyjazny dialog pomiędzy różnymi ruchami ochrony środowiska, nie brakuje bowiem między nimi walk ideologicznych. Powaga kryzysu ekologicznego wymaga od nas wszystkich myślenia o dobru wspólnym i podążania drogą dialogu, wymagającego cierpliwości, ascezy i wielkoduszności.

LS 201.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Mądrość jest wspaniała i nie więdnie:
ci łatwo ją dostrzegą, którzy ją miłują,
ci ją znajdą, którzy jej szukają,
uprzedza bowiem tych, co jej pragną, wpierw dając się im poznać.
Kto dla niej wstanie o świcie, ten się nie natrudzi,
znajdzie ją bowiem siedzącą u drzwi swoich.
O niej rozmyślać – to szczyt roztropności,
a kto z jej powodu nie śpi, wnet się trosk pozbędzie:
sama bowiem obchodzi i szuka tych, co są jej godni,
objawia się im łaskawie na ścieżkach
i wychodzi naprzeciw wszystkim ich zamysłom.
Początkiem jej najprawdziwszym – pragnienie nauki,
a staranie o naukę – to miłość,
miłość zaś – to przestrzeganie jej praw,
a poszanowanie praw to rękojmia nieśmiertelności,
a nieśmiertelność przybliża do Boga.
Tak więc pragnienie Mądrości wiedzie do królestwa.
Zatem jeśli wam miłe trony i berła, o władcy ludów,
czcijcie Mądrość, byście królowali na wieki (Mdr 6,12-21).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Chociaż wiara przewyższa rozum, to jednak nigdy nie może mieć miejsca rzeczywista niezgodność między wiarą i rozumem. Ponieważ ten sam Bóg, który objawia tajemnice i udziela wiary, złożył w ludzkim duchu światło rozumu, nie może przeczyć sobie samemu ani prawda nigdy nie może sprzeciwiać się prawdzie. Dlatego badanie metodyczne we wszelkich dyscyplinach naukowych, jeżeli tylko prowadzi się je w sposób prawdziwie naukowy i z poszanowaniem norm moralnych, naprawdę nigdy nie będzie się sprzeciwiać wierze, sprawy bowiem świeckie i prawdy wiary wywodzą swój początek od tego samego Boga. Owszem, kto pokornie i wytrwale usiłuje zbadać tajniki rzeczy, prowadzony jest niejako, choć nieświadomie, ręką Boga, który wszystko utrzymując, sprawia, że rzeczy są tym, czym są (KKK 159).

Por. KKK 31-36; 154-158; 283; 307; 853; 899; 1704-1706; 1886.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Buczyńska-Garewicz H., *Uczucia i rozum w świecie wartości*, wyd. IFiS PAN, Warszawa 2003.

Czy nauka jest dobra?, oprac. M. Moskovits, wyd. CiS, Warszawa 1997.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Greenspan S.I., Benderly B.L., *Rozwój umysłu. Emocjonalne podstawy inteligencji*, tłum. M. Koraszewska, wyd. Rebis, Poznań 2000.

Houghton J., *Poszukiwanie Boga. Czy nauka może pomóc?*, tłum. A. Wójcik, wyd. W drodze, Poznań 2000.

Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, (14.09.1998), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, *Niechaj wasze życie będzie hymnem radości*. Przemówienie do uczniów szkół rzymskich i Lacjum, (1.03.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. Florian Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań–Warszawa 1985, s. 204-206.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych 2000*, (18.03.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Maritain J., *Nauka i mądrość*, tłum. M. Reutt, wyd. Fronda i Apostolicum, Warszawa–Ząbki 2005.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Sierotowicz T., *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu. Obrazy świata jako przestrzeń dialogu pomiędzy nauką i teologią*, wyd. Biblos, Tarnów 1997.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

27.

Wartość i odpowiedzialność wieku dorosłego

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój moralny, rozwój woli

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Działanie, otwartość, ufność, umiejętność stawiania sobie celów i ich osiąganie

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Akceptacja moralna i emocjonalna oraz chęć współpracy z osobami dorosłymi

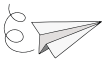

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Życie człowieka jest procesem biologiczno-psychicznym, ma swoje etapy i zakres; od poczęcia do śmierci.
- Relacja międzyludzka: jednostka – społeczeństwo. Wymiana wartości i dóbr.

- Różnice pokoleniowe jako źródło wzajemnego ubogacania się, w życiu jednostki i grup społecznych.
- Racje i przyczyny powstawania tzw. konfliktu pokoleń.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Celem rozwoju człowieka jest osiąganie dojrzałości osobowej.
- Umiejętność odpowiadania za własne czyny na danym etapie rozwoju.

Zasady

- Akceptuję poszczególne etapy mojego życia i staram się wykorzystać to, czego już się nauczyłem.
- Słucham rodziców i pomagam im, wykorzystując ich doświadczenie życiowe.
- Już teraz uczę się, co znaczy być dorosłym.
- Jestem wdzięczny rodzicom za dar życia, za ich opiekę.
- Biorę odpowiedzialność za siebie i innych adekwatnie do mojego wieku.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Każde dziecko przechodzi etapy rozwoju prowadzące do odpowiedzialnej dorosłości.
- Rodzice są moralnie zobowiązani do pełnej edukacji i wychowania swoich dzieci[1].
- W każdym wieku dziecko ma tę samą godność.

[1] „Rodzice są pierwszymi, ale nie jedynymi wychowawcami swoich dzieci. Do nich więc należy prowadzenie z poczuciem odpowiedzialności pracy wychowawczej w ścisłej i czujnej współpracy ze strukturami cywilnymi i kościelnymi: już wymiar wspólnotowy, obywatelski i kościelny człowieka wymaga i prowadzi do dzieła szerszego i określonego, będącego owocem uporządkowanej współpracy różnych czynników wychowawczych. Wszystkie te czynniki są konieczne, nawet jeśli każdy może i powinien działać wedle własnej kompetencji i wnosząc sobie właściwy wkład. Rodzice mają prawo wybrać narzędzia formacyjne odpowiadające ich przekonaniom i szukać środków, które mogą im pomóc w ich wychowawczym zadaniu, także w obszarze duchowym i religijnym. Władze publiczne mają obowiązek zagwarantowania tego prawa i zapewnienia konkretnych warunków umożliwiających korzystanie z niego. W tym kontekście pierwszoplanowy staje się przede wszystkim temat współpracy pomiędzy rodziną a szkołą". KNSK 240.

Zasady

- Wychowuję moje dziecko do dorosłości, samodzielności, odpowiedzialności i pełni życia moralnego[2].
- W wychowywaniu posługuję się zasadą dobrowolności, zasadą dobrego przykładu popartego racjonalnymi argumentami.
- Ukazuję wartość i godność życia dorosłego opartego na odpowiedzialności.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Szkoła jest środowiskiem ukazującym właściwe relacje międzypokoleniowe.
- Wychowawca i szkoła pełnią zadanie pomocnicze w edukacji i wychowaniu młodego pokolenia.
- Celem edukacji i wychowania jest samodzielne, odpowiedzialne, dobre, obecne i przyszłe życie wychowanków.

Zasady

- Ukazuję wartości wynikające z każdego etapu życia moich wychowanków.
- Dostrzegam różnice międzypokoleniowe pomiędzy wychowankami a dorosłymi (rodzicami). Szukam sposobów na pełne porozumienie pomiędzy dziećmi i rodzicami.
- Uczę odpowiedzialności za słowa, czyny, projekty i działania.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Angażujemy rodziców wraz z dziećmi do przygotowania np.: festynu, zabawy czy uroczystości szkolnej. Umożliwiamy współdziałanie uczniów z różnych grup wiekowych. Proponuję uczniom, aby wyobrazili sobie, że są już dorośli, że założyli rodzinę, mają własny dom. Proszę, aby opowiedzieli lub narysowali jak będzie wyglądał ich własny dom, rodzina w przyszłości. Dzieci mogą też

[2] „Stosownie do swojej godności wszyscy ludzie, ponieważ są osobami, to znaczy istotami obdarzonymi rozumem i wolną wolą, a przeto wyposażonymi w osobistą odpowiedzialność, przez własną naturę są przynaglani i moralnie zobowiązani do poszukiwania prawdy – przede wszystkim religijnej". DWR 2.

opowiedzieć, jak wygląda dzień osoby dorosłej. Co należy do jej obowiązków, jak spędza wolny czas, czego może oczekiwać od dzieci itp.

Propozycje te mają uświadomić dzieciom, że życie dorosłych nie jest zabawą, związane jest z określonymi obowiązkami, zadaniami i trudnościami. Na koniec można postawić dzieciom pytanie: Czy łatwo jest być dorosłym?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Następuje wzajemne zrozumienie i umiejętność współpracy. Dzieci czują się bardziej odpowiedzialne za pomoc rodzicom i wspólne dobro w stosownym do swego wieku zakresie.

1.10. ZAGROŻENIA

Możliwa jest ciągła zależność emocjonalna dzieci od rodziców i starszych. W późniejszym okresie życia istnieje ryzyko wystąpienia u młodzieży infantylizmu i braku umiejętności w podejmowaniu samodzielnych decyzji. Dzieci powinny brać pewną część odpowiedzialności za swoje czyny. Może również zaistnieć brak porozumienia z dorosłymi w szkole, manifestowanie swojej nie-

zależności czy buntu. Grozi utrata ideałów, autorytetu osób starszych[3], rezygnacja z życia wiarą w łączności z Kościołem. Kształtuje się utylitarne podejście do życia i relacji międzyludzkich.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Dzieci w wieku wczesnoszkolnym nabywają nowe umiejętności, między innymi uczą się odpowiedzialności za swoje czyny. Z każdym rokiem zakres odpowiedzialności powinien się poszerzać, tak, aby zakończenie edukacji szkolnej pokrywało się nie tylko z kompetencjami edukacyjnymi, ale również z dojrzałością osobową (psychiczną, społeczną, moralną, religijną etc.). Ważne jest, aby umożliwić dziecku podejmowanie własnych decyzji (stosownie do wieku), unikać kontroli i wyręczania. Dziecko w wieku wczesnoszkolnym z powodzeniem może podjąć niektóre obowiązki domowe, za które będzie odpowiedzialne. Także w grupie klasowej warto uczyć dzieci odpowiedzialności za siebie i za innych.

[3] „Względny autorytet rodziców i wychowawców, uczestnicząc w afirmującym autorytecie Boga, umożliwia dziecku poznanie pojęć dobra i zła oraz pomaga w dokonywaniu wyboru zakreślonego pewnymi granicami. Dzięki niemu dziecko staje się zdecydowane w swoich wyborach". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 169-170.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Władysław Bełza (1847-1913), polski poeta neoromantyczny, piszący w duchu patriotycznym, piewca polskości, animator życia kulturalnego i oświatowego. Pisał głównie lirykę społeczno-patriotyczną. Wydał zbiory wierszy: *Z wiosny*, *Pieśni liryczne*, *Z doli i niedoli*. Wiele jego patriotyczno-wychowawczych wierszy było skierowanych do polskiej młodzieży i dzieci np.: *Cnoty kardynalne*. Najbardziej znany wiersz Bełzy to *Katechizm polskiego dziecka*, zaczynający się słowami: – Kto ty jesteś? – Polak mały.

Czym będę?
Nieraz, gdy sobie
W kątku usiądę,
To myślę o tym,
Kim też ja będę?
Trudno się zawsze,
Trzymać mamusi,
Bo każdy człowiek,
Sobą być musi.
Więc może będę
Dzielnym ułanem,
Lub w cichej wiosce,
Skromnym kapłanem.
Może też inną
Pójdę kolejką:
Będę malarzem,
Jak nasz Matejko.
A może sobie
I to zdobędę,
Że ziemię ojców
Uprawiać będę.
Lecz jakimkolwiek,
Iść będę szlakiem:
Zawsze zostanę,
Dobrym Polakiem!

W. Bełza, *Czym będę*, w: tegoż, *Katechizm polskiego dziecka*, wyd. Nortom, Wrocław 2014, s. 5-6.

Wybrany fragment ukazuje dialog wewnętrzny małego dziecka, które zastanawia się, kim będzie w przyszłości. Autor wskazuje czytelnikowi, że wybór zawodu czy drogi życiowej jest bardzo istotny i należy zastanawiać się nad nim już w dzieciństwie. Jednak, według autora wiersza, najważniejsze w osiągnięciu dorosłości jest dojrzałość moralna i patriotyczna. Kimkolwiek będzie przyszły dorosły, najważniejszym jego obowiązkiem jest być dobrym, uczciwym człowiekiem i patriotą.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Człowiek […] nie został stworzony jako byt nieruchomy i statyczny. Pierwszy jego opis biblijny przedstawia go jako stworzenie i obraz, określony w swej głębokiej rzeczywistości przez pochodzenie i podobieństwo, które o nim stanowią. Ale wszystko to wprowadza w istotę człowieka, mężczyzny i kobiety, zaczątek zadania oraz wymóg spełnienia go, zarówno indywidualnie, jak we dwoje. Zadaniem tym jest niewątpliwie panowanie nad stworzeniami, „uprawianie ogrodu"; ma to być wypełniane w ramach posłuszeństwa prawu Bożemu, a zatem w szacunku dla otrzymanego „obrazu", będącego wyraźną podstawą władzy panowania, przyznanej mu dla jego udoskonalenia.

SRS 30.

Jeśli mówimy tutaj o naturze, to nie mamy na myśli po prostu systemu procesów biologicznych. Jest tutaj mowa o czymś znacznie głębszym: chodzi o to, że przed wszystkimi strukturami porządkującymi – w samym człowieku – istnieją prawa pochodzące z jego natury. Idea praw człowieka jest w tym sensie ideą rewolucyjną: sprzeciwia się absolutyzmowi państwowemu i despotyzmowi pozytywnego ustawodawstwa. Jest też jednak ideą metafizyczną: w samym bycie tkwi etyczne i prawne roszczenie. Nie jest on ślepą materialnością, którą można potem dowolnie formować według czystej celowości. Natura nosi w sobie ducha, nosi etos i godność, i w ten sposób rości sobie prawo do naszego wyzwolenia i jednocześnie jego miary.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)…, dz. cyt., s. 35-36.

Rzeczywiście, miłości nie można sprowadzać do uczucia, które się pojawia i znika. Owszem, ma związek z naszą uczuciowością, ale taki, aby otworzyć ją na ukochaną osobę i w ten sposób zapoczątkować drogę, która jest wyjściem z zamknięcia we własnym „ja" i zbliżaniem się do drugiej osoby, by zbudować trwałą relację; miłość dąży do jedności z ukochaną osobą. Widzimy więc, w jakim sensie miłość potrzebuje prawdy. Jedynie kiedy jest oparta na prawdzie, miłość może przetrwać w czasie, przezwyciężyć ulotność chwili i pozostać mocna, by wspierać wspólną drogę.

LF 27.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Ty więc, moje dziecko, nabieraj mocy w łasce, która jest w Chrystusie Jezusie, a to, co usłyszałeś ode mnie za pośrednictwem wielu świadków, przekaż wiarygodnym ludziom, którzy będą zdolni nauczać też innych. Bierz udział w trudach i przeciwnościach jako dobry żołnierz Chrystusa Jezusa. Nikt walczący po żołniersku nie wikła się w zabiegi około zdobycia utrzymania, żeby się spodobać temu, kto go zaciągnął. Również jeżeli ktoś staje do zapasów, otrzymuje wieniec tylko wtedy, gdy walczył przepisowo. Rolnik, który się trudzi, pierwszy powinien korzystać z plonów. Rozważaj, co mówię, albowiem Pan da ci zrozumienie we wszystkim. Pamiętaj na Jezusa Chrystusa, potomka Dawida! On według Ewangelii

mojej powstał z martwych. (…) Staraj się, byś sam stanął przed Bogiem jako godny uznania pracownik, który nie przynosi wstydu, trzymając się prostej linii prawdy. Unikaj zaś światowej gadaniny; albowiem uprawiający ją będą coraz bardziej się zbliżać ku bezbożności. (…) uciekaj zaś przed młodzieńczymi pożądaniami, a zabiegaj o sprawiedliwość, wiarę, miłość, pokój – wraz z tymi, którzy wzywają Pana czystym sercem. Unikaj natomiast głupich i niedouczonych dociekań, wiedząc, że rodzą one kłótnie. A sługa Pana nie powinien się wdawać w kłótnie, ale ma być łagodnym względem wszystkich, skorym do nauczania, zrównoważony (2 Tm 2,1-9.15-16.22-24).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Dorastające dzieci mają obowiązek i prawo wybrać zawód i stan życia. Powinny wypełniać te nowe zadania życiowe w zaufaniu do swoich rodziców, chętnie prosząc ich o opinie oraz rady i przyjmując je od nich. Rodzice powinni czuwać, by nie ograniczać swoich dzieci ani w wyborze zawodu, ani w wyborze współmałżonka. Obowiązek delikatności nie zabrania im, lecz wprost przeciwnie, zobowiązuje ich do pomagania dzieciom przez mądre rady, zwłaszcza wtedy gdy dzieci mają zamiar założyć rodzinę (KKK 2230).

Por. KKK 2218; 2219; 2227; 2224; 2223.

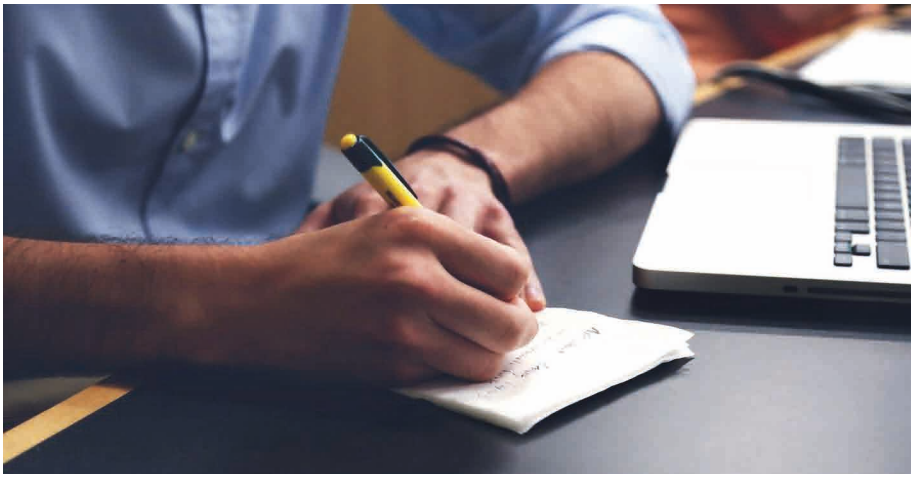

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dojrzałość chrześcijańska, red. A. Nowak, W. Słomka, TN KUL, Lublin 1994.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Franciszek, Encyklika o wierze *Lumen fidei*, (29.06.2013), Wydawnictwo M, Kraków 2014.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Rogge J.U., *Dojrzewanie, czyli jak pozwolić odejść i pozostać wsparciem*, tłum. A. Kalińska, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2006.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-421.

Tarnawski J., *Wygrać młodość*, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2000.

Terruwe A.A., Baars C.W., *Integracja emocjonalna. Jak uwierzyć, że jesteś kochany i potrafisz kochać*, tłum. M. Ciszewska, wyd. W drodze, Poznań 2019.

Weron E., *Dojrzałość chrześcijanina*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2003.

Wolicki M., *Dojrzała osobowość – dojrzałe sumienie*, wyd. TUM, Wrocław 2000.

Ziółek W., *Duchowość kobiety i mężczyzny. Pożegnanie z piaskownicą, czyli o konieczności bycia dorosłym*, Wydawnictwo Rhetos, Warszawa 2002.

28.

Ludzie starsi w moim życiu – ich godność i wpływ na moje życie[1]

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój społeczny

[1] „Miłość wyraża się również w troskliwej uwadze poświęconej ludziom starszym, którzy żyją w rodzinie: ich obecność może być bardzo znacząca i wartościowa. Są oni przykładem łączności między pokoleniami, ważnego ogniwa, przyczyniającego się do pomyślności rodziny i całego społeczeństwa: Mogą nie tylko dawać świadectwo, że istnieją pewne aspekty życia, jak na przykład wartości humanistyczne i kulturowe, moralne i społeczne, których nie da się mierzyć kryteriami ekonomicznymi czy funkcjonalnymi; mogą także skutecznie wspomagać środowiska pracy i warstwy kierownicze. W istocie rzeczy chodzi nie tylko o to, żeby coś zrobić dla ludzi starszych, ale by zaakceptować ich jako odpowiedzialnych współpracowników, którzy w sposób rzeczywiście dla nich możliwy będą uczestniczyć w realizacji wspólnych projektów zarówno w fazie planowania, jak i dialogu i wykonania. Pismo Święte mówi o osobach, które «wydadzą owoc nawet i w starości» (Ps 92,15). Ludzie starsi stanowią ważną szkołę życia: zdolni są do przekazywania wartości i tradycji oraz pomagania w rozwoju najmłodszych, którzy dzięki nim uczą się nie szukania wyłącznie własnego dobra, ale również dobra innych. Gdzie ludzie starsi znajdują nie tylko warunki do leczenia i odpowiedzialnej opieki, ale – przede wszystkim – odnoszenia się do nich z miłością". KNSK 222.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność kontaktowania się z ludźmi

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Wymiana dóbr duchowych i wzajemna pomoc

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Wzajemna akceptacja i współpraca w ramach pokoleń.
- Rozwój kulturalny, społeczny i materialny dzięki starszym pokoleniom.
- Co cennego wnosi w nasze życie starsze pokolenie?
- Co my możemy dać ludziom starszym?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

- Nasze życie jest wartościowe na każdym etapie.
- Życie to dar od starszego pokolenia.
- Należy okazywać szacunek starszym, bo tym samym szanuje się samego siebie jako człowieka.

Zasady

- Staram się korzystać z doświadczenia życiowego osób starszych.
- Obserwuję osoby starsze w mojej rodzinie i uczę się od nich odnajdywania sensu i celu życia.
- Zabiegam o poprawne stosunki ze starszymi: rodzicami, dziadkami, współbraćmi, krewnymi i sąsiadami, z którymi tworzę więzi życzliwości i wzajemnej pomocy.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

- Każdy etap rozwoju ludzkiego ma swoje cechy, właściwości, problemy i trudności, związane z psychosomatyczną naturą człowieka.
- Rywalizacja pokoleniowa, agresywna, bez zasad i pozytywnych uczuć, prowadzi do wielu konfliktów i niszczy struktury społeczne.
- Przez wymianę pokoleń jest zachowana ciągłość narodu.

Zasady

- Nie wykorzystuję przewagi duchowej, materialnej i emocjonalnej, wiekowej, nad dziećmi i ludźmi starszymi.
- Uczę dziecko szacunku dla starszych, poprzez przykład dobrego współżycia międzypokoleniowego we własnej rodzinie.
- W moich decyzjach życiowych biorę pod uwagę doświadczenia starszego pokolenia.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

- Szkoła jest miejscem wymiany wszelkich dóbr międzypokoleniowych.
- Szkoła jest sprawdzianem porozumiewania się międzypokoleniowego.
- Współpraca ze starszym pokoleniem gwarantuje sukces młodemu pokoleniu.

Zasady

- Współpracuję, w procesie wychowawczym, z rodzicami i osobami starszymi.
- Korzystam z wiedzy starszych w procesach edukacyjnych i wychowawczych.
- Poszukuję przyczyn możliwych konfliktów i powstawania subkultur w rywalizujących ze sobą pokoleniach.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Na podstawie konkretnej, wskazanej przez wychowawcę lektury rozmawiamy o relacjach międzypokoleniowych. Wyszczególnia się zaobserwowane konflikty, sposoby ich rozwiązywania oraz formy współpracy, porozumienia i współżycia. Wspólnie zastanawiamy się, jakie cenne wartości wnoszą w nasze życie ludzie starsi, czego możemy się od nich nauczyć?

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Następuje porozumienie międzypokoleniowe prowadzące do współpracy, pomocy, współdziałania. Młodzież uznaje autorytet osób starszych, poszukuje u nich wskazań, korzysta z ich doświadczenia życiowego[2]. Wzajemna akceptacja i szacunek zapobiegają powstawaniu napięć i konfliktów międzypokoleniowych[3]. Każdy człowiek, niezależnie od wieku, nawiązuje relacje ze starszymi i młodszymi, które dopełniają się w ramach związków małżeńskich, rodzinnych, towarzyskich, zawodowych, społecznych i pokoleniowych.

1.10. ZAGROŻENIA

W przyszłości młodzież, nie znajdując porozumienia i oparcia w starszym pokoleniu, może uciekać w uzależnienia (alkoholizm, narkomania[4]), szuka swojego miejsca w subkulturach, sektach, gdzie znajduje pozorne poczucie bezpieczeństwa i zrozumienie. Powstaje rywalizacja międzypokoleniowa, wzajemne zwalczanie się, brak porozumienia. Obopólna niechęć oraz emocjonalny rozdźwięk prowadzą do pogłębiania się nieporozumień w domu rodzinnym i środowisku szkolnym. Powstaje relacja: „my" i „oni". „My" – młodzi pełni życia

---

[2] „Jest prawem dzieci i młodzieży otrzymywanie wskazań, które pozwolą im oceniać wartości moralne według prawego sumienia, przyjmować te wartości przez osobisty wybór, jak i pełniej poznawać i miłować Boga". DWCH 1.

[3] „Potocznej świadomości narzucono dziś przekonanie, że rodzina jest przede wszystkim terenem konfliktu pokoleń. Takie przeświadczenie prowadzi dość łatwo do wniosków najdosłowniej antywychowawczych: jeśli reakcją dzieci na proponowanie im wartości musi być ich negacja, to najlepiej nie wychowywać, wówczas dzieci może same znajdą sobie jakieś stosowne dla siebie zasady". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 200.

[4] „Narkotyki prowadzą do zaburzeń procesów poznawczych, motywacyjnych, godzą w dobro osoby ludzkiej i realizowanie wartości wyższych. Uzależnienie od narkotyków jest grzechem, bo godzi w podstawowy dar – wolność, jaką został obdarzony człowiek". Cz. Cekiera, *Narkomania*, w: *Encyklopedia bioetyki*…, dz. cyt., s. 314-315.

i wspaniałych perspektyw i „oni" – starzy, bezproduktywni, którzy muszą odejść. Następuje wtedy utrata wspólnych wartości oraz utrata perspektywy pogodnego, w pełni radosnego i życzliwego współbycia i współdziałania.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Ludzie starsi są częścią życia dziecka od wczesnego dzieciństwa. Są to najczęściej babcia i dziadek, ale także sąsiedzi i znajomi w podeszłym wieku. Ich wartość w życiu dziecka jest nieoceniona. Dziadkowie często uczestniczą w procesie wychowawczym oraz w opiece nad dzieckiem. Stają się dla niego, obok rodziców, autorytetami. Często to dziadkowie mają więcej czasu i uwagi dla dzieci niż rodzice, których pochłaniają rozmaite obowiązki codzienności. Doświadczenie, wiedza i przeżycia ludzi starszych są cennym źródłem wiedzy dla młodego pokolenia. Warto, by dzieci miały jak najczęstszy i dobry kontakt z dziadkami i ludźmi starszymi.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

A Tosia chodzi skłopotana, nawet z nami mało rozmawia. Aż tu przyjechała do nas ze wsi babcia Tosi. Taka wesoła babcia – w okularach i w łapciach! Przywiozła babcia dużo kolorowych gałganków, wstążeczek, szmatek!

Uszyła dla Petroneli piękną suknię od niedzieli, a mnie kabatek! Jak to Tosia zobaczyła – aż z uciechy podskoczyła.

– Babciu, to może by naszej pani wyszyć coś ładnego na ten jej dzień!

– A pewno! – mówi babcia. – To każdego ucieszy!

Weź szare płótno, przytniemy serwetkę, ja ci ją ładnie obdziergam, a ty w różku wyszyjesz kolorową włóczką, co tylko będziesz chciała!

Jak ta nowina wpadła igle w uszko – to w pudełku od robót zaraz się zrobił ruch. Wszystkie kolorowe włóczki aż się ponapuszały z radości i z dumy!…

A my wszyscy chcieliśmy być wyszyci w różku – i guma-myszka, i ołówek, i pióro – no i ja także! Ale babcia mówi, że najładniej wyszyć kwiatki!

Więc wyszyła Tosia niezapominajki, żeby pani nigdy o nas nie zapomniała. Serwetkę owinęło się w bibułkę i zawiązało różową wstążeczką na kokardkę.

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 72-73.

Przytoczony fragment obrazuje godność ludzi starszych oraz ich wpływ na życie dziecka. Babcia Tosi jest ukazana jako osoba ciepła i dobra. Tosia lubi, gdy babcia ją odwiedza. Wówczas wspólnie spędzają czas: szyją, rozmawiają i cieszą się swoją obecnością. Widać, że obie mają ze sobą serdeczną relację. Z opowiadań Plastusia można odnieść wrażenie, że główna bohaterka – Tosia ma lepszą relację z babcią niż z własnymi rodzicami, którzy w tej książce są prawie

nieobecni. Babcia przekazuje Tosi swoją wiedzę i doświadczenie, podpowiada rozwiązania w sytuacjach, gdy główna bohaterka ma jakiś problem.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Istnieją kultury przejawiające szczególną cześć i wielką miłość dla osób starszych. Człowiek stary nie bywa tam nigdy wyłączony z rodziny, czy traktowany jako nieużyteczny ciężar; pozostaje w rodzinie i chociaż zobowiązany do szanowania autonomii nowej rodziny, nadal bierze czynny i odpowiedzialny udział w jej życiu, a nade wszystko wypełnia cenne posłannictwo świadka przeszłości i inspiratora mądrości dla młodych i dla przyszłości. Inne kultury natomiast, zwłaszcza w następstwie nieuporządkowanego rozwoju przemysłowego i urbanistycznego, doprowadziły i nadal prowadzą do niedopuszczalnego zepchnięcia starszych na margines życia, co jest dla nich źródłem wielkiego cierpienia, a równocześnie duchowego zubożenia dla wielu rodzin.

FC 27.

Ludzie starsi pomagają nam mądrzej patrzeć na ziemskie wydarzenia, ponieważ dzięki życiowym doświadczeniom zyskali wiedzę i dojrzałość. Są strażnikami pamięci zbiorowej, a więc mają szczególny tytuł, aby być wyrazicielami wspólnych ideałów i wartości, które są podstawą i regułą życia społecznego… Ludzie starsi dzięki swej dojrzałości i doświadczeniu mogą udzielać młodym rad i cennych pouczeń.

Jan Paweł II, *List do ludzi w podeszłym wieku*, (1.10.1999), 10, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, dz. cyt.

Wy, którzy jesteście w podeszłym wieku, jesteście starszymi obywatelami. Znosiliście spiekotę dnia w zmaganiach codziennego życia i zdobyliście wielką wiedzę, mądrość i doświadczenie. Proszę was, dzielcie się tym szczodrze z młodszym pokoleniem. Macie coś bardzo ważnego do zaoferowania światu, a wasz wkład jest oczyszczony i wzbogacony przez cierpliwość i miłość, które posiadacie, gdy jesteście złączeni z Chrystusem.

Jan Paweł II, *Chrześcijański sens cierpienia i starości*, Onitsha, (13.02.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, dz. cyt., s. 186-187.

Rozejrzyjmy się wokół: jak wiele ran zło zadaje ludzkości! Wojny, przemoc, konflikty gospodarcze, uderzające w najsłabszych, pragnienie pieniędzy, których i tak nikt nie może zabrać ze sobą, musi je zostawić. Moja babcia mawiała do nas, dzieci: całun nie ma kieszeni. Miłość pieniądza, władza, korupcja, podziały, zbrodnie przeciw życiu ludzkiemu i światu stworzonemu! A także – każdy z nas to wie i zna – nasze osobiste grzechy: brak miłości i szacunku wobec Boga, bliźniego całego stworzenia. Jezus na krzyżu odczuwa cały ciężar zła i zwycięża je mocą miłości Boga, pokonuje je przez swoje zmartwychwstanie.

Franciszek, *Homilia w czasie mszy św. w Niedzielę Palmową i Światowy Dzień Młodzieży*, (24.03.2013), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, dz. cyt., s. 201.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Niejaki Eleazar, jeden z pierwszych uczonych w Piśmie, mąż już w podeszłym wieku, o bardzo szlachetnej powierzchowności, był zmuszony do otwarcia ust i jedzenia wieprzowiny. On jednak wybierając raczej chwalebną śmierć aniżeli godne pogardy życie, dobrowolnie szedł na miejsce kaźni, a wypluł mięso, jak powinni postąpić ci, którzy mają odwagę odrzucić to, czego nie wolno jeść nawet przez miłość do życia. Ci, którzy byli

wyznaczeni do tej bezbożnej ofiarnej uczty, ze względu na bardzo dawną znajomość z tym mężem, wzięli go na stronę i prosili, aby zjadł przyniesione przez nich i przygotowane mięso, które wolno mu jeść. Niech udaje tylko, że je to, co jest nakazane przez króla, mianowicie mięso z ofiary pogańskiej. Tak postępując, uniknie śmierci, a ze względu na dawną z nimi przyjaźń skorzysta z miłosierdzia. On jednak powziął szlachetne postanowienie, godne jego wieku, powagi jego starości, okrytych zasługą siwych włosów i postępowania doskonałego od dzieciństwa, przede wszystkim zaś świętego i od Boga pochodzącego prawodawstwa. Dał im jasną odpowiedź mówiąc, aby go zaraz posłali do Hadesu. „Udawanie bowiem nie przystoi naszemu wiekowi. Wielu młodych byłoby przekonanych, że Eleazar, który już ma dziewięćdziesiąt lat, przyjął pogańskie obyczaje. Oni to przez moje udawanie, i to dla ocalenia maleńkiej resztki życia, przeze mnie byliby wprowadzeni w błąd, ja zaś hańbą i wstydem okryłbym swoją starość. Jeżeli bowiem teraz uniknę ludzkiej kary, to z rąk Wszechmocnego ani żywy, ani umarły nie ucieknę. Dlatego jeżeli mężnie teraz zakończę życie, okażę się godny swojej starości, młodym zaś pozostawię piękny przykład ochotnej i wspaniałomyślnej śmierci za godne czci i święte prawa". To powiedziawszy, natychmiast wszedł na miejsce kaźni. Ci, którzy go przyprowadzili, na skutek wypowiedzianych przez niego słów, zamienili miłosierdzie na surowość, sądzili bowiem, że one były szaleństwem. Mając już pod ciosami umrzeć, westchnął i powiedział: „Panu, który ma świętą wiedzę, jest jawne to, że mogłem uniknąć śmierci. Jako biczowany ponoszę wprawdzie boleść na ciele, dusza jednak cierpi to z radością, gdyż Jego się boję". W ten sposób więc zakończył życie, a swoją śmiercią pozostawił nie tylko dla młodzieży, lecz także dla większości narodu przykład szlachetnego usposobienia i pomnik cnoty (2 Mch 6,18-31).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Por. KKK 2208; 2219; 2220.

Czwarte przykazanie przypomina dzieciom już dorosłym o ich odpowiedzialności wobec rodziców. W miarę możności powinny one okazywać im pomoc materialną i moralną w starości, w chorobie, samotności lub potrzebie. Jezus przypomina o tym obowiązku wdzięczności (KKK 2218).

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Dubois-Dumée J.P., *Starzeć się pięknie*, tłum. B. Stefaniak, wyd. W drodze, Poznań 2004.

Encyklopedia bioetyki, red. A. Muszala, wyd. Polwen, Radom 2007.

Franciszek, *Homilia w czasie mszy św. w Niedzielę Palmową i Światowy Dzień Młodzieży*, (24.03.2013), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 199-202.

Górnicka-Zdziech I., *Sukienka ze starego płaszcza*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

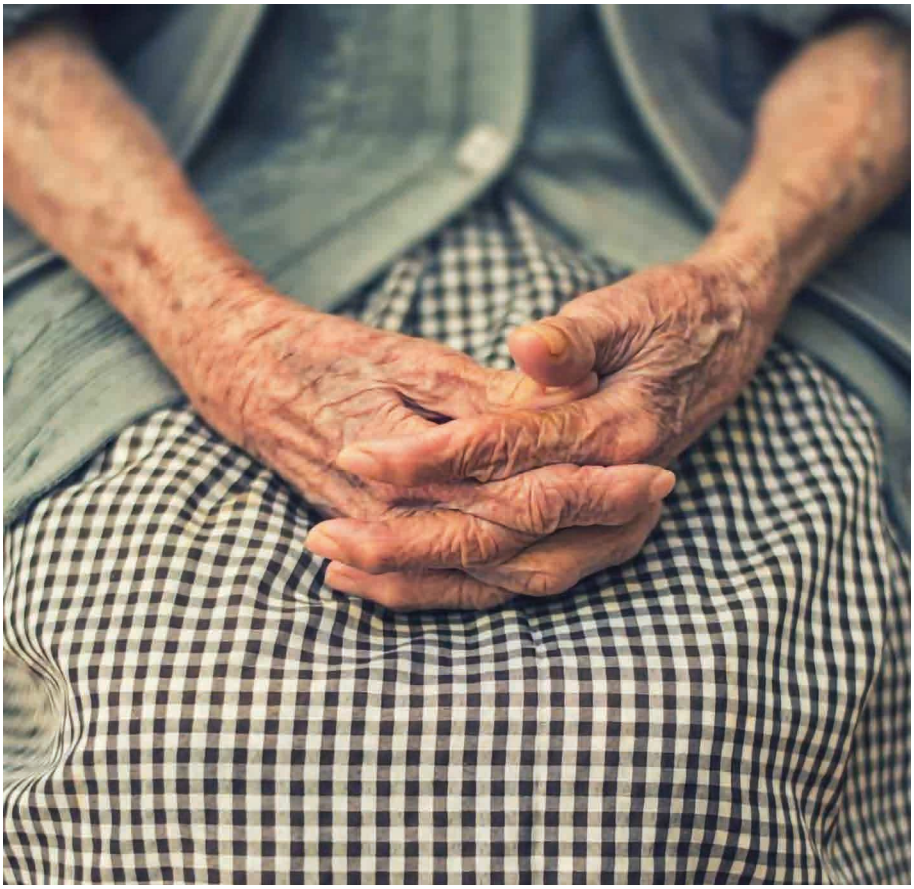

Guerin P., *Wiek dojrzały jako wyzwanie duchowe*, tłum. P. Rak, wyd. eSPe, Kraków 2003.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 89-213.

Jan Paweł II, *Chrześcijański sens cierpienia i starości*, Onitsha, (13.02.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 186-187.

Jan Paweł II, List o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia *Salvifici doloris*, (11.02.1984), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 221-245.

Jan Paweł II, List do osób w podeszłym wieku, (1.10.1999), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 516-526.

Jan Paweł II, *Ludzie starsi są potrzebni*. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański" (25.07.1999), „L'Osservatore Romano" 1999, nr 11(20), s. 38-40.

Jan Paweł II, List *O szacunek dla ludzi w podeszłym wieku*. Przemówienie do uczestników konferencji zorganizowanej przez Papieską Radę do Spraw Duszpasterstwa Służby Zdrowia, (31.10.1999), „L'Osservatore Romano" 1999, nr 3(20), s. 18-19.

Oparowska J., *Ostatni etap ludzkiego dojrzewania*, „Nowe Życie" 2000 nr 10.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Riemann F., Kleespies W., *Jak szczęśliwie przeżyć drugą połowę życia*, tłum. E. Łukaszyk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Romaniuk K., *Lata podeszłe i starość według Biblii*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1993.

Rommel K., *Radości i smutki jesieni życia*, tłum. J. Dudek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Weron E., *O godną starość. Refleksje człowieka wierzącego*, wyd. Pallottinum, Poznań 2000.

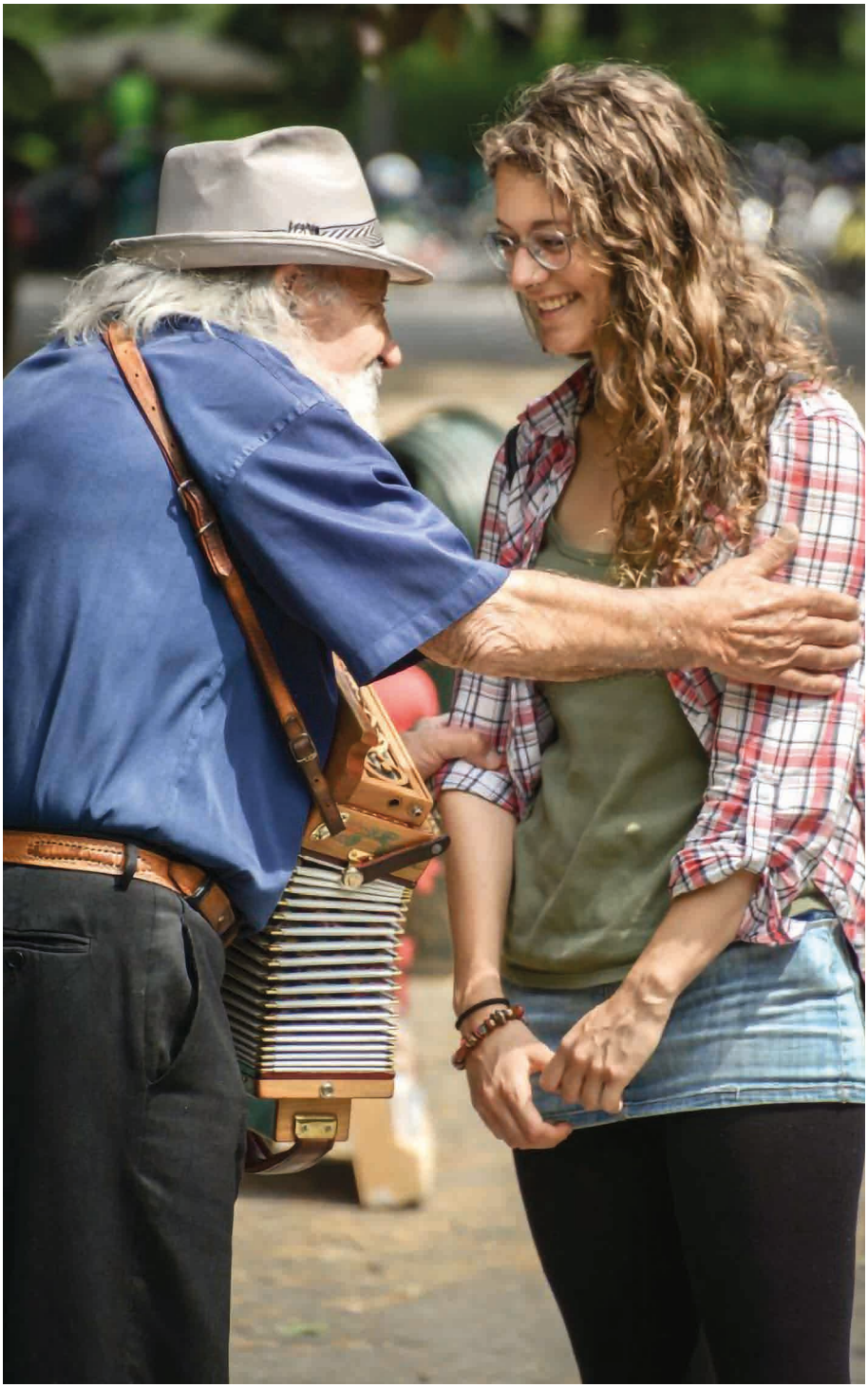

29.

Wartość, piękno i dobro przyrody nieożywionej

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Zdolność postrzegania i kojarzenia

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Umiejętność obserwacji

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Poszanowanie przyrody nieożywionej

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Związek człowieka z przyrodą nieożywioną.
- Miejsce człowieka we wszechświecie.

– Zmiany spowodowane przez cywilizację (budowa miast, przemysł, projekty techniczne, komunikacja, utylizacja odpadów) zmieniają przyrodę nieożywioną.
– Piękno naturalnych środowisk geograficznych: gór, mórz, jezior.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Istnieje związek pomiędzy mną a światem przyrody nieożywionej.
– Niszcząc środowisko naturalne wokół siebie, niszczymy samych siebie.
– Środowisko naturalne jest dziedzictwem wszystkich ludzi i wszystkich pokoleń.

Zasady

– Bacznie obserwuję i analizuję, co niszczy środowisko naturalne, w którym żyję.
– Mam świadomość, w jaki sposób środowisko naturalne wpływa na charakter społeczności, które w nim żyją.
– Uczestniczę w organizowaniu projektów ochrony przyrody nieożywionej.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Ochrona przyrody realizuje się poprzez działania ludzkie.
– Bogactwo i zasoby przyrody nieożywionej są dla wszystkich ludzi i wszystkich pokoleń[1].
– Przyroda nieożywiona jest podstawą przyrody ożywionej.

Zasady

– Dostrzegam bogactwo i niepowtarzalność przyrody.

[1] „Ochrona środowiska stanowi wyzwanie dla całej ludzkości: chodzi o wspólny i powszechny obowiązek poszanowania zbiorowego dobra, przeznaczonego dla wszystkich, i uświadomienie sobie, że nie można bezkarnie używać różnego rodzaju bytów, żyjących czy nieożywionych – składników naturalnych, roślin, zwierząt – w sposób dowolny, jedynie według własnych potrzeb gospodarczych. Jest to odpowiedzialność, która musi dojrzewać ze względu na globalny zasięg obecnego kryzysu ekologicznego i że w uniwersalnym porządku ustalonym przez Stwórcę wszystkie byty wzajemnie od siebie zależą: należy brać pod uwagę naturę każdego bytu oraz ich wzajemne powiązanie w uporządkowany system, którym właśnie jest kosmos". KNSK 466.

– W swoich działaniach i w pracy zawodowej zawsze biorę pod uwagę ochronę przyrody.
– Ukazuję innym otaczające mnie piękno przyrody.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Istnieje stały i trwały związek przyrody nieożywionej z ożywioną.
– Środowisko nieożywione należy poznawać, badać i udostępniać te wyniki uczniom.
– Człowiek ma potężny wpływ na cały świat dzięki osiągnięciom nauki i działaniom przemysłowym.

Zasady

– Organizuję wycieczki krajoznawcze, aby poznać bogactwo natury nieożywionej.
– Ukazuję niszczący wpływ człowieka na przyrodę nieożywioną.
– W szkole realizuję programy dotyczące ochrony przyrody nieożywionej.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Organizujemy wycieczki krajoznawcze[2]. Można wspólnie obejrzeć tematyczny film o przyrodzie nieożywionej, połączony z dyskusją. Można przeprowadzić konkurs plastyczny na temat przyrody nieożywionej. Wybrana grupa sporządza listę dobrych i niewłaściwych działań dotyczących ochrony dóbr naturalnych. Można zaproponować tematyczne spotkanie z samorządowymi władzami terytorialnymi (gminy, powiatu).

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Szkoła jest przykładem właściwego traktowania i wykorzystania zasobów przyrody nieożywionej. Dzieci dostrzegają wartości i znaczenie całej natury dla życia ludzkiego[3]. Stale są podejmowane działania na rzecz ochrony

[2] „Czas wolny winien być przeznaczony w sposób właściwy na relaks duchowy oraz wzmacnianie zdrowia ducha i ciała tak przez zgodne z upodobaniami zajęcia i studia, podróże do innych krajów (turystyka) (…), jak również przez ćwiczenia i aktywność sportową". KDK 61.

[3] „Właściwe rozumienie stosunku człowieka do przyrody ma ogromne znaczenie dla odpowiedzi na pytanie: kim jest człowiek". *Człowiek – osoba – płeć*, dz. cyt., s. 241.

środowiska[4]. Obcowanie z naturą daje radość wszystkim uczestnikom realizowanych programów, w zakresie poznania i ochrony przyrody.

1.10. ZAGROŻENIA

Społeczności, rodzinna i szkolna, nie zwracają uwagi na wartości przyrody nieożywionej. Rozszerza się zakres wandalizmu, nie szanuje się środowiska naturalnego (zieleni, miejskich parków, terenów rekreacyjnych, bloków, ulic). Zanika motywacja do ochrony przyrody. Dzieci nie wykazują chęci przebywania na łonie przyrody i korzystania z jej piękna.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Już w początkowym etapie edukacji szkolnej dziecko uczy się szacunku do przyrody ożywionej i nieożywionej. Jest to bardzo ważny aspekt rozwoju, ponieważ młode pokolenie należy uwrażliwiać na otaczający je świat oraz na to, jak ważna jest ochrona środowiska naturalnego. Istnieje ścisły związek człowieka z przyrodą – niszczenie przyrody nie pozostaje bez wpływu na człowieka i w poważnym stopniu zakłóca ludzki dobrostan.

[4] „Prawdziwa, zawarta w koncepcji chrześcijańskiej, ochrona środowiska nie polega na działaniu zmierzającym do zupełnego powstrzymania ingerencji człowieka w przyrodę (…) lecz na harmonijnym współistnieniu i wspólnym rozwoju człowieka z otaczającym go światem". Tamże, s. 249.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem wierszy i opowiadań, m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka*, *Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

Dwa wiatry
Jeden wiatr – w polu wiał,
Drugi wiatr – w sadzie grał:
Cichuteńko, leciuteńko,
Liście pieścił i szeleścił,
Mdlał…
Jeden wiatr – pędziwiatr!
Fiknął kozła, plackiem spadł,
Skoczył, zawiał, zaszybował,
Świdrem w górę zakołował
I przewrócił się, i wpadł
Na szumiący senny sad,
Gdzie cichutko i leciutko
Liście pieścił i szeleścił
Drugi wiatr…
Sfrunął śniegiem z wiśni kwiat,
Parsknął śmiechem cały sad,
Wziął wiatr brata za kamrata,
Teraz z nim po polu lata,
Gonią obaj chmury, ptaki,
Mkną, wplątują się w wiatraki,
Głupkowate mylą śmigi,
W prawo, w lewo, świst, podrygi,
Dmą płucami ile sił,

Łobuzują, pal je licho!…
A w sadzie cicho, cicho…

J. Tuwim, *Dwa wiatry*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 258-259.

Rzeczka
Płynie, wije się rzeczka
Jak błyszcząca wstążeczka,
Tu się srebrzy, tam ginie,
A tam znowu wypłynie.
Woda w rzeczce przejrzysta,
Zimna, bystra i czysta,
Biegnąc mruczy i szumi,
Ale kto ją zrozumie?
Tylko kamień i ryba
Znają mowę tę chyba,
Ale one, jak wiecie,
Znane milczki na świecie…

J. Tuwim, *Rzeczka*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 262.

Wiersze Juliana Tuwima *Dwa wiatry* i *Rzeczka*, które zostały przytoczone w tej wartości są poetyckim przedstawianiem przyrody nieożywionej. Autor dostrzega niezwykłość otaczającego go świata. Wiatr posiada cechy ludzkie, działa w dwójnasób: gwałtownie i delikatnie; jest wesoły i skłonny do psot, a jednocześnie łagodny i subtelny.

W wierszu *Rzeczka* poeta wsłuchuje się w płynącą rzekę, próbuje ją zrozumieć, nawiązać swoisty dialog z przyrodą. Oba utwory łączy jedno: autor chce zachować w sobie dziecięcą radość i umiejętność dostrzegania tego, co niezwykłe w przyrodzie oraz szacunek do niej.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Trzeba aby młodość była „wzrastaniem". Ogromne znaczenie posiada dlatego obcowanie ze światem widzialnym: z przyrodą. Obcowanie to wzbogaca nas w młodości w inny sposób jeszcze niż sama „książkowa" wiedza o świecie. Wzbogaca nas w sposób bezpośredni. Można by powiedzieć, że obcując z przyrodą przejmujemy w siebie, w nasze ludzkie bytowanie, samą tajemnicę stworzenia, która odsłania się przed nami niesłychanym bogactwem i różnorodnością istnień widzialnych a równocześnie wciąż zaprasza w stronę tego, co ukryte, co niewidzialne.

PS 14.

Wymowa morza. Przemawia ono bez słów. Przemawia językiem głębi. Nad morzem św. Augustyn prowadził swe rozważania na temat niezgłębionej tajemnicy, jaką jest Bóg – i tej tajemnicy, jaką jest człowiek. Ludzka dusza… Człowiek współczesnej cywilizacji zagrożony jest chorobą powierzchowności, niebezpieczeństwem spłycenia. Trzeba pracować dla odzyskania tej głębi, która właściwa jest ludzkiej istocie. Tej głębi, która wzywa jego umysł i serce, podobnie jak morze wzywa. Jest to właśnie głębia prawdy i wolności, sprawiedliwości i miłości. Głębia pokoju.

Jan Paweł II, Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do ludzi morza, Gdynia, (11.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 468-469.

Człowiekowi potrzebne jest to piękno krajobrazu – i dlatego też nic dziwnego, że ciągną tutaj ludzie z całej Polski, a także spoza Polski. Ciągną latem i zimą. Szukają odpoczynku. Pragną odnaleźć siebie w obcowaniu z przyrodą. Pragną odzyskać siły w zdrowym wysiłku fizycznym: marszu, w podejściu, we wspinaczce, w zjeździe narciarskim.

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*, Nowy Targ, (8.06.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 687.

Jeśli zbliżamy się do przyrody i środowiska bez tego otwarcia na zadziwienie i podziw, jeśli nie mówimy już językiem braterstwa i piękna w naszej relacji ze światem, to nasze postawy będą postawami władcy, konsumenta lub jedynie wyzyskującego zasoby naturalne, niezdolnego do postawienia ograniczeń swoim doraźnym interesom. Jednakże jeśli czujemy się ściśle związani ze wszystkim, co istnieje, to umiar i troska pojawiają się spontanicznie. Ubóstwo i prostota świętego Franciszka nie były ascezą jedynie zewnętrzną, ale czymś bardziej radykalnym: wyrzeczeniem się czynienia z rzeczywistości jedynie przedmiotu użytku i panowania.

LS 11.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Na początku Bóg stworzył niebo i ziemię. Ziemia zaś była bezładem i pustkowiem: ciemność była nad powierzchnią bezmiaru wód, a Duch Boży unosił się nad wodami. Wtedy Bóg rzekł: „Niechaj się stanie światłość!" I stała się światłość. Bóg widząc, że światłość jest dobra, oddzielił ją od ciemności. I nazwał Bóg światłość dniem, a ciemność nazwał nocą. I tak upłynął wieczór i poranek – dzień pierwszy. A potem Bóg rzekł: „Niechaj powstanie sklepienie w środku wód i niechaj ono oddzieli jedne wody od drugich!" Uczyniwszy to sklepienie, Bóg oddzielił wody pod sklepieniem od wód ponad sklepieniem; a gdy tak się stało, Bóg nazwał to sklepienie niebem. I tak upłynął wieczór i poranek – dzień drugi. A potem Bóg rzekł: „Niechaj zbiorą się wody spod nieba w jedno miejsce i niech się ukaże powierzchnia sucha!" A gdy tak się stało, Bóg nazwał tę suchą powierzchnię ziemią, a zbiorowisko wód nazwał morzem. (…) A potem Bóg rzekł: „Niechaj powstaną ciała niebieskie, świecące na sklepieniu nieba, aby oddzielały dzień od nocy, aby wyznaczały pory roku, dni i lata; aby były ciałami jaśniejącymi na sklepieniu nieba i aby świeciły nad ziemią". I stało się tak. Bóg uczynił dwa duże ciała jaśniejące: większe, aby rządziło dniem, i mniejsze, aby rządziło nocą, oraz gwiazdy. I umieścił je Bóg na sklepieniu nieba, aby świeciły nad ziemią; aby rządziły dniem i nocą i oddzielały światłość od ciemności. A widział Bóg, że były dobre (Rdz 1,1-10.14-18).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Każde stworzenie posiada swoją własną dobroć i doskonałość. O każdym z dzieł „sześciu dni" jest powiedziane: „A widział Bóg, że było dobre". „Wszystkie rzeczy bowiem z samego faktu, że są stworzone, mają własną trwałość, prawdziwość, dobroć i równocześnie własne prawa i porządek". Różne stworzenia, chciane w ich własnym bycie, odzwierciedlają, każde na swój sposób, jakiś promień nieskończonej mądrości i dobroci Boga. Z tego powodu człowiek powinien szanować dobroć każdego stworzenia, by unikać nieuporządkowanego wykorzystania rzeczy, które lekceważy Stwórcę oraz powoduje zgubne konsekwencje dla ludzi i ich środowiska (KKK 339).

Por. KKK 295; 299; 319; 341.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym*, wyd. KUL, Lublin 2005.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Heller M., *Czas i przyczynowość*, TN KUL, Lublin 2002.

Heller M., *Filozofia i wszechświat. Wybór pism,* Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2006.

Heller M., *Filozofia przyrody. Zarys historyczny*, wyd. Znak, Kraków 2004.

Kluz Z., Poźniczek M., *Poznajemy tajemnice przyrody*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.

Jan Paweł II, Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do ludzi morza, Gdynia, (11.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 468-475.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*, Nowy Targ, (8.06.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 686-688.

Konieczyński J., Zarzycki R., *Ochrona powietrza w teorii i praktyce*, Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska Polskiej Akademii Nauk, Zabrze 2012.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pedagogika w pokoju nauczycielskim, red. K. Kruszewski, WSiP, Warszawa 2000.

Rogowski R.E., *Mistyka gór*, Wydawnictwo M, Kraków 2004.

Rogowski R.E., *Mistyka Tatr*, wyd. Znak, Kraków 2002.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

30.

Wartość, piękno i bogactwo przyrody ożywionej: roślin i zwierząt

I. PROSPEKT WARTOŚCI

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój osobowy

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Odpowiedzialność za środowisko przyrodnicze

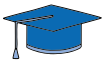

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Szacunek dla przyrody ożywionej

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Przyroda ożywiona łączy się z naszym życiem.
- Kontakt z przyrodą przyczynia się do rozwoju człowieka.

– Organizacje działające na rzecz ochrony przyrody.

1.5. ZADANIA DLA UCZNIA, SAMOWYCHOWANIE

Normy

– Obowiązuje ochrona zagrożonych gatunków roślin i zwierząt.
– Wyrządzanie szkody przyrodzie ożywionej obraca się zawsze przeciwko człowiekowi.
– To, co żyje w naszym otoczeniu, jest własnością wspólną.

Zasady

– Poznaję gatunki roślin i zwierząt.
– Używam produktów, które nie zagrażają przyrodzie ożywionej.
– Zbieram informacje dotyczące zagrożeń i ochrony przyrody.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

Normy

– Kontakt z przyrodą ożywioną uczy poszanowania życia.
– Troska o przyrodę rozwija w człowieku odpowiedzialność i szacunek dla wszystkiego, co żyje.
– Swoim postępowaniem rodzice mogą zaszczepić w dziecku zainteresowanie przyrodą.

Zasady

– Uczę szacunku dla przyrody ożywionej, ukazuję szkodliwe skutki niewłaściwej ingerencji człowieka w środowisko organizmów żywych[1].
– Stwarzam dogodne i właściwe warunki dla hodowanych roślin i zwierząt.
– W otoczeniu rodziny są dostępne rośliny i zwierzęta.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

Normy

– Kultura osobista to również dbałość o zachowanie odwiedzanych miejsc (miejsce biwakowe, łąka, jezioro etc.) w nienaruszonym stanie.

[1] „Gospodarka współczesna, podobnie jak i inne dziedziny życia społecznego, odznacza się nadzwyczaj szybko wzrastającą dominacją życia człowieka nad naturą". KDK 63.

- Postawa agresywna wobec przyrody ożywionej ma negatywny wpływ na nią samą i na człowieka.
- Człowiek i przyroda ożywiona tworzą środowisko życia.

Zasady

- Organizuję wycieczki krajoznawcze w celu poznania bogactwa przyrody ożywionej.
- Zachęcam uczniów do korzystania z produktów organicznych właściwie przetworzonych.
- Opiekę nad środowiskiem naturalnym w otoczeniu szkoły przekazuję uczniom.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Wspólnie z uczniami przeprowadzamy akcję w trosce o zagrożoną przyrodę w naszym regionie np. sprzątanie lasu, zbiórkę makulatury. Uczniowie mogą również zorganizować małą kampanię (wymyślanie haseł, druk ulotek, plakatów) promującą np.: używanie szklanych butelek, organicznych toreb w zastępstwie plastikowych itp.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Uczniowie mają świadomość istnienia wielu zagrożeń dla natury ożywionej, które mogą wynikać z ich działania. Podejmują konkretne inicjatywy w celu ochrony fauny i flory. Dostrzegają wartość i piękno otaczającej przyrody[2]. Powstaje świadomość wspólnego środowiska życia.

1.10. ZAGROŻENIA

Sprawy związane z ochroną środowiska traktuje się jako zbiór nakazów i zakazów, pozostających bez związku z życiem. Zwierzęta domowe traktowane są jako

[2] „W swoim publicznym nauczaniu Jezus podnosi wartość elementów natury. Jest On nie tylko mądrym komentatorem natury w przykładach, które lubi przytaczać, oraz w swoich przypowieściach, lecz również jej władcą (por. Epizod burzy u Mt 8,23-27, czy scenę opisaną przez Mt 14,22-23, w której kroczący po wodzie Jezus ucisza wiatr; (Mk 6,44-52; J 6,16-21). Pan zaprzęga przyrodę w służbę swojego planu zbawienia. Nakazuje swoim uczniom, aby patrzyli na przedmioty, na pory roku i na ludzi z ufnością dzieci, które wiedzą, że nie zostaną porzucone przez przewidującego Ojca (por. Łk 11,11-13). Uczeń Chrystusa, daleki od tego, by stać się niewolnikiem rzeczy, powinien umieć się nimi posługiwać, by budować współuczestnictwo i braterstwo" (por. Łk 16,9-13). KNSK 453.

przejściowe maskotki. Istnieje też ryzyko przesadnych działań na rzecz ochrony zwierząt, wobec których prawa człowieka stają się drugorzędne.

II. PEDAGOG

2.1. TREŚĆ MATERIAŁU

Od pierwszych lat edukacji szkolnej dziecko uczy się odpowiedzialności za środowisko przyrodnicze, szacunku do przyrody ożywionej i nieożywionej. Wie, że nasze życie jest związane z przyrodą, że jesteśmy jej częścią. Wyrządzanie szkód środowisku naturalnemu może obrócić się przeciwko człowiekowi. Dlatego należy chronić środowisko, mieć kontakt z przyrodą, znać własne naturalne otoczenie i pamiętać, że jest ono wartością wspólną.

2.2. LITERATURA WYBRANA Z KOMENTARZEM

Maria Kownacka (1894-1982), polska pisarka, tłumaczka, autorka *Dziennika Dziecięcego* redagowanego w czasie Powstania Warszawskiego, sztuk scenicznych i słuchowisk radiowych dla dzieci. Współpracowała z czasopismem „Płomyk". Jej najbardziej znane książki to książki dla dzieci, m.in.: *Plastusiowy pamiętnik*, *Kukuryku na ręczniku*, *Cztery mile za piec*, *Miała babuleńka kozła rogatego*, *Kajtkowe przygody*, *Rogaś z Doliny Roztoki*.

Wczoraj Pani miała pogadankę o tym, że śniegu jest mało, że w ogrodzie smutno, na podwórku smutno, na skwerku smutno, bo szaro nie zielono… Potem pani powiedziała tak:

– Jakby to dobrze było mieć w klasie trochę kwiatów w doniczkach.

A na to dziewczynki zaraz się wyrywają:

– Proszę pani, to ja przyniosę mirt!

– A ja przyniosę prymulkę!

A Bronek zaraz się przedrzeźnia:

– A jakże, firt… firt… przyniosą prymulkę i mirt!

– Właśnie, że przyniesiemy!

I dzisiaj rano wpadają dziewczynki do klasy, a prawie każda dźwiga w gazecie doniczkę. Joasia przyniosła kwitnącą prymulkę. Lodzia przyniosła mirt – każda, co tam mogła. Nawet ten „nowy" chłopiec, Adrian, co siedzi pod oknem, przyniósł kaktusik. I myśmy też przynieśli kaktusik.

M. Kownacka, *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018, s. 49.

Fragment książki *Plastusiowy pamiętnik* opowiada historię, w której dzieci przynoszą rośliny doniczkowe do swojej klasy. Plastuś, który jest narratorem książki, opowiada, że dzieci chcąc ucieszyć Panią, przynoszą kwiatki i jednocześnie zobowiązują się do opiekowania się nimi. Dzieci chcą być odpowiedzialne za rośliny w klasie. Jest to ich mały wkład w upiększenie swojego otoczenia i dbanie o przyrodę.

Julian Tuwim (1894-1953), polski pisarz, poeta, autor skeczy, librett operetkowych i tekstów piosenek, tłumacz literatury obcej. Współzałożyciel kabaretu literackiego „Pod Pikadorem" i grupy poetyckiej „Skamander". Publikował w tygodniku „Wiadomości Literackie". Brat polskiej literatki i tłumaczki Ireny Tuwim. Znany również z literatury dziecięcej. Jest autorem wierszy i opowiadań, m.in.: *Lokomotywa*, *Murzynek Bambo*, *Rzepka, Ptasie radio*, *O Grzesiu kłamczuchu i jego cioci*, *Zosia Samosia*, *Okulary*.

Mowa ptaków
Kto z was mowę ptaków zna?
Nikt – i tylko jeden ja.
Chrzęst i szelest, szepty cisz,
W szmerach trzciny cicho śnisz,
Ćwir-ćwir-ćwir i tiju-fit,
A to znaczy: zaraz świt,
Zaraz drgną różowe zorze,
Bo i cóż to znaczyć może?
Cóż, cóż,
Jak nie świt wiosennych zórz?
Ćwir-ćwir-ćwir i tiju-fit,
Cyt…
Jeszcze nic? A może już?
Mokre listki polnych róż,
Blade krople chłodnych ros,
Wiew, westchnienie, jakiś głos:
„Tiju-tiju-tiju-fit"…
Tak, tak, tak, lecz cicho, cyt,
A to znaczy: cóż, czy wiesz?
Wiem, nie powiem… Ja wiem też.
Tak, to to… Któż wytłumaczy,
Że to coś innego znaczy?
Cóż, cóż?
Czy to, czy to, czy to już?
Kuku, tiju, ćwir i fit,

Cyt – a może to już świt?
Ni to tan, ni nuty ton,
Coś z dalekich, leśnych stron,
Szelest, cisz, szept i szmer,
Czyj to, czyj to, czyj to szmer?
Liście? Trzciny? Trawy? Cóż?
Szum śród ciszy suchych zbóż?
Może tak, a może nie,
Marzę, nucę, słodko śnię,
Ćwir-ćwir-ćwir przez pola leci,
A to znaczy: słońce świeci,
Z gąszczy ptaszek ptaszka zwie,
Tak, to to… A jeśli nie?
Tak, to to… A jeśli tak,
To zrozumie ptaka ptak,
To zrozumiem także ja,
Jaką piosnkę las mi gra:
Że już tiju-tiju-fit,
A to znaczy – że już świt.

J. Tuwim, *Mowa ptaków*, w: I. Tuwim, J. Tuwim, *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012, s. 80-81.

Przytoczony wiersz Juliana Tuwima ukazuje dzieciom wartość bliskiego kontaktu z przyrodą. Autor wskazuje na bogactwo ptasiego świata, poprzez liczne wyrazy dźwiękonaśladowcze porównuje ptasie odgłosy do rozmowy i do śpiewu. W języku ptaków odnajduje bogactwo treści i znaczeń. Mowę przyrody może usłyszeć tylko ten, kto jest uważny, wnikliwy i potrafi słuchać. Ten, kto żyje w przyjaźni ze światem przyrody usłyszy to, co ma ona do powiedzenia ludziom. Wiersz podkreśla istotę szacunku do przyrody, życia z nią w zgodzie, w symbiozie.

III. NAUCZANIE RELIGIJNE

3.1. NAUCZANIE PAPIESKIE

Im bardziej wnikamy we wnętrze człowieka, tym bardziej stwierdzamy, że w większym stopniu różni się on od przyrody niż jest do niej podobny. Człowiek posiada umysł, inteligencję, wolność, świadomość, tak więc bardziej podobny jest do Boga niż świata stworzeń.

Jan Paweł II, Przemówienie na audiencji dla dzieci i młodzieży w Bazylice św. Piotra, (6.12.1978), w: tegoż, *Bardzo pragnę przybyć do was*, wybór I. Makowicz, Kuria Diecezjalna, Częstochowa 1979, s. 27.

Kiedy komfort techniczny osiąga szczyty, rodzi się tęsknota za pierwotną tęsknotą. Otaczający człowieka świat, który sam sobie utworzył, staje się dla niego więzieniem. Rozlega się w nim krzyk za wolnością, za czymś zupełnie innym niż to, co człowiek ma wokół siebie. Okazuje się, że czas wolny od zajęć nie oznacza jeszcze wolności i swobody, że trzeba uczyć się mieć czas wolny, jeżeli praca ma nie stracić sensu.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera)…, dz. cyt., s. 28.

Strata puszcz i lasów pociąga za sobą równocześnie stratę gatunków, które mogłyby w przyszłości stanowić zasoby niezwykle ważne nie tylko dla wyżywienia, ale także dla leczenia chorób i wielu usług. Różne gatunki zawierają geny, które mogą być kluczem do zaspokojenia w przyszłości pewnych ludzkich potrzeb lub uregulowania pewnych problemów ekologicznych.

LS 32.

3.2. PISMO ŚWIĘTE

Przypatrzcie się ptakom w powietrzu: nie sieją ani żną i nie zbierają do spichrzów, a Ojciec wasz niebieski je żywi. Czyż wy nie jesteście ważniejsi niż one? Kto z was martwiąc się, może choćby jedną chwilę dołożyć do wieku swego życia? A o odzienie czemu się zbytnio troszczycie? Przypatrzcie się liliom polnym, jak rosną: nie pracują ani przędą. A powiadam wam: nawet Salomon w całym swoim przepychu nie był tak ubrany jak jedna z nich. Jeśli więc ziele polne, które dziś jest, a jutro do pieca będzie wrzucone, Bóg tak przyodziewa, to czyż nie tym bardziej was, ludzie małej wiary? (Mt 6,26-30).

3.3. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Zwierzęta są stworzeniami Bożymi. Bóg otacza je swoją opatrznościową troską. Przez samo swoje istnienie błogosławią Go i oddają Mu chwałę. Także ludzie są zobowiązani do życzliwości wobec nich. Warto przypomnieć, z jaką delikatnością traktowali zwierzęta tacy święci, jak św. Franciszek z Asyżu czy św. Filip Nereusz (KKK 2416).

Por. KKK 2415; 2417; 2418.

IV. LITERATURA PRZEDMIOTU

Abbadie L., Baudouin M., *Las. Środowisko żywe*, tłum. J. Proćków, wyd. Ossolineum, Wrocław 2006.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Gerhardt E., *Grzyby. Wielki ilustrowany przewodnik*, Wydawnictwo KDC, Warszawa 2006.

Hammond P., *Atlas zagrożonych zwierząt*, tłum. G. Winiarska, Wydawnictwo Muza, Warszawa 2006.

Jan Paweł II, Przemówienie na audiencji dla dzieci i młodzieży w Bazylice św. Piotra, (6.12.1978), w: tegoż, *Bardzo pragnę przybyć do was*, wybór I. Makowicz, wyd. Kuria Diecezjalna, Częstochowa 1979, s. 24-28.

Kalinowska A., *Łaskotani chrabąszcza wąsami. Po zielonym świecie z ks. Janem Twardowskim*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 2005.

Knaflewska J., Siemionowicz M., *Ilustrowana księga przyrody polskiej*, Wydawnictwo Publicat, Poznań 2005.

Kokurewicz D., *Poznaję zwierzęta Polski*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2006.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium Nauki Społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Pullin A.S., *Biologiczne podstawy ochrony przyrody*, tłum. A. Amirowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

Verhoef-Verhallen E.J.J., *Encyklopedia europejskich i egzotycznych ptaków ozdobnych*, tłum. D.E. Chełstowska, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2006.

Bibliografia

I. LITERATURA PODMIOTU

1. DOKUMENTY PAŃSTWOWE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

Konwencja o prawach dziecka. Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526 ze zm.

Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Działania edukacyjno-wychowawcze w szkołach*, (17.01.2019), Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, [online:] https://www.gov.pl/web/edukacja/dzialania-edukacyjno-wychowawcze-w-szkolach [dostęp: 2.04.2020].

Ministerstwo Edukacji Narodowej, *O programie wychowawczym szkoły*, red. J. Dobrzyńska, „Biblioteczka Reformy" nr 37, wyd. MEN, Biuro Administracyjne, Warszawa 2001.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. 2017, poz. 356, [online:] https://www.infor.pl/akt-prawny/DZU.2017.039.0000356 [dostęp: 2.04.2020].

Ustawa z dnia 25.02.1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, t.j., Dz.U. z 2019 r., poz. 2086 ze zm.

2. NAUCZANIE KOŚCIOŁA

2.1. PISMO ŚWIĘTE

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia, wyd. Pallottinum, Poznań 2012.

2.2. DOKUMENTY KOŚCIOŁA POWSZECHNEGO

Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego, *Religijny wymiar wychowania w szkole katolickiej*, w: *Służyć wzrastaniu w prawdzie i miłości. Wybór dokumentów Kościoła na temat szkoły katolickiej i wychowania*, red. J. Poniewierski, wyd. AA, Kraków 2009, s. 431-476.

Kongregacja Nauki Wiary, Deklaracja *Dominus Iesus*, (6.08.2000), wyd. Pallottinum, Poznań 2006.

Kongregacja Nauki Wiary, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. Pallottinum, Poznań 2002.

Papieska Rada Iustitia et Pax. Kompendium nauki społecznej Kościoła, red. K. Ryczan, J. Kupny, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, Instrukcja duszpasterska o przekazie społecznym *Aetatis novae*, „L'Osservatore Romano" 1992, nr 6(13), 50-59.

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Communio et progressio*. Instrukcja duszpasterska o środkach społecznego przekazu, Rzym 1971, Katolickie Stowarzyszenie Dziennikarzy, [online:] http://www.katolickie.media.pl/index.php/polecane/kosciol-o--mediach/414-communio-et-progressio---instrukcja-duszpasterska--o-srodkach-spolecznego-przekazu [dostęp: 17.06.2020].

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka a Internet*, Watykan, 22.02.2002, „Opoka.org.pl", [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/internet_etyka_22022002.html [dostęp: 19.06.2020].

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Etyka w środkach przekazu*, Watykan, 4.06.2000, „Opoka.org.pl", [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/etyka-20000604.html [dostęp: 19.06.2020].

Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Kościół a Internet*, Watykan, 22.02.2002, „Opoka.org.pl", [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/rady_pontyfikalne/r_komunik_spol/kosciol_internet_22022002.html [dostęp: 19.06.2020].

Papieska Rada *Iustitia et Pax*, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, wyd. Jedność, Kielce 2005.

Sobór Watykański II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 333-337.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-421.

Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, (28.10.1965), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 314-324.

Sobór Watykański II, Dekret o środkach społecznego przekazu *Inter mirifica*, (4.12.1963), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 87-95.

Sobór Watykański II, Dekret o apostolstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, (18.11.1965), w: tegoż, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 580-629.

Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, (21.11.1964), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 104-166.

Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, (7.12.1965), w: tegoż, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. Przybył, wyd. Pallottinum, Poznań 2002, s. 526-606.

2.3. DOKUMENTY I NAUCZANIE PAPIESKIE

Benedykt XVI, Encyklika społeczna *Caritas in veritate*, (29.06.2009), Wydawnictwo M, Kraków 2009.

Benedykt XVI, Encyklika *Deus Caritas est*, (25.12.2005), w: tegoż, *Przemówienia i homilie Benedykta XVI (25-28.05.2006)*, red. K. Woynarowska, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 2006.

Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, (30.11.2007), Wydawnictwo M, Kraków 2007.

Benedykt XVI, *Miłujcie się wzajemnie, tak jak Ja was umiłowałem*. Orędzie na XXII ŚDM, (27.01.2007), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 139-145.

Franciszek, „Regina caeli", (21.04.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 151.

Franciszek, Audiencja generalna, (1.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 54.

Franciszek, Audiencja generalna, (22.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 46.

Franciszek, Audiencja generalna, (26.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 17.

Franciszek, Audiencja generalna, (5.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 78.

Franciszek, Audiencja generalna, (19.07.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 73-74.

Franciszek, Encyklika o ochronie środowiska przyrodniczego *Laudato si'*, (18.06.2015), wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2015.

Franciszek, Encyklika o wierze *Lumen fidei*, (29.06.2013), Wydawnictwo M, Kraków 2014.

Franciszek, *Homilia w czasie mszy św. w Niedzielę Palmową i Światowy Dzień Młodzieży*, (24.03.2013), w: Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek, *Tryptyk o wierze*, wybór i oprac. S. Tasiemski, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 199-202.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (22.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 19.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.05.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 23.

Franciszek, Homilia, kaplica w Domu św. Marty, (4.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 69.

Franciszek, *Solidarność między pokoleniami*. Przesłanie z okazji 47. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich, w: *Co Franciszek myśli o…?*, oprac. K. Pytlarz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 181-182.

Franciszek, Twitter, (22.06.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 23.

Franciszek, Twitter, (8.07.2013), w: *Alfabet Franciszka*, oprac. P. Żyłka, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013, s. 63.

Jan Paweł II, Adhortacja *Catechesi tradendae*, (16.10.1979), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 7-87.

Jan Paweł II, Adhortacja *Christifideles laici*, (30.12.1988), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 351-490.

Jan Paweł II, Adhortacja *Ecclesia in Europa*, (28.06.2003), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 627-725.

Jan Paweł II, Adhortacja *Familiaris consortio*, (22.11.1981), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 91-216.

Jan Paweł II, Adhortacja *Pastores dabo vobis*, (25.03.1992), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 525-697.

Jan Paweł II, Adhortacja *Reconciliatio et paenitentia*, (2.12.1984), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 247-253.

Jan Paweł II, Adhortacja *Redemptoris custos*, (15.08.1989), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 489-523.

Jan Paweł II, Adhortacja *Vita consecrata*, (25.03.1996), w: tegoż, *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. M. Romanek, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 5-159.

Jan Paweł II, *Bądźcie poszukiwaczami, świadkami i głosicielami prawdy Chrystusa*. List do młodzieży Rzymu, Watykan, (8.09.1997), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 443-446.

Jan Paweł II, *Bóg bogaty w miłosierdzie*. Homilia wygłoszona na Błoniach krakowskich podczas VIII pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny, (18.08.2002), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 1211-1215.

Jan Paweł II, *Chronić dzieciństwo dla dobra społeczeństwa*. Przemówienie do dziennikarzy europejskich, (13.01.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 26-28.

Jan Paweł II, *Chrześcijański sens cierpienia i starości*, Onitsha, (13.02.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 186-187.

Jan Paweł II, *Człowiek nie powinien być uzależniony od środków technicznych*, (17.04.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 535-536.

Jan Paweł II, *Czym jest powołanie?* Przemówienie w czasie modlitwy Anioł Pański, (14.12.1980), w: tegoż, *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*, oprac. J. Żukowicz, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1983, s. 317-318.

Jan Paweł II, *Do dziennikarzy zagranicznych. Informacja – odpowiedzialna wolność*, „L'Osservatore Romano" 1981, nr 2, s. 22-24.

Jan Paweł II, *Do uczestników sympozjum nt. „Kino nośnikiem wartości duchowych i kulturowych"*, Rzym, (1.12.1997), „L'Osservatore Romano" 1998, nr 3 (201), s. 53-54.

Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, (1.05.1991), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 461-530.

Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, (30.11.1980), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 57-99.

Jan Paweł II, Encyklika *Dominum et vivificantem*, (18.05.1986), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 187-256.

Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, (25.03.1995), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 641-752.

Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, (14.09.1998), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 823-920.

Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, (14.09.1981), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 101-154.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, (4.03.1979), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 1-53.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, (7.12.1990), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 511-616.

Jan Paweł II, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, (30.12.1987), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1996, s. 319-376.

Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, (25.05.1995), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 755-822.

Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, (6.08.1993), w: tegoż, *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, red. S. Małysiak, Wydawnictwo Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 2005, s. 531-637.

Jan Paweł II, Homilia w czasie liturgii słowa skierowana do ludzi morza, Gdynia, (11.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 468-475.

Jan Paweł II, Homilia w czasie Mszy św. odprawionej dla świata pracy, Zaspa, (12.06.1987), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia, homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2006, s. 490-498.

Jan Paweł II, *Jubileuszowy Rok Odkupienia*, red. S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy, wyd. Libreria Editrice Vaticana, Watykan 1985.

Jan Paweł II, *Kino nośnikiem kultury i wartości*. Orędzie na XXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (6.01.1995), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967–2002*, red. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 202.

Jan Paweł II, *Kształtowanie opinii publicznej*. Orędzie Jana Pawła II na XX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (24.01.1986), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 142-144.

Jan Paweł II, List *Ancora una volta*, (7.09.1989), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 16-18.

Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 531-561.

Jan Paweł II, List apostolski o świętowaniu niedzieli *Dies Domini*, (31.05.1998), w: tegoż, *Dzieła zebrane,* t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 450-487.

Jan Paweł II, List do artystów, Watykan, (4.04.1999), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 490-501.

Jan Paweł II, List do dzieci *Tra pochi giorno*, (13.12.1994), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 431-434.

Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, (31.03.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 251-275.

Jan Paweł II, *List do osób w podeszłym wieku*, (1.10.1999), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 516-526.

Jan Paweł II, List do rodzin *Gratissimam sane*, (2.02.1994), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 358-399.

Jan Paweł II, List *Juvenum patris*, Rzym, (31.01.1988), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 713-724.

Jan Paweł II, List o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia *Salvifici doloris*, (11.02.1984), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 221-245.

Jan Paweł II, List o godności i powołaniu kobiety *Mulieris dignitatem*, (15.08.1988), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 3: *Listy*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 290-330.

Jan Paweł II, List *O szacunek dla ludzi w podeszłym wieku*. Przemówienie do uczestników konferencji zorganizowanej przez Papieską Radę do Spraw Duszpasterstwa Służby Zdrowia, (31.10.1999), „L'Osservatore Romano" 1999, nr 3(20), s. 18-19.

Jan Paweł II, *Ludzie starsi są potrzebni*. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański", (25.07.1999), „L'Osservatore Romano" 1999, nr 11(20), s. 38-40.

Jan Paweł II, *Misja Kościoła w erze komputerów*. Orędzie na XXIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, Watykan, 24.01.1990, [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/oredzie_ssp_1990.html [dostęp: 12.05.2020].

Jan Paweł II, *Młodzież solą ziemi i światłem świata*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.

Jan Paweł II, *Myśmy poznali i uwierzyli miłości, jaką Bóg ma ku nam*. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na II Światowy Dzień Młodzieży, (5.06.1999), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 54-59.

Jan Paweł II, *Nauczanie religii w polskiej szkole*. Spotkanie z katechetami, nauczycielami i uczniami, Włocławek, (6.06.1991), w: tegoż, *Wypłyń na głębię! Ojciec Święty do młodych Polaków*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006, s. 107-115.

Jan Paweł II, *Niechaj wasze życie będzie hymnem radości*. Przemówienie do uczniów szkół rzymskich i Lacjum, (1.03.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań-Warszawa 1985, s. 204-206.

Jan Paweł II, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1990, (8.12.1989), „L'Osservatore Romano" 1989, nr 12, s. 21-22.

Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Jan Paweł II, *Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego*. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XI Światowy Dzień Młodzieży, Watykan, (26.11.1995), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 110-116.

Jan Paweł II, *Pokój i młodzi idą razem*. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju – 1985 r., Watykan, (1.01.1985), w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. 4: *Konstytucje apostolskie. Listy motu proprio i bulle. Orędzia na światowe dni*, red. P. Ptasznik, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 715-721.

Jan Paweł II, *Prawo człowieka do pracy i do ziemi*, Nowy Targ, (8.06.1979), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* II, 1, 1979, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1990, s. 686-688.

Jan Paweł II, *Prymat wartości duchowych w wychowaniu młodych 2000*, (18.03.1982), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 387-389.

Jan Paweł II, *Przemówienie na audiencji dla dzieci i młodzieży w Bazylice Świętego Piotra*, (6.12.1978), w: tegoż, *Bardzo pragnę przybyć do was*, wybór I. Makowicz, wyd. Kuria Diecezjalna, Częstochowa 1979, s. 24-28.

Jan Paweł II, Przemówienie w UNESCO, Paryż, (2.06.1980), w: tegoż, *Wiara i kultura*, red. M. Radwan, T. Gorzkula, K. Cywińska, wyd. Fundacja Jana Pawła II, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, Rzym 1986, s. 64-81.

Jan Paweł II, Przemówienie wygłoszone w Parlamencie, Warszawa, (11.06.1999), w: tegoż, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Przemówienia i homilie*, red. J. Poniewierski, wyd. Znak, Kraków 2012, s. 1080-1087.

Jan Paweł II, *Przyszłość idzie przez rodzinę. Z nauczania Ojca Świętego o miłości, małżeństwie, rodzinie*, red. M. Węcławski, wyd. Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 1983.

Jan Paweł II, *Rzymska wspólnota chrześcijańska w służbie niepodzielnej rzeczywistości miejskiej*, w: tegoż, *Nauczanie papieskie* V, 1, 1982, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1993, s. 98-101.

Jan Paweł II, *Telewizja w rodzinie: kryteria właściwego wyboru programów.* Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XXVII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, Watykan, (24.01.1994), w: tegoż, *Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002*, oprac. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002, s. 195-196.

Jan Paweł II, *Tylko Chrystus ukazuje drogę do pełnego szczęścia*. Przesłanie Ojca Świętego Jana Pawła II do młodzieży katolickiej z Federacji Rosyjskiej przed XX Światowym Dniem Młodzieży, (26.07.2004), w: tegoż, *Młodzież nadzieją Kościoła*, oprac. A. Wieczorek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005, s. 216-219.

Jan Paweł II, *W dziele kultury Bóg zawarł przymierze z człowiekiem*. Przemówienie do przedstawicieli świata kultury, Rio de Janeiro, (1.07.1980), (*Nell'opera della cultura Dio ha fatto alleanza con l'uomo…*), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 2, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1995, s. 9-12.

Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilie*, red. M. Radwan, T. Gorzkula, K. Cywińska, wyd. Fundacja Jana Pawła II, Rzym 1986.

Jan Paweł II, *Wierzę w was. Przemówienie do nieletnich oczekujących na wyrok*, (6.01.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1985, s. 16-18.

Jan Paweł II, *Wybierajcie Chrystusa jako swojego Mistrza i Zbawiciela*. Audiencja w Auli Pawła VI, (13.02.1980), w: tegoż, *Nauczanie papieskie* III, 1, 1980, red. F. Kniotek, wyd. Pallottinum, Poznań 1985, s. 153-155.

Jan Paweł II, *Wychowanie młodego pokolenia zadaniem wszystkich*. Do uczestników europejskiego sympozjum na temat: „Wyzwania edukacji", (3.07.2004), „L'Osservatore Romano" 2004, nr 11-12.

Jan Paweł II, Messori V., *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Orędzia Papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002, red. M. Lis, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2002.

Paweł VI, Encyklika społeczna *Populorum progressio*, (26.03.1967), wyd. Tum, Wrocław 1999.

Ratzinger J., *Kościół. Pielgrzymująca wspólnota wiary*, tłum. W. Szymona, Wydawnictwo M, Kraków 2006.

Ratzinger J., Benedykt XVI, *Szukajcie tego, co w górze*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.

Wojtyła K., *Elementarz etyczny*, wyd. TN KUL, Lublin 1999.

Wojtyła K., *Listy do redakcji w sprawie campingu*, „Homo Dei" 1957, nr 3(81), s. 13-14.

Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, wyd. TN KUL, Lublin 2015.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, wyd. TN KUL, Lublin 2000.

Wojtyła K., *Posłannictwo kobiety*. Przemówienie w czasie ogólnopolskiej pielgrzymki młodzieży żeńskiej na Jasną Górę, 1972, w: tegoż, *Oto Matka Twoja*, wyd. Libreria Editrice Vaticana, Jasna Góra–Rzym 1979, s. 224-229.

II. LEKTURY SZKOLNE

Bahdaj A., *Pilot i ja*, wyd. Literatura, Łódź 2018.

Bełza W., *Katechizm polskiego dziecka*, wyd. Nortom, Wrocław 2014.

Chotomska W., *Legendy polskie*, wyd. Literatura, Łódź 2018.

Janczarski Cz., *Jak Wojtek został strażakiem*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2016.

Januszewska H., *Kopciuszek*, wyd. Siedmioróg, Wrocław 2017.

Kasdepke G., *Bon czy ton. Savoir-vivre dla dzieci*, wyd. Literatura, Łódź 2018.

Kownacka M., *Kukuryku na ręczniku*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2016.
Kownacka M., *Plastusiowy pamiętnik*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2018.
Makuszyński K., *120 przygód Koziołka Matołka*, t. 1, wyd. Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań b.r.
Szelburg-Zarębina E., *Najmilsi*, wyd. Siedmioróg, Warszawa 2017.
Terlikowska M., *Drzewo do samego nieba*, wyd. Muza, Warszawa 2018.
Tuwim I., Tuwim J., *Tuwim dzieciom*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2012.

III. LITERATURA PRZEDMIOTU

Abbadie L., Baudouin M., *Las. Środowisko żywe*, tłum. J. Proćków, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2006.
Adamiak E., *Kobiety w Biblii. Stary Testament*, wyd. Znak, Kraków 2006.
Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2002.
Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
Alexander D., *Nauka blisko wiary. Nowe wyzwania etyczne*, tłum. M. Pawlikowska, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2006.
Ange D., *Twoje ciało stworzone do życia*, tłum. J. Pleciński, wyd. W drodze, Poznań 2004.
Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
Augustyn J., *Przewodnik po przyjaźni*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.
Augustyn J., *Przewodnik po rozterkach młodości*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
Augustyn J., *Wychowanie seksualne w rodzinie i w szkole*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.
B. a., *Kontrola umysłu. Mówią ofiary i świadkowie elektronicznej kontroli umysłu*, wyd. Neuron, Wrocław 2002.
Bartnik Cz., *Praca jako wartość humanistyczna*, [nakł. aut.], Lublin 1991.
Bartnik Cz., *Teologia pracy ludzkiej*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1977.

Bednarski F., *Wychowanie ludzkich popędów i woli*, Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 2001.

Bentley Ch., *Największe błędy finansowe opisane w Biblii. Jak ich unikać*, tłum. R. Sacewicz, wyd. Ruch Chrześcijański Mt 28, Warszawa 2016.

Berkowitz R.S., Romaine D.S., *Pomocne anioły. Jak odnaleźć miłość, przebaczenie i szczęście*, tłum. A. Wyszogrodzka-Gaik, wyd. Świat Książki, Warszawa 2007.

Berry R.J., *Bóg i biolog. Wiara a nauki przyrodnicze*, tłum. J. Kochanowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Bersini F., *Mądrość Ewangelii*, tłum. B.A. Gancarz, wyd. Bratni Zew, Kraków 2007.

Bertrand C., *Pierwsze dwa lata. Co się dzieje pomiędzy matką, ojcem i dzieckiem*, tłum. E. Modzelewska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Biddulph S., *Wychowywanie chłopców. Jak pomóc chłopcom wyrosnąć na szczęśliwych mężczyzn*, tłum. A. Jacewicz, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2019.

Bilicki T., *Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II*, wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.

Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Błasiak A., *Młodzież – świat wartości*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Boczar M., *Wartości w kulturze czynnikami ukierunkowującymi edukację (w kontekście pedagogiki B. Nawroczyńskiego)*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukułowicz, M. Nowak, wyd. TN KUL, Lublin 1997, s. 157-158.

Borecki T., *Puszcze, bory, lasy Polski*, wyd. Oficyna Wydawnicza Forest, Józefów 2009.

Bortkiewicz P., *Etos pracy. Nauczanie moralne i społeczne kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001.

Bratny R., *Kolumbowie. Rocznik 20*, wyd. Alfa-Wero, Warszawa 2004.

Braun A., *Czy dzieci muszą mieć wszystko? Drogi wyjścia ze spirali konsumpcji. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, tłum. R. Zajączkowski, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2004.

Brzezińska A., Janiszewska-Rain J., *W poszukiwaniu złotego środka. Rozmowy o rozwoju człowieka*, wyd. Znak, Kraków 2005.

Buczyńska-Garewicz H., *Uczucia i rozum w świecie wartości*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003.

Cantelmi T., Grifo L.G., *Wirtualny umysł. Fascynująca pajęczyna Internetu*, tłum. L. Rodziewicz, wyd. Bratni Zew, Kraków 2003.

Capella A., *Corso di anatomia e fisiologia della riproduzione umana*, Istituto Giovanni Paolo II per Studi su Matrimonio e Famiglia, Roma 2001.

Colombo G., *Ekscesy wieku dorastania i trudności wychowawcze*, tłum. M. Serejska-Wróbel, Wydawnictwo Księży Marianów, Warszawa 2006.

Cordes P.J., *Zagubione ojcostwo*, tłum. J. Koźbiał, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej Bernardinum, Pelplin 2005.

Człowiek – osoba – płeć, red. M. Wójcik, wyd. Fundacja „Pomoc Rodzinie", Łomianki 1998.

Człowiek w nauce współczesnej. Rozmowy w Castel Gandolfo, red. H.-G. Gadamer, wyd. Znak, Kraków 2006.

Czudek-Ślęczka S., *Opieka wnuków nad dziadkami w przestrzeni wspólnoty rodzinnej*, w: *Edukacja małego dziecka. Nowe konteksty, poglądy i doświadczenia*, t. 3, red. E. Ogrodzka-Mazur, wyd. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 42-67.

Czy nauka jest dobra?, oprac. M. Moskovits, wyd. CiS, Warszawa 1997.

Dajczer T., *Buddyzm w swej specyfice i odrębności wobec chrześcijaństwa*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1993.

Dayton T., *Szczęśliwe macierzyństwo*, tłum. A. Tomala, wyd. Esprit, Kraków 2006.

Dekalog dla Polaków, red. T. Balon-Mroczka, A. Chudzińska, A. Kendziak, wyd. Dom Wydawniczy Rafael, Kraków 2006.

Doboszyński A., *Ekonomia miłosierdzia*, wyd. ProLog, Warszawa 1995.

Dobson J.C., *Dzieci i wychowanie. Pytania i odpowiedzi*, tłum. A. Nizińska, wyd. Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2012.

Dobson J.C., *Jak budować poczucie własnej wartości w swoim dziecku?*, tłum. A. Gandecki, wyd. Pojednanie, Lublin 2005.

Dobson J.C., *Powrót do domu*, tłum. H. Stochniałek, Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów PALABRA, Warszawa 2000.

Dodds B., *Tato w katolickim stylu*, tłum. S. i J. Demscy, Wydawnictwo WAM, Kraków 1994.

Dojrzałość chrześcijańska, red. A. Nowak, W. Słomka, wyd. TN KUL, Lublin 1994.

Drożdż M., *Mediacyjno-integracyjna rola mediów w osobowych relacjach komunikacyjnych*, „Studia Socialia Cracoviensia" 6(2014) nr 1(10), s. 29-41.

Dubois-Dumée J.P., *Starzeć się pięknie*, tłum. B. Stefaniak, wyd. W drodze, Poznań 2004.

Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, wyd. TN KUL, Lublin 2003.

Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, wyd. TN KUL, Lublin 2002.

Dziedzic A., *Teatr i edukacja*, wyd. Arka, Poznań 2004.

Edukacyjna wspólnota na rzecz społeczeństwa dla wszystkich, red. A. Sajdak, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.

Ekologia. Przesłanie moralne Kościoła, red. J. Nagórny, J. Gocko, Wydawnictwo KUL, Lublin 2002.

Elementarz Benedykta XVI (Josepha Ratzingera) dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy, oprac. M. Zawada, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008.

Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła, red. A. Muszala, wyd. Polwen, Radom 2005.

Encyklopedia nauczania moralnego – Jan Paweł II, red. J. Nagórny, K. Jeżyna, wyd. Polwen, Radom 2005.

Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II, red. A. Zwoliński, wyd. Polwen, Radom 2003.

Faber A., *Jak mówić do nastolatków, żeby nas słuchały, jak słuchać, żeby z nami rozmawiały*, tłum. B. Horosiewicz, wyd. Media Rodzina, Poznań 2006.

Foley P., *Bóg w globalnej wiosce*, tłum. M. Rodkiewicz, Wydawnictwo M, Kraków 2002.

Fręś J.A., *Dramat i teatr w szkole średniej*, wyd. Centrum Edukacji Teatralnej, Warszawa 1992.

Fromm E., *Mieć czy być. Duchowe podstawy nowego społeczeństwa*, tłum. J. Miziński, Wydawnictwo Klubu Otryckiego, Warszawa 1989.

Galarowicz J., *Blask godności. O etyce Karola Wojtyły i nie tylko*, wyd. Antyk, Warszawa 2005.

Galarowicz J., *Człowiek jest osobą*, wyd. Antyk, Kęty 2000.

Gałkowski J., *Ziemski los człowieka. Jana Pawła II myśl o pracy*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.

Gałkowski S., *Rozwój i odpowiedzialność. Antropologiczne podstawy koncepcji wychowania moralnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.

Garbicz A., *Kino, wehikuł magiczny. Przewodnik osiągnięć filmu fabularnego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.

Gelsinger P., *Tajniki żonglerki: jak znaleźć równowagę między pracą, wiarą i rodziną?*, wyd. W drodze, Poznań 2010.

Gerhardt E., *Grzyby. Wielki ilustrowany przewodnik*, Wydawnictwo KDC, Warszawa 2006.

Gilder G., *Bogactwo i ubóstwo*, tłum. J. Kropiwnicki, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.

Glemp J., *Prymas Polski do młodzieży. Katechizm nie tylko dla bierzmowanych*, wyd. Bonum, Przybyszew 2006.

Gogacz M., *Wprowadzenie do etyki chronienia osób*, Wydawnictwo Navo, Warszawa 1998.

Gołembski F., *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

Gordon M., *Wzorowy ojciec*, [tłum. z ang.], wyd. Towarzystwo Krzewienia Etyki Chrześcijańskiej, Kraków 1991.

Górniak J., *My i nasze pieniądze. Studium postaw wobec pieniądza*, Wydawnictwo Aureus, Kraków 2000.

Górnicka-Zdziech I., *Sukienka ze starego płaszcza*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Grabarska T., *A bliźniego swego…*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2001.

Gracz J., Sankowski T., *Psychologia w rekreacji i turystyce*, wyd. Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań 2004.

Granat W., *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2018.

Greenspan S.I., Benderly B.L., *Rozwój umysłu. Emocjonalne podstawy inteligencji*, tłum. M. Koraszewska, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2000.

Greszta E., *Depresja wieku dorastania*, wyd. Academica, Warszawa 2006.

Gręźlikowski J., *Świętowanie dnia Pańskiego. Ważniejsze zagadnienia prawno-teologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.

Grzesica J., *Ochrona środowiska naturalnego człowieka*, wyd. Księgarnia św. Jacka, Katowice 1993.

Guerin P., *Wiek dojrzały jako wyzwanie duchowe*, tłum. P. Rak, wyd. eSPe, Kraków 2003.

Gwóźdź A., *Obrazy i rzeczy*, wyd. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2003.

Hajduk T., *W bliskich relacjach międzyludzkich. Poznać, pokochać i naśladować Jezusa* [MP3].

Hammond P., *Atlas zagrożonych zwierząt*, tłum. G. Winiarska, wyd. Muza, Warszawa 2006.

Heller M., *Czas i przyczynowość*, wyd. TN KUL, Lublin 2002.

Heller M., *Filozofia i wszechświat. Wybór pism*, wyd. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2006.

Heller M., *Filozofia przyrody. Zarys historyczny*, wyd. Znak, Kraków 2004.

Historia kina. Kino klasyczne, t. 2, red. T. Lubelski, I. Sowińska, wyd. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2011.

Hostyński L., *Wartości w świecie konsumpcji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.

Houghton J., *Poszukiwanie Boga. Czy nauka może pomóc?*, tłum. A. Wójcik, wyd. W drodze, Poznań 2000.

Iłowiecki M., *Krzywe zwierciadło. O manipulacji w mediach*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2010.

Internet i nowe technologie – ku społeczeństwu przyszłości, red. T. Zasępa, R. Chmura, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2003.

Jarmoch E., *Człowiek pracy w filozofii Jana Pawła II*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2003.

Jaromi S., *Stworzyciel i przyroda według Jana Pawła II*, w: *Między niebem a ziemią. Ku etyce ekologicznej*, red. A. Dyduch-Falniowska, M. Grzegorczyk, Z. Kijas i in., wyd. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków 2000.

Jelonek T., *Biblia a nauka. Czy nauka sprzeciwia się Biblii?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Johnson G., Shellenberger S., *Sztuka dorastania*, tłum. A. Karpowicz, wyd. Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2000.

Jurczyk B., *Ekologia – człowiek – Kościół. Antropologiczny wymiar kryzysu ekologicznego w ocenie Kościoła*, wyd. Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego, Opole 2002.

Kalinowska A., *Łaskotani chrabąszcza wąsami. Po zielonym świecie z ks. Janem Twardowskim*, wyd. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 2005.

Kamiński A., *Kamienie na szaniec*, wyd. Nasza Księgarnia, Warszawa 2003.

Kasimow H., *Poszukiwanie was wyzwoli. Judaizm w dialogu z religiami świata*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Kaźmierczak P., *Personalistyczna koncepcja wychowania w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Kendall-Tackett K., *Wyzwania macierzyństwa. Jak być szczęśliwą matką*, tłum. M. Orski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Kędzierski P., *Kościół a ekologia*, wyd. Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego, Rzeszów 1997.

Kiereś H., *Co zagraża sztuce?*, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2004.

Kiereś H., *Służyć kulturze*, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 1998.

Kiereś H., *Spór o sztukę*, wyd. RW KUL, Lublin 1996.

Kiereś H., *U podstaw życia społecznego: personalizm czy socjalizm?*, wyd. Polwen, Radom 2001.

Kiernikowski Z., *Posługiwanie Ojcostwu Boga*, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2001.

Kimmel T., *Bohaterowie wyrastają w domu*, tłum. E. Gorządek, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 1995.

Kluz Z., Poźniczek M., *Poznajemy tajemnice przyrody*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.

Kłosowski J., *Edukacja do czasu wolnego*, w: *Edukacja społeczeństwa w XXI wieku*, red. S. Kunikowski, Dom Wydawniczy tChu, Warszawa 2009, s. 196-212.

Knabit L., *Dekalog*, wyd. Astraia, Kraków 2011.

Knaflewska J., Siemionowicz M., *Ilustrowana księga przyrody polskiej*, wyd. Podsiedlik Raniowski i Spółka, Poznań 2005.

Kokurewicz D., *Poznaję zwierzęta Polski*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2006.

Konieczyński J., Zarzycki R., *Ochrona powietrza w teorii i praktyce*, wyd. Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska Polskiej Akademii Nauk, Zabrze 2004.

Kopeć W., *Eucharystia sakramentem braterstwa*, wyd. Papieski Wydział Teologiczny, Wrocław 2002.

Korczak J., *Prawa dziecka do szacunku. Pisma wybrane*, t. 1, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa 1978.

Kornas-Biela D., *Oblicza dzieciństwa*, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Kossak S., *Saga Puszczy Białowieskiej*, Wydawnictwo Marginesy, Warszawa 2016.

Krąpiec M.A., *Człowiek jako osoba*, wyd. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2009.

Krzan K., *Szczęśliwe macierzyństwo i jego sekrety*, wyd. Złote Myśli, Gliwice 2006.

Kunowski S., *Potrzeba chrześcijańskiego wychowania estetycznego*, „AK" 1961, t. 63, z. 315, s. 17-21.

Legutko P., *Jad medialny*, wyd. Arcana, Kraków 2005.

Lepa A., *Funkcja logosfery w wychowaniu do mediów*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2002.

Lepa A., *Media a postawy*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2001.

Lepa A., *Mity i obraz*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2001.

Lepa A., *Świat propagandy*, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 2006.

Lewis C.S., *Opowieści z Narnii*, tłum. A. Polkowski, wyd. Media Rodzina, Poznań 2004.

Ley K., *Rodzeństwo – miłość, nienawiść, solidarność*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004.

Łobocki M., *Wybrane problemy wychowania: nadal aktualne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.

Macek W.M., *Teologia nauki według księdza Michała Hellera*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2010.

Maciarz A., *Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2004.

Madej-Babula M., *Edukacja zintegrowana w dialogu z wychowaniem religijnym*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Main I., *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, wyd. Trio, Warszawa 2004.

Malherbe M., *Religie ludzkości*, tłum. M. Frankiewicz, wyd. Znak, Kraków 1999.

Malinowski B., *Jednostka, społeczność, kultura*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Mandal E., *Kobiecość i męskość*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2003.

Maritain J., *Nauka i mądrość*, tłum. M. Reutt, wyd. Fronda i Apostolicum, Warszawa 2005.

Mass media i ewangelizacja: ogólnopolskie obchody Wielkiego Jubileuszu Chrześcijaństwa w Łodzi, oprac. J. Janiec, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 2004.

Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2003.

McDowell J., Wakefield N., *Zadziwiający wpływ tatusia*, tłum. M. Lipska, Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2009.

McGinnis A.L., *Sztuka przyjaźni czyli jak zbliżyć się do ludzi, na których ci zależy*, [tłum. z ang.], Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa 2020.

Meissner K., *Płciowość i czystość. Z problematyki życia seksualnego*, tłum. G. Grygiel, wyd. Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2005.

Mierzwiński B., *Mężczyzna – istota nieznana*, wyd. Adam, Warszawa 1999.

Między filozofią przyrody a ekofilozofią, red. A. Latawiec, G. Bugajak, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 1999.

Mroczkowski I., *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*, wyd. IPJPII, Warszawa 2008.

Nadolski B., *Homilie o świętowaniu niedzieli*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Nagórny J., *Dziecko wśród mediów. Wychowanie w rodzinie do korzystania ze środków społecznego przekazu*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2004.

Nauczanie moralne Jana Pawła II. Bioetyka, red. J. Nagórny, wyd. Polwen, Radom 2006.

Nawroczyński B., *Zasady nauczania*, w: tegoż, *Dzieła wybrane*, t. 2, WSiP, Warszawa 1987, s. 86-91.

Nawrot J., *Przyjaźń w „Etykach" Arystotelesa, w pismach mądrościowych Septuaginty oraz w Nowym Testamencie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.

Nessia L., *Zamiast telewizji*, tłum. J. Partyka, wyd. eSPe, Kraków 2006.

Neuman J.S., *Mężczyzna i kobieta w Bożym Królestwie*, tłum. J. Iwaszkiewicz, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2006.

Nęcek R., *Od kapłaństwa do społeczeństwa. Wybrane kwestie z nauki społecznej papieża Franciszka*, wyd. Salwator, Kraków 2014.

Nie jesteś wyspą w morzu ludzi, red. K. Sielicki, Wydawnictwo Księży Marianów PROMIC, Warszawa 2005.

Nouwen H.J.M., *Zraniony uzdrowiciel*, tłum. J. Grzegorczyk, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1994.

Nowakowski P.T., *Fast food dla mózgu, czyli telewizja i okolice*, wyd. Maternus Media, Tychy 2002.

Oblicza dzieciństwa, red. D. Kornas-Biela, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Oblicza ojcostwa, red. D. Kornas-Biela, wyd. TN KUL, Lublin 2001.

Obuchowska I., *Rozwój erotyczny*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2002.

Ochrona środowiska w filozofii i teologii, red. J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1999.

Odasso G., *Biblia i religie*, tłum. S. Obirek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2017.

Oparowska J., *Ostatni etap ludzkiego dojrzewania*, „Nowe Życie" 2000, nr 10.

Pałucki J., *Dobre bogactwo*, wyd. Polihymnia, Lublin 1992.

Parker J., Stimpson J., *Rodzeństwo – rywalizacja i miłość. Wszystko, co powinni wiedzieć rodzice braci i sióstr*, tłum. A. Jacewicz, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2003.

Pawlina K., *Jak zagospodarować młodość?*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 2004.

Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań, red. A.W. Janke, wyd. Akapit, Toruń 2004.

Pedagogika w pokoju nauczycielskim, red. K. Kruszewski, WSiP, Warszawa 2000.

Phelps E.S., *Płaca za pracę*, tłum. P. Nowak, wyd. Kurhaus Publishing, Warszawa 2013.

Pięć wielkich religii świata. Hinduizm, buddyzm, islam, judaizm, chrześcijaństwo, red. E. Brunner-Traut, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Pięta J., *Pedagogika czasu wolnego*, wyd. Frel, Nowy Dwór Mazowiecki 2014.

Pokrywka M., *Osoba. Uczestnictwo. Wspólnota*, wyd. RW KUL, Lublin 2000.

Polkinghorne J.C., *Nauka i opatrzność. Interakcja Boga ze światem*, tłum. M. Chojnacki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Poller T., *Bóg, człowiek, natura. Problematyka ekologiczna w nauczaniu Jana Pawła II*, Wydawnictwo Instytutu Botaniki PAN i TPN, Kraków–Zakopane 2001.

Possenti V., *Filozofia i wiara*, tłum. K. Kubis, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Possenti V., *Religia i życie publiczne*, tłum. T. Żeleźnik, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Pronzato A., *W ramionach Ojca*, tłum. L. Sędzimir, wyd. Salwator, Kraków 2004.

Pukam do drzwi Waszych domów i pragnę się z Wami spotkać. Rozważania na temat „Listu do Rodzin" Ojca Świętego Jana Pawła II, red. B. Harrasek, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1994.

Pulikowski J., *Ewa czuje inaczej*, wyd. Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2007.

Pulikowscy J.J., *Jak wygrać macierzyństwo. Instrukcja obsługi*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2006.

Pulikowski J., *Jak wygrać ojcostwo? Instrukcja obsługi*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2005.

Pulikowski J., *Krokodyl dla ukochanej*, wyd. Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2006.

Pulikowski J., *Warto być ojcem*, wyd. Inicjatywa Wydawnicza Jerozolima, Poznań 2010.

Pullin A.S., *Biologiczne podstawy ochrony przyrody*, tłum. A. Amirowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

Refleksje nad godnością człowieka, red. A. Królikowska, Z. Marek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.

Remarque E.M., *Na Zachodzie bez zmian*, tłum. S. Napierski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2004.

Reroń T., *Media na usługach moralności chrześcijańskiej*, wyd. PWT, Wrocław 2002.

Riemann F., Kleespies W., *Jak szczęśliwie przeżyć drugą połowę życia*, tłum. E. Łukaszyk, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Risé C., *Sztuka ojcostwa*, tłum. A. Soćko, wyd. W drodze, Poznań 2006.

Robak M., *Zarzućcie sieć. Chrześcijanie wobec wyzwań Internetu*, wyd. Biblioteka „Więzi", Warszawa 2001.

Rodzina wielopokoleniowa, wspomnienia i opowieści zebrane, red. A. Pernal i J. Rychner, wyd. Komograf, Warszawa 2010.

Rogge J.U., *Dojrzewanie, czyli jak pozwolić odejść i pozostać wsparciem*, tłum. A. Kalińska, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2006.

Rogowski R.E., *Mistyka gór*, Wydawnictwo M, Kraków 2004.

Rogowski R.E., *Mistyka Tatr*, wyd. Znak, Kraków 2002.

Romaniuk K., *Adelfos. Idea braterstwa w Biblii*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1992.

Romaniuk K., *Lata podeszłe i starość według Biblii*, Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1993.

Rommel K., *Radości i smutki jesieni życia*, tłum. J. Dudek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Rusecki M., *Istota i geneza religii*, Wydawnictwo Diecezjalne Sandomierz, Lublin-Sandomierz 1997.

Safjan M., *Prawo, wartości i demokracja*, w: „Chrześcijaństwo, świat – polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła" 2008, nr 1(5), s. 5-23.

Salij J., *Patriotyzm dzisiaj*, wyd. W drodze, Poznań 2005.

Schreiner J., Kampling R., *Bliźni – obcy – nieprzyjaciel*, tłum. J. Zychowicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001.

Siemianowski A., *Szkice z etyki wartości*, wyd. Gaudentinum, Gniezno 2006.

Sierotowicz T., *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu. Obrazy świata jako przestrzeń dialogu pomiędzy nauką i teologią*, wyd. Biblos, Tarnów 1997.

Skrzydlewski W., *Etyka seksualna. Przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo M, Kraków 1999.

Słotwińska H., *Samokształcenie i samowychowanie elementami autoformacji*, „Paedagogia Christiana" 2007, nr 1(19), s. 65-81.

Słownik filmu, red. R. Syski, wyd. Zielona Sowa, Kraków 2005.

Słownik języka polskiego, t. 3, red. M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994.

Smith M., *Między ojcem a synem. Dzielenie się wiarą, umacnianie więzi i stawanie się mężczyzną*, tłum. B. Majczyna, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

Sobolewski T., *Za duży blask: o kinie współczesnym*, wyd. Znak, Kraków 2004.

Solano C., *Dojrzewanie i miłość*, tłum. A. Gawecka, Wydawnictwo Wiedza i Życie, Warszawa 2005.

Solidarność w nauczaniu Jana Pawła II, red. A. Rynio, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2005.

Społeczna aktualizacja tożsamości człowieka. Teologia fundamentalna w interdyscyplinarnym dialogu, red. J. Cuda, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.

Stern M., *Co to jest judaizm? Odpowiedzi na najczęściej stawiane pytania*, tłum. M. Ruta, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Struzik Z., *Dziękujemy za wartości. Katechezy na Dzień Dziękczynienia według nauczania Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2009.

Struzik Z., *Obrona wolności narodu Księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski w 100.rocznicę odzyskania niepodległości 1918-2018*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Program wychowawczy oparty na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Przesłanie Świętego Jana Pawła II. Materiały edukacyjne. Encykliki i adhortacje*, wyd. IPJPII, Warszawa 2015.

Struzik Z., *Wprowadzenie do programu wychowawczego opartego na wartościach według nauczania Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2017.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 10. Teologia ciała w nauczaniu Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 11. Macierzyństwo wyrazem miłości Ojczyzny w nauczaniu papieskim*, wyd. IPJPII, Warszawa 2019.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 12. Wartość i ważność wieku dojrzałego*, wyd. IPJPII, Warszawa 2019.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 5. Wartość i godność rodziny w nauczaniu Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2017.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 6. Dziecięctwo Boże w nauczaniu księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego i Jana Pawła II*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Struzik Z., *Zeszyt o Bożej Opatrzności nr 8. Wartość przesłania encykliki Humanae vitae. Nauczania papieskie*, wyd. IPJPII, Warszawa 2018.

Sujak E., *ABC psychologii komunikacji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.

Synowiec J., *Dekalog. Dziesięć ważnych przykazań*, wyd. Bratni Zew, Kraków 2004.

Szkoła miejscem kształtowania postawy patriotycznej: szkoła katolicka u progu trzeciego tysiąclecia, red. J.P. Cichocka, wyd. Tygodnik Katolicki „Niedziela", Częstochowa 1998.

Szukalski P., *Przepływy międzypokoleniowe i ich kontekst demograficzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2002.

Ślipko T., *Granice życia. Dylematy współczesnej bioetyki*, wyd. WAM, Kraków 1994.

Tarnawski J., *Wygrać młodość*, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2000.

Teatr edukacyjny – komunikacja bez granic, red. H. Gliniecki, L. Maksymowicz, wyd. Słupski Ośrodek Kultury, Teatr STOP z Koszalina, Słupsk 2001.

Terruwe A.A., Baars C.W., *Integracja emocjonalna. Jak uwierzyć, że jesteś kochany i potrafisz kochać*, tłum. M. Ciszewska, wyd. W drodze, Poznań 2019.

Tischner J., *Myślenie według wartości*, wyd. Znak, Kraków 2011.

Tokarczyk R., *Współczesne kultury prawne*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

Trobisch W., *Kochałem dziewczynę*, tłum. I. Doleżal-Nowicka, wyd. Verbinum, Warszawa 2001.

Twardowski J., *Mrówko, ważko, biedronko*, w: tegoż, *Nie przyszedłem pana nawracać*, wybór i oprac. J. Giebułtowicz, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1989, s. 220.

Twardowski J., *W ramionach Ojca*, w: tegoż, *Kubek z jednym uchem*, wybór i oprac. A. Iwanowska, Wydawnictwo Święty Wojciech, Poznań 2011, s. 46.

Urbański S., *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978-1999)*, wyd. Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2000.

Verhoef-Verhallen E.J.J., *Encyklopedia europejskich i egzotycznych ptaków ozdobnych*, tłum. D.E. Chełstowska, wyd. Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2006.

Vertemate L.D., *Błogosławione braterstwo. Rozważania biblijno-duchowe*, tłum. J. Chapska, wyd. Apostolicum, Ząbki 2004.

Wajrak A., *Wilki*, wyd. Agora, Warszawa 2015.

Weron E., *Dojrzałość chrześcijanina*, Wydawnictwo Apostolicum, Ząbki 2003.

Weron E., *O godną starość. Refleksje człowieka wierzącego*, wyd. Pallottinum, Poznań 2000.

Wiącek A., *Prawo pracownika do wypoczynku a regulacja prawna czasu pracy*, Wydawnictwo UMSC, Lublin 2015.

Woititz J.G., *Wymarzone dzieciństwo: jak wychować szczęśliwe dziecko unikając błędów naszych rodziców*, tłum. M. Przylipiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.

Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.

Wokół wychowania, red. D. Czubala, G. Grzybek, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała 2003.

Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka, red. T. Rostowska, J. Rostowski, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Łódź 2006.

Wolicki M., *Dojrzała osobowość – dojrzałe sumienie*, wyd. TUM, Wrocław 2000.

Woroniecki J., *O narodzie i państwie*, wyd. Fundacja *Servire Veritati*, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2004.

Wrońska K., *Osoba i wychowanie: wokół personalistycznej filozofii wychowania Karola Wojtyły Jana Pawła II*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.

Wrzesień W., *Jednostka – rodzina – pokolenie. Studium relacji międzypokoleniowych w rodzinie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.

Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej, red. F. Adamski, wyd. Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1982.

Wyszyński S., *Do „Solidarności" rady i wskazania*, wyd. Soli Deo, Warszawa 1996.

Wyszyński S., *Druga kromka chleba*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2019.

Wyszyński S., *Duch pracy ludzkiej. Myśli o wartości pracy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

Wyszyński S., *Godność kobiety*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

Wyszyński S., *Jedna jest Polska. Wybór przemówień i kazań*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2017.

Wyszyński S., *Kamienie wołać będą. Dla upamiętnienia 50. rocznicy Powstania Warszawskiego*, wyd. Soli Deo, Warszawa 1994.

Wyszyński S., *Kocham Ojczyznę więcej niż własne serce*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2020.

Wyszyński S., *Kościół i media*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

Wyszyński S., *Kromka chleba*, wyd. Soli Deo, Warszawa 2008.

Wyszyński S., *Miłość na co dzień. Rozważania*, wyd. Soli Deo, wyd. Apostolicum, Warszawa–Ząbki 2001.

Wyszyński S., *Ojcze Nasz. Rozważania*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2001.

Wyszyński S., *W sercu stolicy*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2005.

Wyszyński S., *Zagon polskiej ziemi. Odpowiedzialność za ziemię i godność pracy na roli*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2003.

Zasępa T., *Media, człowiek, społeczeństwo. Doświadczenia europejsko-amerykańskie*, wyd. Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2000.

Zasieczna B., *Encyklopedia przyrody. Fauna i flora Europy*, wyd. Muza, Warszawa 2001.

Z badań nad rodziną, red. T. Kukołowicz, wyd. KUL, Lublin 1984.

Zięba S., *Historia myśli ekologicznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.

Ziółek W., *Duchowość kobiety i mężczyzny. Pożegnanie z piaskownicą, czyli o konieczności bycia dorosłym*, Wydawnictwo Rhetos, Warszawa 2002.

Zwoliński A., *Między biedą a bogactwem*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2001.

Zwoliński A., *Słowo w relacjach społecznych*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.

Żulińska B., *Nie tylko dla matek*, wyd. Oficyna Wydawnicza Viator, Warszawa 2003.

Żyć dla miłości. Jan Paweł II do młodych w Polsce, red. M. Kluk, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2005.